

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

KATEDRA ZA STARU POVIJEST

Ana Škriljevečki

Rimskodobni nalazi iz Varaždinskih Toplica u muzejskom programu za djecu i mlade

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić, redoviti profesor

Komentorica: dr. sc. Snježana Koren, viši predavač

Zagreb, ožujak, 2016.

SADRŽAJ

Predgovor	3
1. Uvod.....	4
2. Izvori i literatura.....	5
2.1. Izvori	5
2.1.1. Predmetni izvori	5
2.1.2. Pisani izvori.....	8
2.2. Literatura	10
3. Rimsko naselje <i>Aquae Iasae</i> u Varaždinskim Toplicama	11
3.1. Naselje <i>Aquae Iasae</i> u rimsko doba	12
3.2. Sustavna arheološka istraživanja u Varaždinskim Toplicama	15
3.2.1. Prva faza istraživanja (1953. – 1982.).....	17
3.2.2. Druga faza istraživanja (1990. – 2013.)	19
3.2.3. Muzeološka prezentacija i današnji izgled arheološkog lokaliteta <i>Aquae Iasae</i>	22
4. Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama	26
4.1. Novi stalni postav Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice	26
4.2. Muzejski projekt „Rimske igre“	28
5. Muzejske publikacije za djecu i mlade.....	30
5.1. Karakteristike muzejskih publikacija za djecu i mlade	30
5.2. Vrste muzejskih publikacija za djecu i mlade	31
5.2.1. Muzejski vodiči za djecu i mlade	33
5.2.1.1. Muzejski vodič namijenjen predškolskom uzrastu	34
5.2.1.2. Muzejski vodiči namijenjeni školskom uzrastu	35
5.2.1.3. Muzejski vodič za mlade	38
5.2.1.4. Usporedba predstavljenih vodiča	39
5.2.2. Didaktički radni listići	41
5.2.2.1. Radna bilježnica izvan programa	43
5.2.2.2. Radni listići u obiteljskom programu	43
5.2.2.3. Radni listići u školskom programu.....	44
5.2.2.4. Usporedba odabranih didaktičkih radnih listića.....	45
6. „Igre u muzeju“ – prijedlog obiteljskog programa za Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama.....	46
6.1. Osnovna obilježja obiteljskih muzejskih programa	46

6.2. Tjelesne, kognitivne, socijalne i emocionalne karakteristike djece i mladih	48
6.3. Obilježja prijedloga obiteljskog programa „Igre u muzeju“	50
6.4. Primjena	51
6.5. Radni listići, diploma i društvena igra	54
6.5.1. Radni listić „Igre u muzeju I“	57
6.5.2. Radni listić „Igre u muzeju II“	59
6.5.2.1. Analiza odabranog teksta	60
6.5.3. Radni listić „Igre u muzeju III“	60
6.5.4. Radni listić „Igre u muzeju IV“	61
6.5.5. Primjeri radnih listića „Igre u muzeju I – IV“	62
6.5.6. Primjer diplome	79
6.5.7. Prijedlog ploče za društvenu igru	80
7. Zaključak	81
8. Sažetak na engleskom jeziku	82
9. Bibliografija	84
9.1. Kratice	84
9.2. Izvori	84
9.3. Literatura	84
9.4. Mrežne stranice	94
10. Prilozi	95
10.1. Katalog	95
10.2. Slike	98
10.3. Tablica	109

Predgovor

Ljubav prema antici i rodnome kraju bili su ključni motivacijski sastojci u određivanju teme i pisanju diplomskog rada. Varaždinske Toplice obiluju rimskodobnim predmetima iznimne kvalitete i velikog potencijala. Oni predstavljaju nepresušan izvor stjecanja znanja i razumijevanja baštine. Važno je da se djecu i mlade upozna s vrijednostima tih predmeta kako bi ih mogli cijeniti i čuvati u budućnosti. Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama ulaže velike napore kako bi javnost upoznao s bogatstvom kulturno-povijesne baštine toga kraja. U tome sam i sama željela sudjelovati. Stoga sam u radu nastojala predstaviti što je dosada postignuto u Zavičajnome muzeju u Varaždinskim Toplicama i prezentaciji arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae*, te dati svoj doprinos prezentaciji i očuvanju zavičajne baštine. Želja mi je da se u zabavno-edukativnim aktivnostima rimskodobni predmeti iz Varaždinskih Toplica još više približe javnosti, posebno djeci i mladima. S tim ciljem u radu je kreiran obiteljski program koji se temelji na predmetima izloženim u Zavičajnom muzeju i za koji se nadam da će u istome muzeju zaživjeti.

Upravo zbog tako postavljenog cilja, tema je zahtijevala drugačiji pristup i puno podrške i usmjerenja stručnih osoba kojima ovim putem želim izraziti svoju zahvalnost. Prije svega, od srca bih željela zahvaliti svojoj mentorici, prof. dr. sc. Bruni Kuntić-Makvić koja je od početka znala usmjeriti moj interes te me poticala na perfekcionizam u radu kojem sam i sama težila. Veliku zahvalu dugujem i komentorici u radu, prof. dr. sc. Snježani Koren što je cijenila i prihvatila moje ideje, i uputila me u mnogobrojnim razgovorima kako da ih na najbolji način provedem u djelo. Na savjetima, literaturi i podršci zahvaljujem svim profesorima s Katedre za staru povijest.

Ovaj rad ne bi mogao nastati bez ravnateljice Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama, Spomenke Vlahović koja me zadužila svojom nesebičnom pomoći. Unatoč poslu i velikom trudu koji ulaže u rad muzeja, uvijek je našla energije i strpljenja za moje brojne upite i dala mi na raspolaganje sve izvore koji su mi bili potrebni za izradu rada. Hvala Vam.

Posebna zahvala ide Marjeti Šašel-Kos iz ljubljanskog Instituta za arheologiju na savjetima i preporuci literature. Na tome zahvaljujem višoj kustosici Arheološkog muzeja u Zagrebu, Dori Kušan-Špalj.

Veliko hvala mojoj obitelji na podršci, razumijevanju i strpljenju. *Dictum – factum!*

1. Uvod

Neupitna je vrijednost arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama. O životu stanovnika rimskog naselja svjedoče brojni predmeti pronađeni na lokalitetu. Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama (ZMVT) raspolaže ograničenim prostorom te čuva samo dio predmeta koji su pronađeni na lokalitetu. ZMVT provodi intenzivnu pedagošku djelatnost te surađuje s osnovnim i srednjim školama u Hrvatskoj i inozemstvu, kako bi približio široj javnosti, posebno djeci i mladima predmete iz rimskoga doba. O projektu namijenjenom školskim posjetima ZMVT-u napisan je jedan stručni rad. Rad *Muzejsko-pedagoški pristup prezentacije projekta "Rimske igre" – pet godina uspješne suradnje Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice i IV. osnovne škole Varaždin*, napisala je umirovljena profesorica i najstarija volonterka u ZMVT-u, Biserka Vlahović.

U ZMVT-u još nije kreiran individualni program za djecu i mlade, koji dolaze u posjet s članovima obitelji ili samostalno, stoga ga nastojimo predložiti u ovome radu. Takav program skraćeno nazivamo obiteljskim. On bi nadopunio postojeći školski program u muzeju. Obiteljski program treba se temeljiti na rimskodobnim predmetima izloženim u ZMVT-u. Oblikovanje obiteljskog programa je glavni cilj rada. Osnovna ideja kojom smo se rukovodili prilikom definiranja teme rada je kako na poučan, zanimljiv i zabavan način predstaviti djeci i mladima predmete u muzeju. U radu se nastoji odgovoriti na pitanje što bi trebao sadržavati kvalitetan obiteljski muzejski program za djecu i mlade koji se temelji na rimskodobnim nalazima iz Varaždinskih Toplica. Za takvim programom velika je potreba u ZMVT-u jer su obiteljski posjeti najčešći.

U svrhu oblikovanja obiteljskog programa korištena je iscrpna literatura te su konzultirani stručnjaci iz znanstvenih i stručnih područja počevši od mentorice i komentorice rada. Rad je napravljen na temelju muzejskih obiteljskih programa koji se uspješno provode u hrvatskim i stranim muzejima. U posebnom poglavlju analizirani su muzejski vodiči i radni materijali. Zatraženo je stručno mišljenje muzejskih pedagoga i kustosa. Oni su svojim savjetima, uputama i neusporedivo većim iskustvom od autorice ovoga rada pridonijeli kvaliteti predloženog obiteljskog programa. Dio istraživanja proveden je u Ljubljani. Muzejska savjetnica Staša Tome predstavila je obiteljske programe u Prirodoslovnog muzeju Slovenije u Ljubljani. Muzejska pedagoginja Gradskog muzeja u Ljubljani Nika Damjanovič

predstavila je muzejske vodiče i programe za djecu i mlade. Oni su uključeni u analizu te su uspoređeni s drugim programima korištenim u radu.

Na početku rada prikazujemo izvore i literaturu. U trećem poglavlju izlažemo istraživanja lokaliteta. U narednim poglavljima izlažemo muzeološku prezentaciju i današnji izgled lokaliteta te stalni postav ZMVT-a, kako bi se prikazale njihove mogućnosti, prednosti i nedostaci. U petom poglavlju prikazujemo izbor muzejskih publikacija za djecu i mlade. Analiziraju se i uspoređuju odabrani muzejski vodiči i radni materijali.

Središnji i najvažniji dio rada je prijedlog programa za djecu i mlade, koji dolaze u ZMVT s članovima obitelji ili individualno. Sastoji se od teorijskog dijela te praktičnih primjera: radnih listića, diplome i društvene igre. Izložene su temeljne karakteristike programa i način njegove primjene. Tome prethode stručne, pedagoške i muzejske odrednice prema kojima je oblikovan. U zaključku se sažimlju prednosti predloženog programa i nedostaci koji su otežavali rad na njemu u kontekstu sadašnjeg stanja lokaliteta i muzejskog postava te se daju zaključne smjernice za njegovu provedbu. Uz rad je priložen katalog predmeta korištenih u obiteljskom programu, slike i tablica koja prikazuje razvojne karakteristike djece i mladih prema njihovoj dobi.

2. Izvori i literatura

2.1. Izvori

Diplomski rad temelji se na predmetnim izvorima, rimskodobnim predmetima iz Varaždinskih Toplica. U radu su korišteni pisani izvori, arhivska građa: Inventarna knjiga ZMVT-a te „Muzeološka koncepcija stalnog postava antičke zbirke Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama“ i „*Aquae Iasae* – Varaždinske Toplice, projekt muzeološke prezentacije kompleksa rimske arhitekture u gradskom parku“, koje su osmislile Dora Kušan-Špalj i Dorica Nemeth-Ehrlich. Literarni izvor, tekst Petronijeva *Satirikona* upotrijebljen je u radnom listiću za djecu u nižim razredima osnovne škole, koji je predložen za obiteljski program ZMVT-a.

2.1.1. Predmetni izvori

Izgled i današnje stanje arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae* predstavljeni su u posebnom poglavlju. Dio predmeta pronađenih na lokalitetu čini stalni postav antičke zbirke ZMVT-a. Taj dio je također predstavljen u posebnom poglavlju. Stoga će u ovome dijelu biti predstavljeni predmetni izvori na kojima se temelje radni listići u prijedlogu obiteljskog programa za ZMVT.

Svaki radni listić temelji se na jednom predmetnom izvoru. Jedan od ključnih kriterija kojem su morali udovoljiti svi odabrani predmeti je da su dostupni posjetiocu u stalnom postavu antičke zbirke ZMVT-a. Drugi idealni uvjet je da muzej izrađuje replike odabranih predmeta. Tome uvjetu udovoljila su dva predmeta: vrč i uljanica. Predmeti koji nemaju replike su prikazani na fotografijama na radnom listiću. Realizacija programa iziskuje da se načine njihove replike. Daljnji idealni uvjet je da se predmetu može obilježiti mjesto nalaza na lokalitetu, čime bi se ostvarila veza između muzejskog postava i arheološkog nalazišta. U skladu s tim uvjetom svi odabrani predmeti pronađeni su na arheološkom lokalitetu *Aquae Iasae*, u gradskom parku. Za dva odabrana predmeta, uljanicu i trbušastu posudicu, mjesto nalaza nije poznato jer su pronađeni prije sustavnih arheoloških istraživanja, stoga su u radnim listićima osmišljena zamjenska pitanja na lokalitetu. Svi odabrani predmeti imaju jasnu i praktičnu svrhu. Iz tog razloga, radni listići bi najbolje funkcionirali u organizaciji s radionicama u muzeju, kako bi djeca i mladi mogli sudjelovati u izradi i upotrebi predmeta.

Radni listić za predškolski uzrast temelji se na vrču koji se vodi pod inventarnim brojem A-77 u Inventarnoj knjizi ZMVT-a.¹ Vrč ima prošireni oblik te se prema gore sužuje u uski vrat s izvučenim rubom. Visina mu iznosi 16 cm, a širina 13 cm. Ručica je polukružno savijena, široka 15 mm te se prema dnu proširuje. Tijelo vrča se konično sužuje prema dnu koje je izbočeno u malu nožicu promjera 55 mm. Vrč je napravljen od pečene gline. Izložen je u prozorskoj vitrini arheološkog postava ZMVT-a. Datira se u 2.-3. stoljeće.²

Zbog prepoznatljivog oblika i izgleda, ovaj predmet idealan je za djecu predškolskog uzrasta koja su se sa sličnim predmetima susretala u svakodnevnom životu. Njegova dobra očuvanost i fina izrada mogu zainteresirati najmlađe posjetitelje muzeja i potaknuti ih na reprodukciju. U ZMVT-u postoji replika ovog predmeta koju dijete može držati u ruci.

¹ Prilog 10.1. Katalog

² Inventarna knjiga ZMVT-a 1994.

Predmet je pronađen u sustavnim arheološkim istraživanjima, stoga se može odrediti točno mjesto nalaza na lokalitetu³ i postaviti odgovarajuće oznake.

Radni listić namijenjen nižim razredima osnovne škole temelji se na trbušastoj posudici napravljenj od sive gline. Vodi se pod inventarnim brojem A-79 u Inventarnoj knjizi ZMVT-a.⁴ Njezina visina je 8,5 cm, a širina 9 cm. Od uskoga dna se postepeno proširuje i opet prema gore sužuje s otvorom od 5,5 cm. Vrat joj je ukrašen s pet nepravilno koncentričnih krugova. Smještena je u prozorsku vitrinu arheološkog postava ZMVT-a. Datira se u 2.-3. stoljeće.⁵

Trbušasta posudica je odabrana za radni listić zbog dobre očuvanosti i neobičnog izgleda. Slične posude djeca su mogla u rimsko vrijeme koristiti za igru, stoga se u radnom listiću za niže razrede osnovne škole proteže upravo motiv igre.

Radni listić namijenjen višim razredima osnovne škole temelji se na antičkoj uljanici koja se vodi pod inventarnim brojem A-71 u Inventarnoj knjizi ZMVT-a.⁶ Antička uljanica napravljena je od žuto ružičaste gline te je grube fature. Ima nepravilno okruglo tijelo. Na nosu su vidljivi tamni tragovi gareži. Njezina dužina je 10 cm, širina 6,7 cm, širina dna 3,5 cm, a promjer gornjeg diska uljanice 4,5 cm. Na njemu se nalazi otvor promjera 1 cm. Disk uljanice ukrašen je trima linijama koje dopiru do vanjskih rubnih dijelova. Na dnu nema pečata. Izložena je u muzejskoj vitrini arheološkog postava ZMVT-a. Datira se u 2.-3. stoljeće.⁷

Zbog dobre očuvanosti uljanice, na radnom listiću naglasak je stavljen na vježbanje vještina analize predmetnog izvora. Postavljen je niz pitanja o izgledu uljanice, materijalu izrade i funkciji. Djeca u višim razredima osnovne škole mogu u nastavi povijesti upotrijebiti stečene vještine analiziranja predmeta.

Radni listić namijenjen mladima u nižim razredima gimnazije temelji se na žrtveniku posvećenom uzvišenim nimfama koje donose zdravlje.⁸ Ara od bijelog mramora prelomljena

³ Prilog 10.2. Slika 23: Tlocrt kompleksa rimske javne arhitekture naselja *Aquae Iasae* na kojem je označeno točno mjesto nalaza vrča (slovo V) i žrtvenika posvećenog uzvišenim nimfama koje donose zdravlje (slovo Ž). Zahvaljujem arheologinji Dori Kušan Špalj na postavljenim oznakama na tlocrtu.

⁴ Prilog 10.1. Katalog

⁵ Inventarna knjiga ZMVT-a 1994.

⁶ Prilog 10.1. Katalog

⁷ Inventarna knjiga ZMVT-a 1994.

⁸ Prilog 10.1. Katalog

je preko natpisnog polja na gornji i donji dio. Visina gornjeg dijela je 720 mm, visina donjeg dijela 675 mm, širina natpisnog polja 260 mm, širina glave 325 mm, širina baze 340 mm, debljina dijela s natpisnim poljem oko 200 mm. Ara je pronađena 1981. godine tijekom arheoloških iskopavanja Arheološkog muzeja Zagreb (AMZ). Dijelovi are sekundarno su upotrijebljeni za opločenje foruma. U Inventarnoj knjizi navedena je datacija: Rimsko Carstvo 6. 10. 239.⁹

Zbog dobro vidljivog prvog dijela natpisnog polja, ara je poslužila za oblikovanje pitanja i zadataka u kojima se provjerava znanje latinskog jezika. Dijelovi are su spojeni, a dio baze je rekonstruiran, stoga je dio pitanja posvećen tome. Budući da je poznato točno mjesto njezina nalaza na lokalitetu *Aquae Iasae*¹⁰, u programu se preporuča postavljanje oznake na lokalitetu. U skladu s time osmišljen je dio pitanja na radnom listiću.

2.1.2. Pisani izvori

Inventarna knjiga ZMVT-a iz 1994. godine sadrži zabilješke o sustavnim arheološkim istraživanjima koje su na lokalitetu *Aquae Iasae* provodili arheolozi AMZ-a koji su unijeli bilješke. Knjiga se čuva u ZMVT-u te je u ovome radu poslužila kao izvor informacija o rimskodobnim nalazima te za izradu kataloga.

Voditeljice posljednje faze istraživanja, Dorica Nemeth-Ehrlich i Dora Kušan-Špalj osmislile su muzeološku prezentaciju lokaliteta *Aquae Iasae*. Radi se o idejnom projektu iz 2010. godine. Projekt nije objavljen. Čuva se u AMZ-u i prema njemu se izvode radovi na prezentaciji kompleksa rimske arhitekture u gradskom parku dr. Ivana Krstitelja Lalanguea u Varaždinskim Toplicama.¹¹ Projekt je poslužio za prikaz sadašnjeg stanja arheološkog lokaliteta i očekivanih radova na lokalitetu. Muzeološku koncepciju stalnog postava antičke zbirke ZMVT-a također su osmislile Dorica Nemeth-Ehrlich i Dora Kušan-Špalj. Koncepcija je nastala 2011. godine, nije objavljena i čuva se u Zavičajnom muzeju u Varaždinskim Toplicama.¹² Muzeološka koncepcija poslužila je za predstavljanje stalnog postava antičke zbirke ZMVT-a.

⁹ Inventarna knjiga ZMVT-a 1994.

¹⁰ Prilog 10.2. Slika 23: Tlocrt kompleksa rimske javne arhitekture naselja *Aquae Iasae* na kojem je označeno točno mjesto nalaza vrča (slovo V) i žrtvenika posvećenog uzvišenim nimfama koje donose zdravlje (slovo Ž).

¹¹ Zahvaljujem višoj kustosici AMZ-a, Dori Kušan-Špalj što mi je dala izvore na uvid.

¹² Zahvaljujem ravnateljici ZMVT-a Spomenki Vlahović što mi je dala izvore na uvid.

U radnom listiću namijenjenom djeci u nižim razredima osnovne škole, „Igre u muzeju II“, postoji zadatak koji se odnosi na opis igara u kupalištu iz Petronijeva *Satirikona*. Tit Petronije Arbiter bio je rimski pisac Neronova doba (54.- 68.). Naslov Petronijeva djela zabilježen je i sačuvan u rukopisima te glasi *Satyricon libri* što bi se moglo prevesti kao knjiga satira. Sama riječ *satyricon* dolazi od latinskog pridjeva *satur*, *satura*, *saturum* koji znači pun, puna, puno te bi tako značenje toga naslova bilo knjiga puna različitog sadržaja. Radi se o satiričkom romanu koji daje sliku svakidašnjeg, zbiljskog života.¹³ Roman je pisan u prozi, a ima i pjesničkih i govorničkih digresija. Pripovijedanje je u prvom licu. Glavni junak je Enkolpije, propali predstavnik kulturnog društva koji provodi dane u skitnji bez ikakvog stalnog posla. Njega prati dječak Giton koji mu je ujedno i ljubavnik, a njima se priključuje još pokoja skitnica poput Ascilta ili Eumolpa, koji također žele dječaka za ljubavnika što dovodi do svađa unutar skupine. Iz romana nije u potpunosti jasno u koje vrijeme i u kojem mjestu se odvija radnja. Kalenić pretpostavlja da se odvija potkraj Klaudijeve ili početkom Neronove vladavine u jednom kampanskom gradu u Italiji.¹⁴

Sačuvano je više rukopisa djela, ali nijedan ne sadrži čitav tekst romana tako da djelo do nas nije stiglo cjelovito i ne zna se njegov potpun izgled. Sačuvani su samo odlomci četrnaeste knjige, cijela petnaesta knjiga i odlomci šesnaeste knjige iako se smatra da se u šesnaestoj knjizi nalaze odlomci iz više knjige, a ne samo jedne. Rukopis koji sadrži Trimalhionovu gozbu, najpotpunije sačuvanu cjelinu Petronijeva *Satirikona*, našao je Marin Statilić oko 1650. godine u Trogiru.¹⁵ Autentičnost rukopisa utvrđena je u Rimu te je objavljen zahvaljujući radu Ivana Lučića. Danas se čuva u Francuskoj nacionalnoj knjižnici u Parizu.

Tekst korišten u radnom listiću uzet je iz hrvatskog prijevoda djela. Radi se o naslovu: *Petronije Arbiter, Satirikon ili vragolaste pripovijesti*. Prijevod Petronijeva teksta na hrvatski jezik rad je hrvatskog klasičnog filologa i prevoditelja Slavka Kalenića. Postoji prijevod *Satirikona* Martina Kuzmića koji je nastao pedeset godina ranije od Kalenićeva prijevoda. Izrazi koje koristi Kuzmić su danas zastarjeli i nerazumljivi djeci. Iz toga razloga odabran je Kalenićev prijevod teksta. Analiza odabranog teksta napravljena je poglavlju „Radni listić 'Igre u muzeju II'“.

¹³ Kuzmić 1932: 126

¹⁴ Kalenić 1986: 365

¹⁵ Kalenić 1986: 345

2.2. Literatura

Literaturu za rad možemo podijeliti u nekoliko skupina. U prvoj su izvještaji voditelja istraživanja arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae*, arheologa i kustosa AMZ-a, Marcela Gorenca i Branke Vikić-Belančić te Dorice Nemeth-Ehrlich i Dore Kušan-Špalj objavljeni usporedno s istraživanjima.¹⁶ Izvještaji su pouzdan izvor informacija o lokalitetu. Posljednja arheološka otkrića u Varaždinskim Toplicama predstavljena su na izložbi koja je održana od svibnja do rujna 2014. godine u Cankarjevu domu u Ljubljani. Autorica izložbe je arheologinja Dora Kušan-Špalj. Katalog izložbe *Aquae Iasae: Najnovije rimske najdbe na območju Varaždinskih Toplic*, korišten je u radu za prikaz najnovijih istraživanja lokaliteta.

U drugoj je skupini literatura za nastavnike, muzejske pedagoge i druge stručnjake koji rade s djecom i mladima. To su pedagoški, nastavni i muzejski priručnici. Svaki donosi niz savjeta i uputa koje mogu pomoći u radu s djecom i mladima. U ovoj skupini treba izdvojiti knjigu: *Muzejske publikacije za djecu i mlade*. Izdavač knjige je Muzejski dokumentacijski centar (MDC) te je dio biblioteke *Kako objaviti dobru muzejsku knjigu*. Knjiga je nastala kako bi se na jednom mjestu obuhvatilo znanje muzejskih pedagoga i prikazalo kako napraviti i objaviti kvalitetnu muzejsku publikaciju.¹⁷ Publikacija je namijenjena svima koji rade u muzejima s djecom i mladima, posebno onima koji nisu muzejski pedagozi.¹⁸ Donosi novi pristup radu s tom ciljanom skupinom. Poseban je naglasak na upotrebu kreativnosti i mašte. Knjiga je nastala zbog potrebe za muzejskim publikacijama za djecu i mlade koje su važan dio muzejske edukativne djelatnosti. Ujedno nastoji poticajnim, kreativnim i inspirativnim tekstovima nadopuniti rad muzejskih pedagoga i drugih djelatnika u muzeju. Izdana je prije dvije godine te nudi najnovija saznanja i obuhvaća najnovija postignuća o muzejskoj edukativnoj tematici. U knjizi je navedena temeljna svrha muzejskih publikacija za djecu i mlade, njihove karakteristike i podjela¹⁹, što je preuzeto u ovome radu. Neke muzejske publikacije za djecu i mlade prikazali su njihovi autori, na primjer ravnatelj Muzeja Slavonije Denis Detling prikazao je muzejski vodič.²⁰ Knjiga je poslužila kao temelj za pisanje i osmišljavanje prijedloga muzejskog programa.

¹⁶ Vidi popis literature pod: Gorenc, Marcel, Vikić, Branka, Nemeth-Erlich, Dorica i Kušan-Špalj, Dora

¹⁷ Radovanlija Mileusnić 2013a: 5

¹⁸ Zgaga 2013: 4

¹⁹ Radovanlija Mileusnić 2013a: 8

²⁰ Detling 2011: 1-31

Psihologija obrazovanja također je nezaobilazno djelo u ovoj skupini. Stručnjaci u tome području sistematizirali su glavna područja psihologije obrazovanja. Najjači naglasak je na psihologiji formalnog obrazovanja djece i mladih. Namijenjena je širem krugu čitatelja, posebno nastavnicima, školskim pedagozima, psiholozima i drugim stručnjacima koji rade s djecom.²¹ Poglavlje u kojem su prikazana obilježja tjelesnog, kognitivnog i socio-ekonomskog razvoja učenika²² poslužilo je za izradu tablice i sažeto objašnjavanje tih obilježja prema čemu su oblikovani radni listići u prijedlogu obiteljskog programa.

Pitanja u radnim listićima oblikovana su prema priručniku Gail Durbin, Susan Morris i Sue Wilkinson, *Learning from Objects: A Teacher's Guide*. Iako je primarno napravljen da nastavnicima ponudi načine i primjere korištenja predmetnih izvora u nastavi, može poslužiti drugim stručnjacima za oblikovanje zadataka za djecu i mlade u muzeju. Donosi metode analiziranja predmetnih izvora te niz zadataka i igara za razvijanje vještina potrebnih za rad u muzeju i na arheološkom lokalitetu. Ciljevi i svrha ove knjige su pokazati kako sposobnost interpretacije predmetnih izvora pomaže razumijevanju svijeta oko nas te ukazati da djeci i mladima nije potrebno specijalizirano znanje za učenje na temelju predmeta.²³

Odabrani muzejski vodiči i radni materijali na temelju kojih je predložen program za ZMVT čine posebnu skupinu te su predstavljeni u poglavljima „Muzejski vodiči za djecu i mlade“ i „Didaktički radni listići“.

3. Rimsko naselje *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama

Vidljivi ostaci rimskog naselja *Aquae Iasae* nalaze se u samom centru današnjih Varaždinskih Toplica, na topličkom brežuljku koji se pruža u smjeru sjeveroistok-jugozapad. Ubikacija rimskog naselja u današnje Varaždinske Toplice ostvarena je zahvaljujući pronalasku natpisa cara Konstantina.²⁴ Naziv *Aquae Iasae* koje Rimljani dodjeljuju naselju upućuje na postojanje toplica prije njihova dolaska te da je to područje bilo naseljeno panonskim plemenom Jazâ.²⁵ Toplice su rimska naselja koja su se nalazila uz izvore termalne, mineralne vode i koja su te izvore iskorištavala u medicinske svrhe.²⁶

²¹ Vizek-Vidović et al. 2003: 1-3

²² Vizek-Vidović et al. 2003: 41-141

²³ Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 3

²⁴ Čabrian 1966: 5

²⁵ Gorenc, Vikić 1973: 12

²⁶ Matijević 2010: 3

Konfiguracija terena nastala je zbog tektonskih poremećaja i vulkanskog je porijekla, kao i brojni izvori termalne vode koji se nalaze na tome području. Najjači izvor smješten je na najvišoj terasi brežuljka (današnje područje gradskoga parka dr. Ivana Krstitelja Lalangue) na 230 metara nadmorske visine. Njegova temperatura je 58 stupnjeva Celzijevih. Voda se sastoji od sumpora, kalcija, natrija i ljekovitog mulja. Uz termalnu vodu razvija se ljekovito blato ili fango koje se na temelju sastava ubraja u mineralne sumporne peloide.²⁷ Rimsko naselje razvilo se oko izvora prateći prirodnu konfiguraciju terena.

Prostor oko izvora iskorišten je za gradnju javnih objekata kao što su forum, kupalište i kapitolij, koji su neposredno iskorištavali termalnu vodu. Iz samoga izvora najpovoljnija odvodnja vode se odvijala prema jugu te su se zbog toga na samim padinama podizali nasebinski i stambeni objekti koji su se nalazili i u podnožju brežuljka. U podnožju brežuljka nalazili su se i obrtničko-trgovački i sajamski objekti te prometni dio naselja. Na odabir lokacije je osim izvora utjecala blizina rijeke Bednje i križanje antičkih putova.²⁸

3.1. Naselje *Aquae Iasae* u rimsko doba

Rimsko naselje *Aquae Iasae* postojalo je od 1. do 4. stoljeća na prostoru današnjih Varaždinskih Toplica. Predmetni izvori pronađeni u Varaždinskim Toplicama koji datiraju iz rimskoga vremena, vremenski i prostorno određuju ovaj rad.

Sjeverna i sjeverozapadna Hrvatska oduvijek je svojim geografskim položajem i prirodnim bogatstvima privlačila narode i plemena da se tu trajno nasele. U nazivu rimskoga naselja *Aquae Iasae* sačuvalo se ime stanovništva koje je prije obitavalo na tome prostoru. To je bilo panonsko pleme Jazi. Etnički prostor Jazâ je bila Podravina.²⁹ Oni su obitavali u međuriječju Save i Drave do požeških gora na istoku. Domić-Kunić navodi da su ovo približni teritorijalni okviri budući da o autohtonoj duhovnoj i materijalnoj kulturi pojedinih panonskih etničkih zajednica još uvijek nema dovoljno informacija.³⁰

Prekretnicu u povijesti ovih prostora predstavlja Oktavijanov pohod 35.-33. godine prije Krista³¹ u kojem Oktavijan, budući car August, osvaja Segestiku koja mu služi kao vojna

²⁷ Vlahović S. 2013: 61

²⁸ Gorenc, Vikić 1973: 16

²⁹ Matijašić 2009: 39

³⁰ Domić-Kunić 2006: 76-78

³¹ Domić-Kunić 2006: 91 i d.

baza za nastavak ratovanja.³² Počeci romanizacije panonskih zajednica datiraju u 1. st. pos. Kr. Poslije 9. godine pos. Kr. provincija Ilirik podijeljena je na Panoniju i Dalmaciju. Granice Panonije bile su Posavina i Dunav.³³

Natpis cara Konstantina omogućuje ubikaciju rimskog naselja *Aquae Iasae* u današnje Varaždinske Toplice. Natpis glasi: „Imp(erator) Caes(ar) Fla(avius) Val(erius) Constantinus Pius / Felix Maximus Aug(ustus) / Aquas Iasas olim vi ignis / consumptas cum porticibus / et omnib(us) ornamentis ad pristinam / faciem restituit / provisione etiam pietatis su(a)e / nundinas / die Solis perpeti anno constituit / curante Val(erio) Catullino v(iro) p(erfectissimo) P(raposito) p(rovinciae) P(annoniae) / Super(ioris).“³⁴

Prijevod natpisa glasi: „Cezar Flavije Valerije Konstantin, pobožni, sretni, najveći, uzvišeni, vratio je raniji izgled Toplicama, koje su stradale od požara, s porticima i svim ukrasima. Također je svojom brigom (?) odredio, da se svake nedjelje kroz godinu održavaju sajmovi. Brigu oko toga imao je Valerije Katulin, najodličniji muž, zapovjednik provincije Gornje Panonije.“³⁵

Počeci izgradnje rimskog naselja *Aquae Iasae* datiraju u 1. st. pos. Kr., što potkrepljuju sustavna arheološka istraživanja u Varaždinskim Toplicama od 1953. godine.³⁶ Rimljani su naselje izgradili oko izvora termalne vode. Kroz godine mijenjao se karakter i način gradnje u naselju. Točan izgled naselja u pojedinim razdobljima opisan je u narednim poglavljima.

U početku je postojalo drveno naselje. Osim domorodačkih tradicija u gradnji toga vremena očituju se i vještine te iskustva rimskih drvodjelaca.³⁷ Naselje je već od druge polovice 1. stoljeća imalo lječilišni karakter, što dokazuju pronađeni zavjetni spomenici rimskih legionara i vojnih dužnosnika posvećeni Dijani, Fortuni, Silvanu, Asklepiju, nimfama te drugim božanstvima.³⁸ Zaštitnice izvora bile su nimfe, što potvrđuje natpis s nimfeja: „Nymphis Aug(ustis) Sacr(um) / Respublica Poet(oviensis) mandante / L(ucio) Tullio Tusco

³² Štimac-Dedić 2013: 1

³³ Matijašić 2009: 21

³⁴ Čitanje prema: Vikić-Belančić, Gorenc 1966: 8

³⁵ Vikić-Belančić, Gorenc 1966: 7

³⁶ Gorenc, Vikić 1980: 3

³⁷ Gorenc, Vikić 1973: 17

³⁸ Vlahović S. 2013: 52-53

leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) / curante T(ito) Cernio Rufino proc(uratore) Augg(ustorum).³⁹

Prijevod natpisa glasi: „Uzvišenim Nimfama svetište podigla općina petovionska na zapovijed Lucija Tulija Tuska, carskog poslanika i propretora (gornje Panonije), a nastojanjem Tita Geminia Rufina, prokuratora (financijskog činovnika).“⁴⁰

Natpis s nimfeja ujedno potvrđuje da su *Aquae Iasae* bile pod upravnim područjem ptujske općine, ager Petovija. Ptujaska općina podigla je svetište nimfama. Nimfej je datiran u vrijeme vladavine Marka Aurelija i Lucija Vera, između 161. i 170. godine.⁴¹

Početna faza naselja *Aquae Iasae* traje do druge polovice 2. stoljeća. Naselje je vjerojatno stradalo tijekom provala Kvada i Markomana, između 161. i 180. godine,⁴² a zatim se obnavlja. Za gradnju novih kamenih zgrada koriste se temelji drvenih građevina. Osim iste orijentacije, vjerojatno je sačuvana i stambeno-trgovačka svrha građevina iz prethodnog razdoblja.⁴³ Usporedno s razvojem stambeno-trgovačkog dijela naselja na donjim terasama brežuljka, na njegovoj gornjoj terasi obnavlja se kupališni dio, kapitolij te forum uz koji se grade trijemovi. Forum je bio središte javnog i političkog života u rimskim gradovima, dok je kapitolij imao religijsku funkciju. Prostor uz kapitolij služio je za obavljanje kulta te za sastanke stanovnika. Trijemovi su služili za odmor i razne priredbe.⁴⁴ Terme su bile dio urbane kulture rimskog gradskog naselja.⁴⁵ Osim kupanja, one su bile mjesto održavanja sastanka, druženja, vježbanja, čitanja i drugih aktivnosti.

Carevi dinastije Antonina dali su svoj doprinos građevinskoj obnovi te je naselje doživjelo veliki procvat posebno u vrijeme vladavine Marka Aurelija.⁴⁶ Ponovno je uništeno u 3. stoljeću, ali ne zna se točno kada i kako, iako se nagađa⁴⁷ da se to dogodilo u provali Germana, osobito Gota, te da je njihova provala bila uzrokom požara koji se navodi na natpisnoj ploči cara Konstantina. Natpisna ploča potvrđuje da je car Konstantin dao obnoviti

³⁹ Čitanje prema: Vikić-Belančić, Gorenc 1966: 7

⁴⁰ Čitanje prema: Vikić-Belančić, Gorenc 1966: 7

⁴¹ Gorenc, Vikić 1973: 13

⁴² Gorenc, Vikić 1973: 17

⁴³ Gorenc, Vikić 1973: 18

⁴⁴ Suić 1976: 155

⁴⁵ Suić 1976: 163

⁴⁶ Vlahović S. 2013: 52

⁴⁷ Gorenc, Vikić 1973: 22

naselje. Može se pretpostaviti⁴⁸ da se uvođenjem sajmišnih dana razvija trgovina. To potvrđuju pronađeni predmete domaće i uvozne proizvodnje. Pronađena keramika oblikom i načinom izrade dio je keramičke proizvodnje jugozapadne Panonije.⁴⁹ Naselje je prometno bilo povezano s panonskim prostorom i drugim dijelovima Rimskoga Carstva. Spomenici ljudi iz svih dijelova države potvrđuju da je bilo i važno lječilišno središte u ovom dijelu Rimskog Carstva.⁵⁰

Posljedice reformi cara Dioklecijana su pripajanje Petovija provinciji Norik te ostanak naselja *Aquae Iasae* u Panoniji.⁵¹ Konačno je stradalo krajem 4. stoljeća u ratnom pohodu Teodozija na protucara Maksima u Petoviju.⁵² Razaranje je dovelo do promjena u konfiguraciji tla, prelijevanja sumporne vode i taloženja sedre. Sedrene naslage zaslužne su za očuvanje antičke arhitekture.⁵³

Gorenc i Vikić zaključuju da su *Aquae Iasae* bile tipično rimsko urbano naselje. To potvrđuje organizacija urbano-komunalne djelatnosti. Posebnost je prostorno i urbanističko oblikovanje kupališta, foruma i kapitolija u skladu s prirodnim terenom. *Aquae Iasae* dio su rimske kulture uz elemente jaške i panonske tradicije.⁵⁴

3.2. Sustavna arheološka istraživanja u Varaždinskim Toplicama

Sistematska istraživanja kompleksa rimske arhitekture u Varaždinskim Toplicama započeo je 1953. godine AMZ nakon ispitivanja terena i sistematizacije do tada prikupljenih nalaza. Prije početka te faze sustavnih arheoloških istraživanja, vršena su iskopavanja, ali ona su bila nesistematska te se o njima nisu vodile terenske bilješke. Među najznačajnijim slučajnim nalazima prije početka sustavnih istraživanja je natpisna ploča cara Konstantina Velikog koja se spominje u prvoj tiskanoj knjizi o Varaždinskim Toplicama (*Modicum medicum; sive Regni Sclavoniae thermarum, in inclyto Varasdinensi comitatatu; ad venerabile ac antiquissimum Capitulum almae Ecclesiae Zagrabiensis jure dominii spectantium succincta et dilucida descriptio* (Umjereno je zdravo ili kratak i jasan opis toplica u slavnoj Varaždinskoj županiji, koje po pravu vlasništva pripadaju časnom i drevnom

⁴⁸ Gorenc, Vikić 1973: 15

⁴⁹ Gorenc, Vikić 1980: 24

⁵⁰ Kušan, Špalj 2014: 56-78

⁵¹ Horvat et al. 2003: 160

⁵² Gorenc, Vikić 1980: 22

⁵³ Gorenc, Vikić 1980: 4

⁵⁴ Gorenc, Vikić 1980: 24

Kaptolu blage Crkve zagrebačke). Djelo je to varaždinskog gradskog fizika, Ivana Leopolda Payera, tiskano u Grazu 1709. godine te je naša najstarija balneološka knjiga i prva analiza jedne mineralne vode u Hrvatskoj.⁵⁵ Ostali vrijedni nalazi su fragmenti nimfeja iskopani 1843. i 1846. godine. Navedeni i drugi antički spomenici krasili su prostorije vlastelinskog dvorca i Konstantinovih kupelji te ih je u te svrhe koristila uprava kaptolskog kupališnog lječilišta.⁵⁶ Stoga se ta faza može nazvati predznanstvenom.⁵⁷

Nalaze je u muzejsku zbirku uključio Josip Čabrian, mr. ph., toplički ljekarnik.⁵⁸ Utvrdio je na temelju prikupljenih topografskih podataka i slučajnih nalaza da većina potječe iz partera današnjeg kupališnog parka i istočno od njega.⁵⁹ Tu fazu možemo nazvati sakupljačkom.⁶⁰

Na temelju provedene sistematizacije predmeta i na Čabrianovu inicijativu na tome dijelu parka započela su istraživanja pod vodstvom Antičkog odjela AMZ-a. Istraživanja su vodili prof. Marcel Gorenc i dr. Branka Vikić-Belančić uz suradnju prof. Valerije Damevski⁶¹. Prva faza istraživanja je trajala kontinuirano od 1953. do 1982. godine. Na temelju rezultata istraživanja, metode topografske evidencije te statistike, utvrđeno je globalno protezanje antičkog naselja i korištenje reljefa i podnožja topličkoga brežuljka za izgradnju naselja.⁶² Istraživano je područje današnjeg gradskog parka na površini od 6000 m² na najvišoj terasi brežuljka, iako se naselje pružalo i zapadnije, istočnije i južnije. Istraživanja su bila ograničena zbog suvremenog naselja i kupališno-zdravstvenih objekata. Usporedno su se obavljali konzervatorsko-restauratorski radovi.

Prva sustavna istraživanja (1953.-1982.) potvrdila su intenzivno življenje u antičkim Varaždinskim Toplicama u razdoblju Rimskoga Carstva te su se mogle razdvojiti tri faze gradnje kupališnog kompleksa: ranocarska (prvo stoljeće), srednjecarska ili elijevisko-

⁵⁵ Paušek-Baždar 2009: 65

⁵⁶ Toplički posjed bio je od 12. stoljeća u vlasništvu zagrebačkog Kaptola

⁵⁷ Matijević 2010: 4

⁵⁸ Gorenc, Vikić 1980: 27

⁵⁹ Gorenc, Vikić 1980: 27

⁶⁰ Matijević 2010: 5

⁶¹ Gorenc, Vikić 1980: 27

⁶² Gorenc, Vikić 1980: 4

antoninska (drugo-treće stoljeće) i kasnocarska ili konstantinovska (četvrto stoljeće), s time da su dijelovi kupališta i foruma obnovljeni i adaptirani poslije Konstantina.⁶³

Rezultati prve faze istraživanja su podijeljeni prema razdobljima gradnje. Za svako razdoblje opisuje se stanje tri tipa rimske javne gradnje koji su istraženi (kupalište, forum i kapitolij).⁶⁴

3.2.1. Prva faza istraživanja (1953.–1982.)

U južnom i zapadnom dijelu partera parka ostali su sačuvani dijelovi kupališta iz ranocarskog razdoblja. To su kupališne prostorije, dva bazena (jugozapadni manji i istočni veći) i bazilika. Prostorije i bazeni kupališnog kompleksa su pravokutnog oblika i pružaju se u smjeru istok-zapad dok se bazilika nalazi na istočnoj strani većeg bazena, ali je bila povezana bočnim portalom s kupališnim prostorom.⁶⁵ Iz ranocarskog razdoblja ostali su sačuvani samo fragmenti arhitekture. Kupalište je u ovoj fazi služilo za liječenje vojnika što potvrđuju brojni zavjetni natpisi vojnog karaktera.

Ne zna se kako je točno bio uređen forum u ranocarskom razdoblju. Jedino što je poznato je da je postojao trg u čijem središtu se nalazio izvor vode. Iznad izvora na padini se nalazilo svetište. Na svakoj strani tog hrama je tijekom prvog stoljeća dodan manji hram povezan jednim zidom sa središnjim hramom. Ne zna se kome su bili posvećeni.⁶⁶

Novo kupalište izgrađeno u vrijeme Hadrijana i Antonina Pija iz srednjecarskog razdoblja ima novi pravac rasprostiranja, sjever-jug, te se na taj način približava izvoru koji se nalazi u sjeverozapadnom dijelu partera parka. Također, prostorije i bazeni polukružno su svođeni, a ne pravokutnog oblika. U doba Antonina i Severa, u funkciji je samo kupališni prostor sjeverno od bazilike koji je nekoliko puta pregrađivan i adaptiran dok se južni kupališni prostor nije više koristio kao ni zapadni portal kupališne bazilike koji je zazidan. Bazilika tada dobiva sjeverni portal, a ima i hipokaust, zidne slikarije i bijelo ožbukani pod.⁶⁷

Krajem prvog i u drugom stoljeću hramovi su povišeni, svaki ima svoje krovništvo te su posvećeni kapitolijskoj trijadi (Jupiter, Junona i Minerva). Središnji hram posvećen je Jupiteru, istočni Junoni (utvrđeno na temelju postolja za kip Junone koje se datira u drugu

⁶³ Gorenc, Vikić 1980: 4

⁶⁴ Vidi prilog 10.2. Slika 22. Tlocrt kompleksa rimske javne arhitekture naselja *Aquae Iasae*

⁶⁵ Gorenc, Vikić 1980: 5-6

⁶⁶ Gorenc, Vikić 1980: 10

⁶⁷ Gorenc, Vikić 1970: 150

polovicu 1. stoljeća), a zapadni Minervi, što potvrđuju kip i postolje kipa božice Minerve (otkriveni 1967. godine) koji se datiraju u drugo stoljeće.⁶⁸

U drugom stoljeću forum je dobio istočni i zapadni trijem koji se međusobno i s hramovima povezuju stubištima te se na taj način povezuje forum s kapitolijem. U središtu foruma na mjestu staroga bunara uređen je novi bunar – nimfej, posvećen nimfama, u obliku bunarske kućice-edikule, pravokutnog tlocrta i stepeničastog podnožja.⁶⁹

U kasnocarskom razdoblju, točnije u Konstantinovo doba, kupalište poprima monumentalne razmjere. Prema natpisnoj ploči cara Konstantina zna se da je dao obnoviti kupališni kompleks, forum i kapitolij. Kupališni kompleks postaje jedinstvena arhitektonsko-urbanistička cjelina. Arhitektura se i dalje proteže u pravcu sjever-jug s time da je prekinuto širenje kupališta u smjeru sjevera. Smanjen je kupališni prostor, a novo kupalište je podijeljeno na manje prostorije asimetričnog rasporeda.⁷⁰ U južnome dijelu kupališta nalazile su se dvije prostorije koje su imale funkciju svlačionica (*apodyteria*), u centralnom dijelu prostorija s toplim zrakom (*tepidarium*), a u istočnom hladna kupelj (*frigidarium*), pravokutni prostor s polukružnim bazenom. U zapadnom dijelu kupališta dvije pravokutne prostorije s polukružnim bazenom su služile za vruću kupelj (*caldarium*), a uz njih se nalazio prostor za znojenje (*sudatorium*). Ostali su sačuvani dijelovi žbukanih podova, kameni pragovi i dovratnici, a u zagrijavanim prostorijama dijelovi hipokausta, dva vanjska ložišta i tubuli na zidovima. Bazilika je proširena i dugim trijemom s istočne strane povezana s forumom. Na taj način naglašena je važnost društvene funkcije bazilike koja je u postkonstantinovu razdoblju postala sakralni objekt, izdvojen od kupališta koje je postupno izgubilo lječilišno-balneološku funkciju.⁷¹

U Konstantinovo vrijeme povećala se društveno-reprezentativna uloga foruma i kapitolija. Forum je uz dva postojeća trijema, dobio još sjeverni i južni, te je tako potpuno okružen trijemovima. Dobio je monumentalan i cjelovit izgled i postao središte naselja. Nimfej koji je u ranijim razdobljima imao prije svega praktičnu namjenu odvodnje vode mrežom kanala do kupališta, sada je dobio magijsko-religijski karakter, o čemu svjedoče brojni votivni spomenici pronađeni na njegovu području posvećeni nimfama, Dijani, Liberu i

⁶⁸ Gorenc, Vikić 1980: 12

⁶⁹ Gorenc, Vikić 1980: 12

⁷⁰ Gorenc, Vikić 1980: 8

⁷¹ Gorenc, Vikić 1980: 9

Fortuni.⁷² U istočnom dijelu foruma pronađena je kamena konstrukcija koja čini dio izvorišnog bazena u kojem je bila kaptirana voda. Na području foruma pronađena je velika količina ulomaka konstruktivnih i ukrasnih elemenata kao što su stupovi, baze, kapiteli, arhitravi, konzole i lukovi.

Na kapitoliju, središnji (Jupiterov) hram je proširen i produbljen za jedna metar te je prislonjen na zapadni (Minervin) hram. Time je narušena simetrija kapitolijskih hramova te zbog toga ispred središnjeg hrama izgrađen sjeverni trijem sa svojim kolonadama, postaje prednja fasada cijeloga kapitolija.⁷³ Hramovi su natkriveni zajedničkim krovom. Sjeverni trijem na svojoj zapadnoj i istočnoj strani dobiva pravokutnu prostoriju s time da je zapadna bila izgrađena za potrebe carskoga kulta, a u istočnu je premješten nimfej.

U postkonstantinovu razdoblju sagrađena je trodijelna zgrada na južni trijem foruma, s bogato ukrašenim kapitelima stupova i zidovima. Ona s prostorima foruma i kapitolija doživljava preinake i sužavanje prostora, zapostavljaju se kultovi rimskih božanstva i daje se prednost kršćanstvu.⁷⁴

U prvoj fazi istraživanja, najviše se istraživao kupališni kompleks s bazenima i bazilikom, kapitolij sa sjevernim, istočnim i južnim trijemom, a najmanje forum i zapadni trijem.⁷⁵ Uz objekte javne gradnje istražuje se i stambeni i obrtničko-trgovački prostor u podnožju topličkog brežuljka. Postoji razlika između ranocarske i kasnocarske gradnje. Ranocarska je u drvetu (sačuvana izvorno zbog taloženja sedre i podvodnog terena) te se vide autohtoni elementi i domorodački načini gradnje, dok je kasnocarska u kamenu. Od arheoloških nalaza najviše ima predmeta iz svakodnevne upotrebe koji svjedoče o intenzivnom životu naselja paralelno s korištenjem kupališnog kompleksa.⁷⁶

3.2.2. Druga faza istraživanja (1990. – 2013.)

Radovi na lokalitetu Varaždinske Toplice ponovno se pokreću 1990. godine pod vodstvom AMZ-a. Radove su vodile prof. Dorica Nemeth-Erlich i Dora Kušan-Špalj. Izvođeni su konzervatorsko-restauratorski radovi te radovi na sanaciji specifičnog okoliša.⁷⁷

⁷² Gorenc, Vikić 1980: 16

⁷³ Gorenc, Vikić 1980: 16

⁷⁴ Gorenc, Vikić 1980: 18

⁷⁵ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2005: 83-84

⁷⁶ Gorenc, Vikić 1980: 20

⁷⁷ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2006: 135

Cilj radova započetih 1990. godine bio je muzeološki prezentirati istraženi kompleks rimske arhitekture. Do 1997. godine izrađena je projektna dokumentacija, sanirana je padina iznad kapitolija, ispitani su pronađeni predmeti te je napravljen program radova. 1997. godine napravljena je računalna rekonstrukcija, odnosno 3D modeli čitave arhitektonske kompozicije.⁷⁸ Forum je iskopavan tijekom 1998. godine kada je istražena njegova cijela površina od 530 m². Istražen je do razine kamenog opločenja koje je sačuvano u velikom dijelu te su pronađeni urušeni dijelovi stupova i elementi koji čine krovnu konstrukciju trijemova.

Na sjevernom dijelu lokaliteta su nastavljeni arheološki, zaštitni i konzervatorsko-restauratorski radovi nakon 1999. godine te su trajali do 2002. Tijekom 2004. i 2005. godine je istražen jugoistočni dio bazilike koja je 2005. godine s kupalištem natkrivena nadstrešnicom čije je postavljanje omogućilo zaštitu objekata i sustavne konzervatorsko-restauratorske radove. Freske u bazilici je restaurirala i konzervirala Dagmar Dammann, diplomirana restauratorica iz Potsdama.⁷⁹ Tijekom arheoloških istraživanja 2005. godine u sjeverozapadnom dijelu apside na istočnoj strani zida bazilike pronađena je kamena ploča veličine 44×55 cm. Utvrđeno je da su sačuvani ostaci antičke igre naziva tropa u obliku kamene ploče s deset okruglih udubljenja raspoređenih u nizu i tri linije koje okružuju polje za igru. Dio polja je oštećen, a dio se nalazio ispod urušenog luka na podu bazilike.⁸⁰

Radovi od 2006. do 2008. godine dio su projekta sustavne zaštite i prezentacije kompleksa rimske arhitekture. Središnji dio foruma, točnije izvor termalne vode i opločenje foruma je istraživano tijekom 2006. godine dok su se tubuli i zidne slikarije u kupalištu konzervirali i restaurirali.⁸¹ To se nastavilo tijekom 2007. godine. Tijekom 2006. godine istraživao se izvorišni bazen na forumu te su utvrđene njegove mjere: 8×13,5 m, dubina 2,5 m i širina zidova od kamenih blokova 70 cm.⁸² 2008. godine nastavljeni su radovi na zidovima te su napravljeni pripremni radovi na podovima kupališta i projektno rješenje za odvodnju oborinskih voda.

⁷⁸ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997: 5-26

⁷⁹ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2006: 136

⁸⁰ Vlahović S. 2012: 131

⁸¹ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2007: 150

⁸² Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009: 220

Od 2011. godine nadalje istražuju se unutarnji slojevi izvorišnog bazena. U ruševinama zidova i popločenjima foruma pronađene su stotine kamenih blokova i više od pedeset natpisa i reljefa. U samome izvorišnom bazenu pronađeno je od 2011. do 2013. godine oko sedamnaest tisuća komada rimskoga novca, nakit, staklo i keramika. To su bili zavjetni darovi ubačeni u izvor između 1. i 4. stoljeća.⁸³ U slojevima izvorišnog bazena pronađen je najstariji predmet iz rimskog razdoblja. To je srebrni denar cara Augusta koji je datiran između 29. i 27. godine prije Krista.⁸⁴

Dora Kušan Špalj na temelju istraživanja od 2011. do 2013. godine donosi nove zaključke o izgledu prostora oko izvora termalne vode.⁸⁵ U 1. stoljeću je čitavo područje trga bilo u funkciji nimfeja, svetišta posvećenog nimfama.⁸⁶ Posvete na žrtvenicima iz 2. stoljeća potvrđuju štovanje kulta izvora i božanstva koja donose ozdravljenje. U to se ne uklapaju reljefi Europe na biku i Amfitrite. Kušan-Špalj smatra da oni nisu dijelovi nimfeja, nego grobnih edikula, te da su doneseni u blizinu izvora zbog svoje ljepote.⁸⁷

Istraživanja su dovela do novih saznanja u načinu gradnje bazena. Svi zidovi izvornoga bazena od 2. do 4. stoljeća izgrađeni su od velikih kamenih blokova.⁸⁸ Posebnost je gradnja u 4. stoljeću. Tada su za popravljivanje zidova sekundarno upotrijebljeni mramorni žrtvenici i reljefi iako su ranije imali umjetničko i religijsko značenje.⁸⁹ U ruševinama i konstrukciji sjevernoga zida pronađeni su žrtvenici posvećeni Izidi i Serapisu, datirani u 2.-3. stoljeće,⁹⁰ što potvrđuje da su se zbog ozdraviteljskih sposobnosti egipatski bogovi štovali u rimskom naselju. U istraživanjima sjevernog zida pronađene su skulpture Apolona i Dijane, koje su također sekundarno upotrijebljene kao građevinski materijal.⁹¹ Iako su u 4. stoljeću pojavom kršćanstva, brojni kultovi nestali, ipak se nastavilo čašćenje kulta izvora. To potvrđuje nalaz skulpture božice Minerve te prstena s motivom kristograma iz 4. stoljeća u izvorišnom bazenu.⁹²

⁸³ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2014: 28

⁸⁴ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2014: 32

⁸⁵ Kušan-Špalj 2014a: 107-113

⁸⁶ Kušan-Špalj 2014a: 108

⁸⁷ Kušan-Špalj 2014: 65

⁸⁸ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2014: 29

⁸⁹ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2014: 30

⁹⁰ Kušan-Špalj 2014: 68

⁹¹ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2014: 31

⁹² Kušan-Špalj 2014a: 112

Novi nalazi svjedoče o dinamičnom religijskom životu naselja *Aquae Iasae*. Istraživanja foruma bi u narednim godinama trebala dati potpuniju sliku o izgledu tog svetog prostora i ritualima koji su se ondje obavljali.

3.2.3. Muzeološka prezentacija i današnji izgled arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae*

Prirodni uvjeti, položaj kompleksa rimske arhitekture u gradskom parku dr. Ivana Krstitelja Lalanguea u središtu Varaždinskih Toplica i blizina ZMVT-a u kojem su izloženi brojni predmeti pronađeni u istraživanjima, odrednice su prema kojima je napravljen koncept muzeološke prezentacije. Njime se ujedno nastojao omogućiti razvoj, očuvanje i popularizacija objekta.⁹³ Autorice projekta su muzejska savjetnica Dorica Nemeth-Ehrlich i viša kustosica Dora Kušan-Špalj, iz AMZ-a, koje su ondje istraživale. Prijedlog uređenja kompleksa nazvale su: „*Aquae Iasae* – Varaždinske Toplice, projekt muzeološke prezentacije kompleksa rimske arhitekture u gradskom parku.“⁹⁴ Predložile su kako prezentirati pojedine dijelove kompleksa i arhitektonske elemente, organizirati obilazak lokaliteta, održavati i čuvati park, opremiti i organizirati prostor za popratne sadržaje te aktivnosti i manifestacije u skladu s vizualnim identitetom lokaliteta.

Muzeološka prezentacija kompleksa trebala bi posjetiteljima prikazati rimski grad i život njegovih stanovnika, što bi se ostvarilo razgledavanjem lokaliteta i posjetom ZMVT-a. Predviđeno je da razgled započne u muzeju.⁹⁵ U njemu bi posjetitelji obilaskom stalnog postava antičke zbirke i povremenih izložbi stekli osnovne informacije koje bi im olakšale razumijevanje života u rimsko doba na ovome prostoru. U projektu muzeološke prezentacije naglasak je stavljen na razgled lokaliteta i nije prikazan stalni postav muzeja. Njegova koncepcija predstavljena je u zasebnom elaboratu, stoga će u ovome radu biti prikazana u posebnom poglavlju.

Nedostatak financijskih sredstava i veličina radova na kompleksu određuju postupno ostvarivanje muzeološke prezentacije i uključivanje pojedinih objekata u nju. Kompleks rimske arhitekture dio je prirodnog okoliša te je u skladu s time osmišljena njegova muzeološka prezentacija.⁹⁶ Središnji dio rimskog naselja u kojem se nalazi izvor termalne

⁹³ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009: 225-227

⁹⁴ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 1

⁹⁵ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 16-17

⁹⁶ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009: 218-220

vode okosnica je muzeološke prezentacije, ali se nastojalo u jednakoj mjeri prezentirati sve nalaze.

Na ulazu u lokalitet postavljene su ploča polukružnog oblika koja prekriva bušotinu i dodatne informativne ploče s osnovnim informacijama o rimskome naselju i tijeku arheoloških istraživanja. Na njima se nalaze računalne rekonstrukcije kompleksa i njegovih pojedinih objekata te je na taj način projekt vizualizacije rimske arhitekture uključen u muzeološku prezentaciju. Na dvije manje ploče-legende postavljene uz istočni rub staze na ulaznom prostoru prikazana je rekonstrukcija izgleda rimskih zgrada u pojedinim razdobljima.⁹⁷

Predviđeno je da se obilazak lokaliteta odvija u dvije razine. Prvo posjetitelji mogu prošetati kroz gradski park po ograđenoj šetnici, čime se pruža pogled na cjelokupni kompleks rimske gradnje. Za taj razgled iskorištena je postojeća staza gradskog parka s time da su tijekom 2010. godine uz stazu postavljene manje informativne ploče koje sadrže 3D modele izgleda rimskih objekata.⁹⁸ Posjetitelji mogu uspoređivati faze u gradnji pojedinih objekata i sadašnje stanje istražene arhitekture.⁹⁹ Lokalitet tako mogu obići posjetitelji svih uzrasta: odrasli, mladi i djeca. Šetnica je prikladna za osobe koje se teže kreću i osobe s invaliditetom. Klupe uz šetnice idealne su za odmor posjetitelja.¹⁰⁰

Druga razina obilaska obuhvaća unutarnji razgled lokaliteta, šetnju oko foruma, gdje je predviđeno uređenje staze i postavljanje rampe za osobe s invaliditetom. Time bi posjetitelji mogli pobliže razgledati pojedine objekte rimske arhitekture. Budući da trenutno traju arheološka istraživanja izvorišnog bazena, na tome području je ograničeno kretanje posjetitelja. Postavljena je zaštitna ograda oko bazena te je uređena istočna šetnica, ali djeca i mladi bi se tim područjem morali kretati u pratnji odraslih osoba zbog opasnosti od opekotina od termalne vode i ozljeda zbog trenutnih radova. Ovisno o financijskim sredstvima kroz sljedećih nekoliko godina trebali bi biti završeni radovi na ovome dijelu lokaliteta, postavljeno opločenje te omogućeno slobodno kretanje svim posjetiteljima.¹⁰¹ Usporedno s

⁹⁷ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 34

⁹⁸ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997: 5-26

⁹⁹ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009: 225-226

¹⁰⁰ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009: 226

¹⁰¹ Razgovor s višom kustosicom Dorom Kušan-Špalj, AMZ, 24. lipnja 2015.

arheološkim istraživanjima trebali bi biti dovršeni i konzervatorsko-restauratorski radovi te na prikladan način prezentiran središnji dio naselja i izvor termalne vode. Kopije pronađenih žrtvenika, reljefa i natpisa bili bi postavljeni na prostoru trijemova, kopija kipa božice Minerve u njezin hram i kopija postolja Junonina kipa s natpisom u njezin hram. Time se želi upotpuniti prezentacija građevinskih struktura te naglasiti kulni karakter središnjeg dijela naselja.¹⁰² Posjetitelje bi se na postavljenim manjim informativnim pločama-legendama uputilo na kružni razgled foruma po trijemovima te potom na silazak do kupališta i bazilike.

Muzeološkom prezentacijom predviđen je razgled kupališta iz prostorije južne prigradnje foruma. Tamo je postavljeno drveno stepenište koje omogućuje ulaz u kupalište te informativna ploča na kojoj je prikazan tlocrt čitavoga kupališta.¹⁰³ Najvidljiviji su dijelovi kupališta iz vremena cara Konstantina. Tada se kupalište sastojalo od šest prostorija te dva polukružna bazena. Očuvane su freske na zidovima, kameni pragovi, dovratnici, stupići hipokausta i tubuli na zidovima, koji čine dio sustava za grijanje te bazilika. Njezini zidovi sačuvani su više od dva metra visine, očuvan je pod od žbuke, freske u donjim dijelovima zidova i dijelovi prozora.¹⁰⁴ Upravo zbog tih nalaza predviđeno je neometano kretanje samo u prostorijama u kojima su podovi zaštićeni, dok je drvenim ogradama odvojen prostor u kojima su vidljivi i prezentirani originalni podovi i zidne slike.¹⁰⁵ Posjetitelje u obilazak vode manje informativne ploče-legende koje su postavljene oko stupova nadstrešnice. Na njima se nalaze tlocrti i osnovne informacije o prostorijama. Konstruirane su drvene stepenice za prijelaz preko zidova, originalnih stepenica i pragova koje posjetiteljima olakšavaju kretanje.

Međutim, uzak prostor između prostorija kupališta onemogućuje osobama s invaliditetom razgled toga prostora. U istočnom dijelu bazilike i dijelu apside prezentiran je originalni pod od žbuke koji je zaštićen drvenom ogradom. Uz apsidu su postavljene informativne ploče na kojima je prikazana 3D vizualizacija objekta. Iza istočnog zida bazilike, na betonskom podzidu postavljena je ploča koja prikazuje pogled kroz prozore u rimsko doba.¹⁰⁶ U bazilici se također nalaze dvije informativne ploče-legende o gradnji i izgledu toga prostora. Kupališni dio zaštićen je nadstrešnicom od vremenskih neprilika te je

¹⁰² Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 36

¹⁰³ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 36

¹⁰⁴ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009: 220

¹⁰⁵ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 37

¹⁰⁶ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 38

stoga siguran za djecu i mlade. Jasne upute na informativnim pločama omogućuju njegov samostalan razgled. U bazilici se često odvijaju kulturne manifestacije i znanstvena događanja. Kupalište je ograđeno. O čuvanju objekta brine ZMVT, stoga posjetitelji razgled tog dijela rimske arhitekture moraju najaviti djelatnicima muzeja.

U muzeološkoj prezentaciji predviđena je organizacija izložbeno-radnog prostora gdje bi bili elementi arhitekture te bi se odvijale tematske radionice.¹⁰⁷ Zasada u tu svrhu služi prostor istočno od lokaliteta u gradskom parku gdje su postavljene različite vrste obrađenog kamena, drvene klupe i stolovi. Tu je 2009. godine od prirodnih materijala izgrađena replika rimske peći za keramiku. Keramika se peče na temperaturi od oko 900 stupnjeva Celzijevih. Peć je dio projekta eksperimentalne arheologije s keramičarskim radionicama na otvorenom. Peku se keramički suveniri za djecu i ostale posjetitelje arheološkog parka *Aquae Iasae*.¹⁰⁸

Održavanje lokaliteta omogućeno je uz suradnju ZMVT-a, dok se u svrhu zaštite lokaliteta može osigurati postavljanje video-nadzora i odgovarajuće rasvjete.¹⁰⁹ Dio muzeološke prezentacije je vizualni identitet lokaliteta. Njega čine muzeografska oprema, dodatni sadržaji, aktivnosti i manifestacije u tome prostoru, popratne publikacije i suveniri. Zaštitni znakovi na njima su kip božice Minerve i nimfe, dok je maskota lokaliteta lik Kapljice, simbol termalne vode i izvora.¹¹⁰

Muzeološkom prezentacijom posjetiteljima su predstavljeni istraženi objekti, njihov izgled i gradnja te život stanovnika rimskoga naselja. Dodatni iskorak u približavanju lokaliteta posjetiteljima bila bi upotreba suvremene računalne tehnologije i internetskih dostignuća u svrhu njegove prezentacije. Time bi posjetitelji u svim dijelovima lokaliteta na svojim *pametnim telefonima* i drugim uređajima mogli pronaći informacije o rimskome naselju i izgledu pojedinih objekata javne gradnje.¹¹¹ Važno je napomenuti da je ovom muzeološkom prezentacijom obuhvaćen kompleks javne gradnje koji obuhvaća kapitolij, kupalište i trg. U budućnosti se predviđa istraživanje i muzeološka prezentacija stambeno-trgovačkog dijela naselja.¹¹²

¹⁰⁷ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009: 226

¹⁰⁸ ZMVT, URL: <http://zmvt.com.hr/projects/replika-rimske-peci-za-keramiku/> datum pristupa: 14. lipnja 2015.

¹⁰⁹ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 46

¹¹⁰ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 48

¹¹¹ Razgovor s višom kustosicom Arheološkog muzeja Dorom Kušan-Špalj, AMZ, 24. lipnja 2015.

¹¹² Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 9

4. Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama

Muzej u Varaždinskim Toplicama postoji od 1937. godine kada ga je osnovao Josip Čabrian prikupljajući pronađene predmete na području Toplica. Muzej ima arheološku, balneološku, etnografsku, numizmatičku, povijesnu, kulturno-povijesnu i likovnu zbirku te brine o arheološkom lokalitetu *Aquae Iasae* i o etnografskoj kući iz 1801. godine. Za javnost je otvoren stalni postav antičke zbirke koji je smješten u prizemlje Staroga grada u blizini lokaliteta *Aquae Iasae* u centru Varaždinskih Toplica. Čuvaonice predmeta su smještene izvan Staroga grada zbog nedostatka prostora.¹¹³

4.1. Novi stalni postav Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice

Dio predmeta iz arheološke zbirke prezentiran je u novom stalnom postavu ZMVT-a koji s predmetima izloženima u lapidariju čini muzeološku cjelinu. Otvoren je za javnost 11. studenoga 2011. godine nakon što je šest godina bio zatvoren zbog obnove zgrade Staroga grada, reorganizacije osoblja, informatizacije postava i konzervatorsko-restauratorskih radova na antičkim spomenicima. Stalni postav prezentira najvrednije predmete lokaliteta *Aquae Iasae*. Arheološka zbirka jedna je od najvrednijih u Republici Hrvatskoj. Sadrži više od 1000 predmeta, od kojih je samo tridesetak prezentirano u stalnom postavu muzeja.¹¹⁴ Muzeološka koncepcija stalnog postava antičke zbirke ZMVT-a prezentirana je i prihvaćena na 25. sjednici Hrvatskog muzejskog vijeća 28. veljače 2011. godine. Voditeljica projekta je ravnateljica ZMVT-a, Spomenka Vlahović. Autorice stalnog postava su Dora Kušan-Špalj i Dorica Nemeth-Ehrlich. Likovni postav je osmislila Nikolina Jelavić-Mitrović, dok je restauratorske radove na nalazima provodio Restauratorski zavod Hrvatske.

Na ulazu u Stari grad na 45 m² stoje uvodni panoi o lokalitetu, muzeju i zbirkama muzeja (informativni punkt). Na informativnim panoima posjetitelji mogu dobiti informacije o životu u rimskom naselju. Informacije su dostupne na hrvatskom i engleskom jeziku. Uz njih su fotografije i tlocrti lokaliteta. U natkrivenom dijelu dvorišta na 30 m² nalazi se

¹¹³ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 15

¹¹⁴ Navedeni podaci su približni, dobiveni su u usmenom razgovoru s ravnateljicom muzeja Spomenkom Vlahović. Predmeti iz arheološke zbirke su u obradi te nije napravljena revizija arheološke dokumentacije ni numeriranje ni kataloški popis izloženih predmeta u stalnom postavu.

lapidarij, odnosno tu su izloženi kameni spomenici i arhitektonski dijelovi. Stalni postav se nalazi u jednom prostoru na 80 m² u prizemlju Staroga grada. On je jedan od elemenata u prezentaciji rimskog naselja te se s muzejskom zbirkom nadopunjuju arheološki nalazi *in situ*.¹¹⁵

Postav je koncipiran oko najvrednijeg nalaza, skulpture božice Minerve iz 2. stoljeća na kojoj su provedeni temeljni konzervatorsko-restauratorski radovi. Ona je nakon više od 40 godina vraćena na svoje izvorno postolje.¹¹⁶ U njezinoj pozadini je simuliran prostor hrama u kojem je izvorno bila smještena. Tako je napravljen 3D model, računalna rekonstrukcija hramskog kompleksa koja bojama odražava atmosferu hrama i vizualno produbljuje prostor.¹¹⁷ Skulptura Minerve, iako smještena u dnu dvorane, vidi se s ulaza u postav te do nje vode najvažniji kameni spomenici i reljefi pronađeni na lokalitetu. To se poklapa s koncepcijom prostora u rimsko doba kada su Rimljani prolazili kroz forum, kraj postavljenih raznih natpisnih ploča i žrtvenika do kapitolija.¹¹⁸ U postavu se čuje zvuk protjecanja vode i žamor ljudi. Autor glazbe je zagrebački skladatelj Vjeran Šalamon. Takva zvučna kulisa upotpunjuje ukupan doživljaj stalnog postava i rimskog naselja.¹¹⁹ Desno od skulpture božice Minerve posjetitelji mogu pogledati dvije multimedijalne prezentacije. Prva prikazuje konzervatorsko-restauratorske radove na Minervi, dok druga prikazuje 3D rekonstrukciju kompleksa javne arhitekture rimskog naselja koju su osmislile Nemeth-Ehrlich i Kušan-Špalj.¹²⁰

U stalnom postavu predstavljeno je rimsko naselje *Aquae Iasae* kao kultno-lječilišni centar Rimskoga Carstva. Spomenici su izloženi prema tematskim cjelinama. Pokraj izložaka se nalaze legende s osnovnim objašnjenjima. Ako se radi o natpisu, na pločicama stoji transkribirani latinski tekst s hrvatskim prijevodom.¹²¹ Prva tematska cjelina govori o značaju i važnosti rimskoga naselja. Tu su prezentirana tri spomenika: ploča cara Konstantina, reljef tri nimfe te reljef s prikazima Europe na biku i Amfitrite, za koje se vjerovalo da su dijelovi reljefa nimfeja. Druga cjelina je posvećena termalnoj sumpornoj vodi, a čine ju natpisni i

¹¹⁵ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 5

¹¹⁶ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 4

¹¹⁷ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 18

¹¹⁸ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 18

¹¹⁹ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 18-19

¹²⁰ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997a

¹²¹ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 19

reljefni spomenici te građevinski elementi. Dominiraju natpisi i zahvale raznim božanstvima od kojih su najbrojnije dedikacije nimfama.¹²² Potom je predstavljena skulptura božice Minerve. Posjetitelji će dobiti informacije o tome kako je pronađena, rekonstruirana i prezentirana, što se može vidjeti na multimedijalnoj prezentaciji i legendama postavljenim uz skulpturu. Naposljetku su predstavljene karakteristike gradnje javnog prostora naselja *Aquae Iasae*. U tome dijelu postava izloženi su ulomci fresaka, keramike, stakla i metala. U prozorskim vitrinama mogu se vidjeti razni predmeti iz svakodnevnog života. U lapidariju su izloženi arhitektonski elementi. Najbrojniji su dijelovi arhitekture foruma: isječci stupova, cigle, grede, kapiteli, konzole i baze stupova.

4.2. Muzejski projekt „Rimske igre“

ZMVT provodi muzejski projekt „Rimske igre“ od 2004. godine, dok od 2006./2007. školske godine surađuje s IV. osnovnom školom u Varaždinu. Tako u njemu sudjeluju muzej i škola, odnosno muzejska i odgojno-obrazovna ustanova, kako bi se unaprijedila edukacija i poboljšala muzejsko-pedagoška praksa.¹²³

Postupno su se u projekt uključile druge škole te se on može provoditi u svim razredima osnovnih i srednjih škola, ali posebno je usklađen s redovitim programom povijesti petog razreda osnovne škole.¹²⁴ Osim u nastavi povijesti, aktivnosti unutar projekta „Rimske igre“ dopunjuju se i usklađuju s programima sljedećih nastavnih predmeta: geografije, likovne kulture, matematike, prirode, hrvatskog, engleskog i njemačkog jezika, tehničke kulture, tjelesne i zdravstvene kulture, vjeronauka i informatike te novinarske, knjižničarske i likovne grupe. Budući da je dio projektne nastave, njegove najvažnije odrednice su korelacija i istraživanje. Korelacija u ovome projektu podrazumijeva povezivanje više predmeta i nastavnih sadržaja te fleksibilan i kreativan odnos prema nastavi. Istraživanje znači da učenici stječu znanje samostalno, grupnim radom i uz pomoć nastavnika.¹²⁵ Geslo projekta je „Sačuvajmo kulturno-povijesnu baštinu za buduće generacije“. Svake se godine osmisli i dodatno geslo na hrvatskom i latinskom jeziku.

¹²² Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 20

¹²³ Vlahović B. 2012: 321

¹²⁴ Vlahović B. 2012: 322

¹²⁵ Bračun 2008: 6 citirano u Vlahović B. 2012: 322

Projekt se provodi u tri faze: priprema u školi, terenska nastava na arheološkom lokalitetu *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama te završna prezentacija u školi za učenike, učitelje i roditelje.¹²⁶ Početna faza projekta odvija se u školi u obliku pripreme za terensku nastavu, dogovora, pružanja informacija i učenja o radu s izvorima. Nastavnici motiviraju učenike u radu, postaju moderatori te ih usmjeravaju do određenog cilja uz naglasak na individualnosti i kreativnom razmišljanju.¹²⁷ U školi se ujedno učenicima daju praktične upute o ponašanju na terenu. Nastavnici razrade detaljan plan rada te odrede ciljeve, zadatke i ključne pojmove koje učenici moraju usvojiti.¹²⁸

Potom odlaze na terensku nastavu na lokalitet *Aquae Iasae*. Na terenu se primjenjuje aktivno učenje koje podrazumijeva mnoštvo interakcije između djelatnika muzeja, nastavnika i učenika.¹²⁹ Na terenu učenike vodi nadležni kustos ZMVT-a (sada to radi osobno ravnateljica Spomenka Vlahović). Učenici prime dodatne informacije o rimskim običajima, životu, kulturi, čime se nadopunjuje njihovo znanje stečeno na nastavi u školi. Potom se bave aktivnostima koje su predviđene programom pojedinog predmeta. Aktivnosti uključuju rješavanje nastavnih listića, crtanje skica te izradu replika rimskih predmeta. Novi stalni postav antičke zbirke ZMVT-a uklopljen je u razgledavanje te tako i u projekt „Rimske igre“.¹³⁰

U odmoru se učenici okrijepe rimskom limunadom napravljenom od geotermalne vode i limuna te rimskim slasticama i kruhom iz „Muzejske rimske pekarnice“. Kada se odmore, učenici igraju rimske igre koje su oživljene na lokalitetu. To su *omilla*, *orca*, *ludus castellorum*, *tropa*, povlačenje užeta na legionarski način, borilačke igre mačem i štitom, preskakanje užeta i igre konjića. Za to se koriste replike antičkih igara i muzejskih rekvizita: špekule, kocke, lutke, različite životinje koje su izrađene prema predlošcima iz čitave rimske Panonije.¹³¹

Posljednja faza projekta odvija se u školi. Nastavnici ocjenjuju nastavne listiće koje su učenici rješavali na terenu te na taj način prime povratnu informaciju o projektu.¹³² Također,

¹²⁶ Vlahović B. 2012: 323

¹²⁷ Vlahović B. 2012: 323-324

¹²⁸ Vlahović B. 2012: 339

¹²⁹ Vlahović B. 2012: 329

¹³⁰ Vlahović B. 2012: 336

¹³¹ Vlahović B. 2012: 333

¹³² Vlahović B. 2012: 335

učenici s nastavnicima izrađuju plakate, pripremaju izložbe ili prezentacije za druge učenike, učitelje i roditelje te pokazuju što su naučili.

5. Muzejske publikacije za djecu i mlade

U ovome poglavlju definiran je pojam muzejskih publikacija za djecu i mlade i predstavljene su osnovne karakteristike pojedinih vrsta. Napravljena je kratka analiza i usporedba nekoliko odabranih domaćih i stranih muzejskih vodiča i radnih materijala za djecu i mlade. Odabrani primjeri usko su povezani s temom diplomskog rada. Sadržajem i namjenom utjecali su na prijedlog programa za djecu i mlade na temelju predmeta izloženih u ZMVT-u. Sadrže tekstove, ilustracije ili tipove zadataka koji su namijenjeno specifičnom uzrastu djece i mladih i predloženi u ovom radu.

5.1. Karakteristike muzejskih publikacija za djecu i mlade

Muzeji su kulturno-znanstvene institucije koje skupljaju, čuvaju, proučavaju i izlažu materijalnu baštinu. Svaki muzej ima odgojnu-obrazovnu funkciju. Svrha muzeja je obrazovanje javnosti, posebno djece i mladih.¹³³ U muzejima se odvija neformalno i informalno učenje. U neformalno učenje ulazi planirano i sustavno usvajanje znanja izvan formalnog obrazovanja, dok je informalno učenje nenamjerno i nesustavno usvajanje znanja, na primjer u igri.¹³⁴ U današnje vrijeme edukativna je djelatnost muzeja često zapostavljena te zbog toga osim napora i rada muzejskih djelatnika, postoji sve veća potreba za kvalitetnim muzejskim publikacijama za djecu i mlade. Dolazak u povijesni ili arheološki muzej za djecu znači izravan susret s tim znanstvenim područjima. Djeca i mladi imaju mogućnost učiti i razvijati vještine i metode istraživačkog rada u suradnji sa znanstvenicima, povjesničarima, arheolozima, muzejskim pedagogima i drugim muzejskim djelatnicima. Kad posjetitelji muzeja ne mogu razgledati izložbu uz vodstvo muzejskih djelatnika i steći dodatne informacije o postavu i pojedinim muzejskim predmetima, to mogu učiniti u samostalnom razgledu. Razgled izložbe može imati osim edukativnog i zabavni karakter, što se može ostvariti zadacima i aktivnostima, koji su predloženi u muzejskim publikacijama. Muzejski djelatnici često ne mogu ostvariti izravan kontakt s posjetiteljima, posebno ako se radi o manjem neorganiziranom posjetu, kao što je obiteljski posjet muzeju. Stoga postoji potreba za

¹³³ Zgaga 2013: 4

¹³⁴ Jelavić 2013: 10

odgovarajućim muzejskim publikacijama. One mogu poslužiti i za stjecanje dodatnih vještina i znanja prije ili nakon posjeta muzeju.

Muzejska publikacija za djecu i mlade može se definirati kao djelo kojem je izdavač muzej te su u njemu muzejski sadržaji oblikovani primjereno, prihvatljivo i razumljivo djeci i mladima.¹³⁵ Mila Škarić navodi da svaka muzejska publikacija ima edukativnu svrhu.¹³⁶ Osim edukativne svrhe, muzejska publikacija mora omogućiti da se dijete u muzeju osjeća jednako vrijedno kao i odrasla osoba, što se slaže s definicijom muzeja kao demokratske institucije. One mogu biti objavljene u tiskanom ili elektroničkom obliku. Svaka muzejska publikacija za djecu i mlade mora biti oblikovana da informira i obrazuje djecu i mlade, a može imati i zabavni karakter, čime se može povećati interes i zanimanje ciljane publike. Publikacije razvijaju kritičko mišljenje i kreativnost mladih posjetitelja pa je zbog toga važno muzejsku publikaciju oblikovati u skladu sa socijalnim, kognitivnim i emocionalnim razvojem djeteta i mlade osobe te njihovim razvojem percepcije.¹³⁷ One se mogu odnositi na stalne i povremene izložbe, ali i na pojedine muzejske predmete. Mogu biti namijenjene individualnim ili grupnim posjetima. Pažljivo traženje, promatranje i uspoređivanje predmeta u muzeju, osnovne su odrednice koje bi svaka publikacija trebala obuhvatiti.¹³⁸ Osim primjerene prezentacije sadržaja, muzejska publikacija mora biti napisana odgovarajućim jezikom i stilom. Odabir informacija, jednostavan i jednoznačan rječnik, pregledna i pristupačna izvedba, neke su od obvezatnih karakteristika muzejskih publikacija. Tekst mora biti razumljiv namijenjenoj publici, stil pisanja jednostavan, a ton potaknuti zanimanje da se čitanje nastavi.¹³⁹

U konačnici, muzejske publikacije za djecu i mlade toj ciljanoj skupini omogućuju samostalan odabir, tempo i način razgleda muzejskih sadržaja. Razgled mora biti aktivan i usmjeren na pobliže upoznavanje određenih muzejskih predmeta. Publikacije moraju razvijati mentalne, tjelesne i moralne sposobnosti korisnika, što je u skladu s edukativnom svrhom svakoga muzeja.¹⁴⁰

5.2. Vrste muzejskih publikacija za djecu i mlade

¹³⁵ Jelavić 2013: 9

¹³⁶ Škarić 2001: 73

¹³⁷ Jelavić 2013: 11

¹³⁸ Radovanlija Mileusnić 2013: 20

¹³⁹ Jelavić 2013: 14-15

¹⁴⁰ Radovanlija Mileusnić 2013: 19

Postoje različiti kriteriji podjele muzejskih publikacija. Najčešće su podjele prema sadržaju i formalnom obliku publikacija. Postoji i podjela muzejskih publikacija s obzirom na korisnike kojima su namijenjene te potpodjela prema dobi i sposobnosti korisnika.¹⁴¹ Tada razlikujemo publikacije namijenjene svim posjetiteljima, publikacije napisane isključivo za djecu i publikacije namijenjene korisnicima s posebnim potrebama.

U ovome radu koristi se podjela s obzirom na sadržaj i namjenu muzejskih publikacija za djecu i mlade, prema Snježani Radovanlija Mileusnić. Njome su jednostavno i pregledno obuhvaćene osnovne vrste muzejskih edukativnih publikacija za djecu i mlade. Napravljena je na temelju stručne literature i uvida u fondove MDC-a. U ovome radu su pobliže predstavljene karakteristike onih vrsta muzejskih publikacija kojima se može koristiti u izradi prijedloga programa za ZMVT. S obzirom na sadržaj i namjenu muzejskih publikacija za djecu i mlade, postoje publikacije specifične za muzeje, didaktičke interaktivne publikacije, znanstvenopopularne publikacije, dječja književnost i književnost za mlade te neknjižna građa.¹⁴² Publikacije specifične za muzeje su muzejski vodiči kroz stalni postav ili pojedine zbirke, u toj kategoriji su muzejski vodiči za djecu i mlade, zatim katalozi muzejskih izložaba te informativni leci i brošure.

Katalozi izložaba prikazuju kataloški popis predmeta na izložbi ili u stalnom postavu.¹⁴³ Uz popis su ilustracije kojima su izložci dokumentirani i popratni tekstovi. Katalozi za djecu razlikuju se po tome što se za njih odabiru pojedini predmeti iz stalnog postava ili zbirke, kataloški je popis nadopunjen edukativnim sadržajima.¹⁴⁴ Informativni leci i brošure su muzejske publikacije koje donose osnovne informacije o muzeju te najavljuju razne događaje u njemu.

Muzejske didaktičke publikacije omogućuju da se na lakši i učinkovitiji način stekne znanje o muzeju i njegovim sadržajima. U njima su istaknuti određeni muzejski predmeti te olakšavaju posjetiteljima da se informiraju o njima i razumiju muzejsku izložbu.¹⁴⁵ Sastoje se od informacija ili uputa za korištenje, zadataka ili pitanja te postupka provjere. Prema opsegu i sadržaju dijele se na didaktičke radne listiće te edukativne mape i didaktičke komplete.¹⁴⁶

¹⁴¹ Radovanlija Mileusnić 2013: 25

¹⁴² Radovanlija Mileusnić 2013: 27

¹⁴³ Radovanlija Mileusnić 2013: 37

¹⁴⁴ Radovanlija Mileusnić 2013: 39

¹⁴⁵ Carter 1984: 442

¹⁴⁶ Radovanlija Mileusnić 2013: 44

Muzejske edukativne mape i didaktički kompleti se stvaraju i objavljuju kako bi djeca na zabavan i zanimljiv način kroz igru učila o muzejima. Sastoje se od publikacija knjižne i neknjižne građe te su u njima razni interaktivni materijali poput igara, kvizova i maketa.

Znanstvenopopularne publikacije su edukativne publikacije napisane znanstvenopopularnim stilom. Mogu biti namijenjene djeci i mladima kojima će približiti znanstvenu djelatnost muzeja. Toj grupi pripadaju priručnici, manje tematske monografije i brošure.¹⁴⁷ Muzejski priručnici informiraju posjetitelje o znanstvenim temama u muzeju te o određenoj znanstvenoj struci muzeja, dok se u monografijama muzejska tema obrađuje na znanstvenopopularan način. Književnost za djecu i mlade mora biti muzejske tematike kako bi ulazila u muzejske edukativne publikacije. To su dječji romani, pripovijetke, slikovnice i stripovi.

Neknjižna građa su plakati, karte, letci, razglednice, zvučni zapisi, filmovi, fotografije, didaktičke i društvene igre, mape, poster, knjižne oznake, magneti i olovke. Važna odrednica te vrste građe, prema Radovanlija Mileusnić, je da mora uvijek biti povezana s muzejom i njegovom djelatnošću te joj je glavna zadaća informirati, obrazovati, promovirati i razonoditi.¹⁴⁸ Često je reklamnog, propagandnog ili informativnog sadržaja.¹⁴⁹

5.2.1. Muzejski vodiči za djecu i mlade

Muzejski vodič za djecu i mlade je edukativna muzejska publikacija čija osnovna svrha je predstaviti i približiti djeci i mladima muzej i muzejske izložke te omogućiti jednostavnije razgledavanje muzejskog postava.¹⁵⁰ Branka Ujaković navodi da muzejski vodič mora biti napravljen u skladu sa zahtjevima i spoznajama suvremene pedagoške, psihološke i muzeološke teorije.¹⁵¹ Kada se priprema vodič, dobro je usporediti slične publikacije drugih muzejsko-galerijskih ustanova. Vodiči su važne publikacije koje bi morao posjedovati svaki muzej.¹⁵² Građa, zbirke, djelatnost i povijest muzeja, predmeti koji su izloženi, ali i oni koji su na restauraciji približavaju se djeci i mladima. Odabrani muzejski predmeti u vodiču su predstavljeni kratkim tekstovima i slikovnim prikazima. Sadržaj se mora prilagoditi dobi i sposobnosti djece i mladih. Osim objašnjenja osnovnih pojmova, za lakše

¹⁴⁷ Radovanlija Mileusnić 2013: 50-51

¹⁴⁸ Radovanlija Mileusnić 2013: 62-63

¹⁴⁹ Brezinščak 2013: 149

¹⁵⁰ Radovanlija Mileusnić 2013: 28

¹⁵¹ Ujaković 2004: 83 citirano u Radovanlija Mileusnić 2013: 29

¹⁵² Brezinščak 2013: 147-148

razumijevanje teksta, mogu se navesti i dodatna objašnjena ili opisi muzejskih predmeta, njihove funkcije i upotrebe. Zainteresiranost i znatiželja korisnika može se poticati dodatnim izvorima znanja, zanimljivostima, citatima izvora ili literature te zadatcima za samostalno rješavanje i dodatno istraživanje.¹⁵³

Sadržaj svakog muzejskog vodiča za djecu i mlade morao bi uključivati objašnjavanje temeljnih muzeoloških pojmova (muzej, izložak, zbirka, stalni postav), upute o pravilnom ponašanju u muzeju te informacije o stalnom postavu ili o pojedinim zbirkama. U muzejski vodič se obično uvršćuje plan izložbenih prostorija i preporučuje se smjer kretanja.¹⁵⁴ Sadržaj svakog muzejskog vodiča mora biti prilagođen ciljanoj skupini posjetitelja te prezentiran informativno i zanimljivo. Uz razne oblike i metode kojima se može predstaviti sadržaj u muzejskom vodiču, poželjno je da posjetitelja kroz muzej vodi lik muzejske maskote. To može biti osoba, predmet, lutka ili životinja koja je povezana s muzejom.¹⁵⁵

Iako pripadaju istoj vrsti muzejskih publikacija, postoje velike razlike u konceptu i sadržaju između pojedinih muzejskih vodiča, što je vidljivo u odabranim primjerima. U ovome dijelu rada predstavljen je vodič za djecu po stalnom postavu Gradskog muzeja Ljubljane, *Žabje skrivalnice Ljube in Ane* (Lotrič, Marinčič 2014). Potom se uspoređuju dva hrvatska vodiča za djecu školskog uzrasta, *Lapidarija Muzeja Slavonije iliti Priče o Mursi* (Detling 2011) i *Pompeji – život u sjeni Vezuva* (Velkovski 2011) te vodiča za djecu istog uzrasta iz Gradskog muzeja Ljubljane, *Emona od E do A* (Damjanović et al. 2014) i *Emonske zanke in uganke* (Damjanović, Ferjančič 2014). Na kraju je ukratko predstavljen *Junior-Wegweiser in die Urgeschichte Österreichs* (Urban 1989), vodič za mlade kroz prapovijest Austrije, koji svojim konceptom uvelike odudara od spomenutih vodiča. Vodiči su predstavljeni prema uzrastu djece i mladih kojima su namijenjeni.

5.2.1.1. Muzejski vodič namijenjen predškolskom uzrastu

Žabje skrivalnice Ljube in Ane naziv je vodiča za djecu po stalnoj izložbi Gradskog muzeja u Ljubljani, „Obrazi Ljubljane“, osmišljen 2014. godine.¹⁵⁶ Vodič za djecu dio je obiteljskog programa Gradskog muzeja Ljubljane, „Žabja pot“, namijenjenog obiteljima s

¹⁵³ Radovanlija Mileusnić 2013: 32

¹⁵⁴ Radovanlija Mileusnić 2013: 29

¹⁵⁵ Radovanlija Mileusnić 2013: 30

¹⁵⁶ Lotrič, Marinčič 2014: 1-12

djecom od četiri do sedam godina starosti.¹⁵⁷ Autorice vodiča su muzejske pedagoginje u Gradskom muzeju u Ljubljani. Vodič se dobije besplatno u muzejskoj trgovini prilikom kupnje obiteljske ulaznice za izložbu. Budući da je namijenjen djeci koja još nisu ovladala čitanjem, predviđeno je da roditelji djeci čitaju tekst i pomažu im riješiti zadatke. Obitelji zajedničkim radom dolaze do konačnih rješenja. Djeca prema naputcima u vodiču i na izložbi pomažu žabici Ljubi pronaći sestricu Anu koja se izgubila u muzeju. Imena žabica zajedno tvore ime Ljubljana (njihov žablji dom). Žabice su odabrane jer su upravo one obitavale u ljubljanskoj kotlini, najstarijem ljubljanskom prostoru, i bile su prve stanovnice toga naselja.¹⁵⁸

Djeca tijekom obilaska izložbe rješavaju zadatke praktične i kreativne prirode. Pribor i materijali koji su za to potrebni stoje u sobama muzeja uz pojedine zadatke. Djeca moraju otkriti gdje je žabica postavila zadatke. Mjesta su označena žabičnim likom, što djeci olakšava snalaženje. Za svaki riješeni zadatak u vodič se nalijepi naljepnica ili udari pečat koji stoji uz zadatak. Neki zadatci uključuju slagalice i kockice postavljene u muzeju, a drugi crtanje i bojanje likova u vodiču. Prilagođeni su uzrastu kojem su namijenjeni. Broj zadataka nije velik i popratni tekst je kratak. Upute su jednostavne i dvojezične (slovenski i engleski jezik).¹⁵⁹ Djeca su zaokupljena zadatcima, ali zbog njihovog malog broja nisu opterećena. Zadatci su vrlo jednostavni i podrazumijevaju određenu fizičku aktivnost. Rješenja nisu navedena. Odabrani predmeti su predstavljeni djeci jednostavnim, svakodnevnim izrazima. Nema stranih pojmova. Obiteljima je olakšan razgled postava i ispunjen je cilj obiteljskog programa: obogatiti dječji doživljaj stalne izložbe „Obrazi Ljubljane“.¹⁶⁰

5.2.1.2. Muzejski vodiči namijenjeni školskom uzrastu

Emona od E do A i *Emonske zanke in uganke* dva su obiteljska vodiča za obitelji s djecom između šest i jedanaest godina. Autorice su muzejske pedagoginje u Gradskom muzeju u Ljubljani. Oba vodiča napravljena su za izložbu „Emona: mesto v emperiju“

¹⁵⁷ Gradski muzej Ljubljana, URL: <http://www.mgml.si/druzine/zabja-pot-po-razstavi-obrazi-ljubljane/> datum pristupa 27. travnja 2015.

¹⁵⁸ Razgovor s Nikom Damjanović, muzejskom pedagoginjom i kustosicom Gradskog muzeja Ljubljane, Gradski muzej Ljubljana, 25. ožujka 2015.

¹⁵⁹ Lotrič, Marinčič 2014: 1-12

¹⁶⁰ Gradski muzej Ljubljana URL: <http://www.mgml.si/druzine/zabja-pot-po-razstavi-obrazi-ljubljane/> datum pristupa 27. travnja 2015.

povodom 2000. obljetnice Emone koja je proslavljena 2014. godine u Gradskom muzeju u Ljubljani.¹⁶¹ Oba su vodiča interaktivna, ali različita sadržaja.

Emonske zanke in uganke je obiteljski vodič po izložbi „Emona: mesto v imperiju“. Izložba donosi niz informacija o gradnji, izgledu rimskog naselja i životu u njemu. Ujedno su dio izložbe sadržaji namijenjeni djeci i mladima koji na zabavan, zanimljiv i poučan način olakšavaju razumijevanje izložaka. U vodiču se djecu upućuje na te sadržaje i postavljena su im dodatna pitanja i zadatci. Djeca i mladi bez vodiča i zadataka u njemu, mogu na izložbi pronaći niz zanimljivosti i sadržaja prilagođenih njihovom uzrastu. Mogu obući legionarsku opremu, pogledati što se nalazi u vojničkom šatoru te odglumiti kratku predstavu koristeći se priloženim maskama.¹⁶² Zadatci u vodiču uključuju snalaženje na lenti vremena i na karti Rimskog Carstva u doba cara Trajana, bojanje i crtanje predmeta izloženih u muzeju, rješavanje rebusa i premetaljke.¹⁶³

Emona od E do A je dječji vodič po rimskoj Ljubljani, ostacima Emone. U razgled su uključeni Gradski muzej u Ljubljani, obnovljeni arheološki parkovi i druga arheološka nalazišta u gradu (zapadni zid Emone, Mirje, rimski bunar, ostaci gradskih vrata).¹⁶⁴ Ima slične zadatke kao vodič *Emonske zanke in uganke*. U sklopu zadataka objašnjeni su nepoznati pojmovi i detaljnije predstavljene pojedini aspekti rimskoga života. Razlika je što ovaj vodič predlaže razgled čitave rimske Ljubljane, a ne samo izložbe u Gradskom muzeju. Namjera je da se obitelji uz učenje i zabave. Zato su pripremljeni zadatci i aktivnosti koje na svakom dijelu puta mogu rješavati zajednički. Pjesmice i zadatci su u rimama. Ako mlađa djeca još nisu ovladala tehnikom čitanja, roditelji će im pročitati sadržaj i objasniti što se od njih traži.¹⁶⁵ Na posljednjoj stranici je karta Ljubljane na kojoj je predložen smjer kretanja i označene su glavne točke gdje su ostatci rimske arhitekture. Tu će obitelji zastati, razgledati i riješiti odgovarajući zadatak.¹⁶⁶

Svaki vodič ima određeni zadatak koji obitelji mogu rješavati kad završe posjet muzeju i razgled grada. *Emonske zanke in uganke* predlažu organiziranje emonske zabave i

¹⁶¹ Obiteljski programi Gradskog muzeja Ljubljana URL: <http://www.mgml.si/druzine/druzinski-obisk-razstave-emon-mesto-v-imperiju-in-ap-emon/> datum pristupa: 29. travnja 2015.

¹⁶² Obiteljski programi Gradskog muzeja Ljubljana URL: <http://www.mgml.si/druzine/druzinski-obisk-razstave-emon-mesto-v-imperiju-in-ap-emon/> datum pristupa: 29. travnja 2015.

¹⁶³ Damjanovič, Ferjančič 2014: 1-39

¹⁶⁴ Damjanovič et al. 2014: 1-23

¹⁶⁵ Razgovor s Nikom Damjanovič, Gradski muzej Ljubljana, 25. ožujka 2015.

¹⁶⁶ Damjanovič et al. 2014: 1-23

daju recept za emonsku poslasticu.¹⁶⁷ *Emona od E do A* nudi interaktivnu društvenu igru u kojoj je na zabavan način predstavljena kultura i običaji kupališta.¹⁶⁸ Na posljednjim stranicama oba vodiča navedena su rješenja zadataka i odgovori na pitanja.

Pompeji – život u sjeni Vezuva pedagoški je vodič s radnim zadacima za djecu i mlade za istoimenu putujuću izložbu koja je bila postavljena od 15. ožujka do 10. srpnja 2011. godine u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu.¹⁶⁹ Tematski vodič prati školski program petog razreda osnovne škole i prvog razreda srednje škole te je namijenjen samostalnom rješavanju. Vodič se sastoji od teksta o pojedinim aspektima života u Pompejima i od pitanja uz tekst. Uz glavni dio teksta nalazi se pojmovnik manje poznatih i stranih izraza. Vodič je bogato opremljen fotografijama, tlocrtima i rekonstrukcijama antičkog grada.

Djeca i mladi moraju pažljivo pročitati tekst u vodiču, promotriti slike te odgovoriti na postavljena pitanja. U uvodnom dijelu vodiča opisana je erupcija Vezuva i uništenje Pompeja. Antički grad je prikazan na karti Italije i priložen je njegov plan.¹⁷⁰ Vodič je koncipiran tako da se поблиže obrađuju četiri gradske četvrti na koje su Pompeji podijeljeni. U svakom poglavlju na tlocrtu se izdvoji jedna gradska četvrt, ukratko se predstave najvažnije građevine smještene u njoj te se opišu aspekti života vezani za te građevine. Pitanja uz tekst odnose se na prikazani životni aspekt te iziskuju razumijevanje sadržaja. Na pitanja se odgovara označavanjem, zaokruživanjem, crtanjem i kratkim odgovorima. Većina odgovora se može pronaći u tekstu, dok neki zahtijevaju malo više promišljanja i kreativnosti.

Vodič obiluje tekstem, što je za prve razrede srednje škole prihvatljivo, ali učenicima petih razreda osnovne škole može biti preteško. Snalaženje dodatno otežava što vodič nema sadržaj i poglavlja nisu naslovljena. Vodič ne upućuje djecu da odgovore potraže na izložbi, nije navedeno jesu li predmeti opisani u vodiču dio izložbe i gdje se točno nalaze, što se može objasniti time da je vodič pripremljen za putujuću izložbu. Svi odgovori na pitanja mogu se pronaći u tekstu uz malo čitanja i razmišljanja, što upućuje na zaključak da se vodič može koristiti neovisno o izložbi za koju je pripremljen. Na kraju vodiča ponuđena su rješenja koja mogu poslužiti za samokontrolu te bibliografija¹⁷¹ za stjecanje dodatnog znanja.

¹⁶⁷ Damjanović, Ferjančić 2014: 36-37

¹⁶⁸ Damjanović et al. 2014: 22-23

¹⁶⁹ Velkovski 2011: 1

¹⁷⁰ Velkovski 2011: 4-5

¹⁷¹ Velkovski 2011: 61

Lapidarij Muzeja Slavonije iliti Priča o Mursi je vodič po Lapidariju – stalnom postavu Muzeja Slavonije u Osijeku te je ujedno radni materijal za upoznavanje Murse uz pomoć nekoliko kamenih spomenika.¹⁷² Vodič je sadržajno povezan s nastavnim planom i programom povijesti učenika petih razreda osnovne škole i prvih razreda srednje škole kada djeca i mladi uče o povijesti hrvatskih zemalja u antici. Radi se o interaktivnom vodiču po zbirci kamenih antičkih spomenika. Svojim konceptom potiče na interakciju između posjetitelja i izložaka.¹⁷³ Postiže se zadatcima, pitanjima, ilustracijama i prilagodbom tekstova ciljanoj skupini korisnika. Može se upotrijebiti u nastavi povijesti kako bi učenici stekli nova saznanja o Mursi. Autor vodiča je muzejski pedagog, danas ravnatelj Muzeja Slavonije, Denis Detling.

Djecu kroz muzej vodi lik profesora Vjeke, napravljen prema Vjekoslavu Celestinu, osnivaču i kustosu osječkog muzeja.¹⁷⁴ U vodiču su objašnjeni pojmovi: muzej, lapidarij, Mursa, arheologija, latinski jezik, epigrafija i rimski brojevi.¹⁷⁵ U uvodu je navedeno gdje se nalazi Muzej Slavonije te je ucrtan plan Lapidarija uz zadatak snalaženja u prostoru.¹⁷⁶ Ilustracije, crteži i fotografije zorno predložuju sadržaj. Važni dijelovi teksta naglašeni su različitim bojama i znakovima.¹⁷⁷ U vodiču nema rješenja zadataka.

Interaktivni radni materijali ovog vodiča su zadatci koji uključuju odabrane kamene spomenike iz Lapidarija te pitanja koja se odnose na tekst ili slikovne prikaze koji se nalaze na njima. Djeca moraju upisati tekst koji nedostaje ili ucrtati lik na crtež određenog kamenog spomenika. Tako stječu znanje o izgledu rimskog naselja, životu njegovih stanovnika, gospodarstvu i kulturi. Zadatci se sastoje od otkrivanja dijela teksta, usporedbe ilustracija i spomenika u Lapidariju, snalaženja na lenti vremena i rješavanja križaljke. Zadatci otkrivanja dijela teksta na spomeniku prikazuju spomenik na kojem je latinski natpis, a usporedno donose prijevod na hrvatski jezik. Djeca će ucrtati dio teksta koji nedostaje i odgovoriti na dodatna pitanja.¹⁷⁸ Na taj način postaju aktivni posjetitelji muzeja i vodič ima zabavno-edukativni karakter.

5.2.1.3. Muzejski vodič za mlade

¹⁷² Detling 2011: 1-31

¹⁷³ Detling 2013: 91-94

¹⁷⁴ Detling 2011: 3

¹⁷⁵ Detling 2011: 4-5

¹⁷⁶ Detling 2011: 8-9

¹⁷⁷ Detling 2011: 3-29

¹⁷⁸ Detling 2013: 102

Junior-Wegweiser in die Urgeschichte Österreichs, odnosno vodič za mlade kroz prapovijest Austrije pruža mladima osnovne informacije o najvažnijim nalazištima ovog razdoblja u današnjoj Austriji.¹⁷⁹ Ujedno potiče mlade da posjete različite muzejske ustanove u Austriji i cijene kulturno-povijesnu baštinu. Vodič je iz 1989. godine te je najstariji od odabranih vodiča. Napisao ga je austrijski arheolog i sveučilišni profesor Otto Helmut Urban s namjerom da se mladi upoznaju s osnovnim arheološkim pojmovima prapovijesti te da vide, prepoznaju i razumiju karakteristike ovoga razdoblja. Vodič je namijenjen mladima općenito i nije naveden određeni uzrast. Obiluje tekstom koji kronološki prati prapovijest, bogatim ilustracijama i kronološkim tablicama. Stručni pojmovi su objašnjeni mladima pojednostavljenim rječnikom. Odabrani prapovijesni predmeti prikazani su na ilustracijama i opisani dodatnim kratkim objašnjenjima uz sliku.

Na posljednjim stranicama vodiča potiče se mlade da posjete lokalni muzej, arheološko nalazište ili lokalitet iz prapovijesti te da odgovore na priložena pitanja i zadatke.¹⁸⁰ Upućuje ih se da odaberu i opišu prapovijesni predmet izložen u muzeju, odrede gdje je nađen i koliko je star. Za mlade arheologe navedene su i praktične aktivnosti te razni drugi tipovi zadataka kojima se testira znanje stečeno u vodiču. Pitanjima se traži osnovna razina znanja, činjenice, ali i koncepti kronologije te uzroka i posljedice. Za uspješno rješavanje zadataka mlade očekuje diploma.¹⁸¹ Diploma je priložena uz vodič. Na njoj se nalaze ime i prezime sudionika, osnovne informacije o svladanim zadacima te prostor za potvrdu muzeja ili druge institucije u kojoj su riješeni zadatci.

5.2.1.4. Usporedba predstavljenih vodiča

Vodič namijenjen najmlađim posjetiteljima Gradskog muzeja u Ljubljani, *Žabje skrivalnice Ljube in Ane*, uvelike se razlikuje od vodiča namijenjenih djeci starijeg uzrasta. U njemu nema stručnih pojmova, rječnik je jednostavan i zadataka je malo. Uključuju određene fizičke aktivnosti u muzeju te crtanje, bojanje i lijepljenje naljepnica. Djeca ih rješavaju uz pomoć roditelja ili drugih članova obitelji.

Vodič po Lapidariju Muzeja Slavonije u Osijeku namijenjen je školskom uzrastu te sadrži više teksta, objašnjenja osnovnih stručnih pojmova i više zadataka koji se odnose na spomenike u Lapidariju. Vodič *Pompeji – život u sjeni Vezuva* također namijenjen školskom

¹⁷⁹ Urban 1989: 1-31

¹⁸⁰ Urban 1989: 31-32

¹⁸¹ Urban 1989: 33

uzrastu, ima daleko više teksta nego vodič Muzeja Slavonije. U oba vodiča predviđeno je da zadatke djeca rješavaju samostalno, bez pomoći odraslih osoba. Po tome se razlikuju od ljubljanskih vodiča, *Emona od E do A* i *Emonske zanke in uganke*, koji su namijenjeni obiteljskim posjetima.

U ljubljanskim vodičima točno je određena dob djeteta, dok je u hrvatskim vodičima navedeno da su namijenjeni djeci petog razreda osnovne, odnosno prvog razreda srednje škole. Prevelike razlike u fizičkim, kognitivnim i socijalnim karakteristikama djece u tim uzrastima mogu otežati rješavanje zadataka. Djeci mlađeg uzrasta može problem predstavljati dužina teksta, dok djeca starije dobi mogu određene zadatke smatrati prejednostavnima. Ljubljanski vodiči namijenjeni su djeci u nižim razredima osnovne škole te su zadatci primjereni toj dobi djeteta. Vodič *Emona od E do A* razlikuje se od svih vodiča po tome što se sadržajno odnosi na čitav grad, rimsku Emonu, a ne na muzejski postav, te je predviđeno da djeca zadatke rješavaju na otvorenom, u šetnji gradom. Vodič *Pompeji – život u sjeni Vezuva*, iako se odnosi na grad Pompeje, koncipiran je prema istoimenoj putujućoj izložbi postavljenoj u Galeriji Klovićevi dvori.

Tipovi zadataka slični su i u slovenskim i hrvatskim vodičima. Tipovi zadataka u vodiču za djecu po Lapidariju Muzeja Slavonije su ograničeni po tome što se odnose na kamene spomenike dok su u vodiču *Pompeji – život u sjeni Vezuva* te u slovenskim vodičima sadržajno raznolikiji. U hrvatskim vodičima nije predložena aktivnost nakon posjeta muzeju, kao što je u ljubljanskima. U grupi vodiča za školski uzrast, jedino osječki vodič ne nudi rješenja zadataka.

Junior-Wegweiser in die Urgeschichte Österreichs najviše se razlikuje od ostalih vodiča. Prva razlika je vremensko razdoblje u kojima su nastali vodiči. Vodič za mlade kroz prapovijest Austrije korišten je u devedesetim godinama prošlog stoljeća, dok su osječki vodič i vodič po izložbi Pompeji u Klovićevim dvorima nastali 2011., a ljubljanski vodiči su napravljeni 2014. godine. Druga razlika je sadržajna. Austrijski vodič namijenjen je boljem upoznavanju i razumijevanju određenog razdoblja, prapovijesti, za razliku od ostalih vodiča koji djecu i mlade vode kroz jedan određeni muzej ili rimski grad. Austrijski vodič razlikuje se i konceptualno. Zadatci i pitanja za rješavanje nalaze se na samom kraju, a ne usporedno s tekstom kao što se nalaze u ostalim predstavljenim vodičima. Ovaj vodič ima najviše teksta te je napisan ozbiljnim tonom. Nema izrazit zabavno-edukativni karakter poput ostalih

odabranih vodiča. Prednosti su mu što potiče mlade da posjete austrijske muzeje i predlaže nagradu, diplomu, za uspješno rješavanje zadataka, što ostalim vodičima nedostaje.

5.2.2. Didaktički radni listići

Svrha je didaktičkih radnih listića omogućiti aktivan obilazak izložbe ili stalnog postava te pobuditi motivaciju i zanimanje posjetitelja. Ujedno, tekst koji se nalazi na njima mora posjetiteljima pružiti dodatne informacije o pojedinim muzejskim predmetima, a radni dio zanimljivije, potpunije i zabavnije istraživanje u muzeju.¹⁸² Obično su namijenjeni djeci i mladima, koji ih rješavaju u muzeju. Rješava ih se grupno ili pojedinačno, samostalno ili vođeno u pratnji muzejskog pedagoga ili nastavnika. Ponekad mogu imati i zadatke za rješavanje prije posjeta ili nakon njega. Jako se razlikuju po opsegu i obliku. Mogu biti list, radna bilježnica ili knjiga. Razlikuju se i prema ostalim kriterijima: dobi djece kojoj su namijenjeni, tipu muzejskog sadržaja koji obuhvaćaju i načinu popunjavanja.¹⁸³ Radni listići moraju biti primjereni dobi, zrelosti, sposobnosti i predznanju korisnika.¹⁸⁴ Moraju poticati interaktivnost posjetitelja i muzeja. Sastoje se od različitih zadataka, pitanja i aktivnosti.

Gail Durbin navodi nekoliko odrednica svakog dobrog didaktičkog radnog listića. To su raznovrsnost, praktičnost, pravilno oblikovanje pitanja, cjelovitost te usklađenost muzejskih didaktičkih publikacija s nastavnim planom i programom škole.¹⁸⁵

Prvi kriterij raznovrsnosti može se postići korištenjem različitih tipova zadataka u radnim listićima. Neki od tipova zadataka, prema Durbin su: zadatci dopunjavanja rečenica, kratki odgovori na pitanja, zaokruživanja, zadatci alternativnog izbora, uređivanja elemenata, povezivanja pojmova i esejističkog tipa.¹⁸⁶ Zadatci nadopunjavanja sastoje se od teksta kojem nedostaje jedna ili više riječi, koje treba napisati u tekst i tako ga nadopuniti. Na radnom listiću mogu se postaviti pitanja koja zahtijevaju kratak odgovor od nekoliko riječi, kratke rečenice ili brojke. Zadatci zaokruživanja ili višestrukog izbora traže da se od više ponuđenih odgovora odabere i zaokruži točan. U zadacima alternativnog izbora treba prepoznati koja je tvrdnja točna, a koja netočna. Zadatci uređivanja podrazumijevaju nekoliko elemenata koje treba posložiti po određenom redu. Zadatci povezivanja zahtijevaju da se prema određenom

¹⁸² Radovanlija Mileusnić 2013: 45

¹⁸³ Radovanlija Mileusnić 2013: 47

¹⁸⁴ Tripković 2006: 188-205

¹⁸⁵ Durbin 1994: 279-285

¹⁸⁶ Durbin 1994: 279-285

principu povežu navedeni parovi. Sastoje se od dva stupca pojmova koji se mogu povezati crtom, brojkom ili slovima. Zadatci esejističkog tipa traže dulje odgovore na postavljena pitanja ili kraći esej na određenu temu.

U radnom listiću mogu se upotrijebiti razne druge vrste zadataka koje su posebno pogodne za djecu mlađe dobi, na primjer premetaljke, križaljke, rebusi, traženje sličnosti, bojanje, crtanje, docrtavanje, mjerenje i računanje.¹⁸⁷

Drugi kriterij, praktičnost, podrazumijeva pripremu izložbenog prostora za neometano kretanje djece te jednostavno rješavanje zadataka i odgovaranje na pitanja. Na listiću mora biti jasno označeno gdje su izloženi predmeti na koje se odnosi zadatak. Moraju se odabrati predmeti izloženi na vidljivom mjestu, dostupnom za djecu. Ujedno, važno je omogućiti djetetu da sjedne ili na odgovarajućem materijalu ispunjava radni listić. Radni listići moraju biti dostupni svima, stoga je poželjno da budu besplatni.¹⁸⁸ Muzeji bi ih mogli ponuditi posjetiteljima pri ulazu, uz ulaznicu.

Pitanja se na radnom listiću moraju postaviti pravilno i tako da se jasno zna kakav odgovor se očekuje. Preporučuje se izbjeci prizvuk testiranja.¹⁸⁹ Time se ostvaruje motivacija posjetitelja, poticanje na iznošenje vlastitih razmišljanja te interakcija između muzeja i njegovih posjetitelja,¹⁹⁰ na primjer muzejskih predmeta i djece i mladih.

Kriterij cjelovitosti može se ostvariti tako da se zadatci i pitanja nadovezuju jedni na druge u određenom logičkom slijedu. Posljednja karakteristika koju navodi Durbin može se shvatiti više kao preporuka¹⁹¹ da se uskladi muzejska didaktička publikacija s nastavnim planom učenika u školama.

Slijedi predstavljanje i usporedba različitih radnih listića. Odabrana je radna bilježnica izvan programa te radni listići koji su dio obiteljskog ili školskog programa europskih muzeja, a namijenjeni su djeci. To je radna bilježnica *The little tripod cooking pot* Nacionalnog arheološkog muzeja u Ateni (Martlew 1999), radni listići u sklopu obiteljskih programa „Škrinje znanja“ i „Naprtnjače pune tajni“ Prirodoslovnog muzeja Slovenije te didaktička bilježnica *Alla scoperta di un museo* (Visintini 1997) namijenjena školskim posjetima

¹⁸⁷ Durbin 1994: 279-285

¹⁸⁸ Radovanlija Mileusnić 2013: 46

¹⁸⁹ Martin 1999: 55-56

¹⁹⁰ Radovanlija Mileusnić 2013: 46

¹⁹¹ Radovanlija Mileusnić 2013: 47

Gradskog arheološkog muzeja *Iulium Carnicum* u Zugliju i Nacionalnog arheološkog muzeja u Čedadu u Italiji.

5.2.2.1. Radna bilježnica izvan programa

Prilikom izložbe „Minoans and Mycenaeans. Flavours of their Time“ u Nacionalnom arheološkom muzeju u Ateni 1999. godine arheologinja i kustosica Holley Martlew pripremila je radnu bilježnicu za djecu *The little tripod cooking pot*.¹⁹² Radna bilježnica namijenjena je samostalnoj upotrebi. Nije određen uzrast djece. Temelji se na jednom predmetu, tronošcu za kuhanje, i namjera je posjetitelje upoznati s njegovim karakteristikama. To je napravljeno na način zanimljiv i pristupačan djeci. Ispričana je priča o ovome predmetu od trenutka kada je načinjen na Kreti do njegova dolaska i izlaganja u muzeju. Napravljena je rekonstrukciju njegova „života“ te su predmetu dane karakteristike živoga bića kako bi se više približio djeci. Upravo zbog ovih odrednica i bogatih slikovnih priloga radna bilježnica je vrlo pristupačna djeci manjeg uzrasta. Na posljednjoj stranici pripremljeno je pet jednostavnih pitanja o posudi za kuhanje. Djecu se potiče da pronađu tronožac i njegove „prijatelje“, drugo kuhinjsko posuđe. Upućuje ih se da pročitaju legende uz izložke, jer moraju navesti gdje su predmeti bili nađeni. Zatim ih uspoređuju s tronošcem. Na istoj stranici radne bilježnice su odgovori na pitanja i zadatke.¹⁹³

5.2.2.2. Radni listići u obiteljskom programu

„Škrinje znanja“ („Skrinjice učenosti“) i „Naprtnjače pune tajni“ („Skrivnosti poln nahrbtnik“) obiteljski su programi za samostalnu upotrebu Prirodoslovnog muzeja Slovenije u Ljubljani. Autorica je Staša Tome, muzejska savjetnica toga muzeja. Njezino je zaduženje interpretirati baštinu na način razumljiv djeci. Rezultat su obiteljski programi. Izradila ih je 2010. godine na temelju stalnog postava Prirodoslovnog muzeja Slovenije, ali se mogu prilagoditi i povremenim izložbama.¹⁹⁴ Stalni postav sastoji se od nekoliko zbirki: geološko-paleontološke, zbirke minerala Žige Zoisa, zbirki riba, kukaca i drugih.¹⁹⁵ Oba programa posebno su primjenjiva za obitelji s djecom manjeg uzrasta, od četiri godine starosti nadalje.

¹⁹² Martlew 1999: 1-12

¹⁹³ Martlew 1999: 12

¹⁹⁴ Razgovor s muzejskom savjetnicom Stašom Tome, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana, datum: 19. ožujka 2015.

¹⁹⁵ Detalji o zbirkama Prirodoslovnog muzeja Slovenije dostupni su na službenim stranicama muzeja, URL: <http://www.pms-lj.si/si/razstave/stalne-razstave> datum pristupa 29. travnja 2015.

Na mrežnim stranicama muzeja obitelji mogu isplanirati posjet i dobiti više informacija o programima.¹⁹⁶ Program „Škrinje znanja“ zamišljen je tako da se obitelji prilikom posjeta muzeju upute do šarenih kutija u koje su pohranjeni različiti izlošci kao što su minerali, fosili i drugi. Uz njih se nalaze radni listići s uputama i jednostavnim zadacima. Djeca uzimaju kutije sa sobom te uz razgled izložbe rješavaju zadatke koje se odnose na odabrane predmete.¹⁹⁷ U muzeju su pripremljene stolice i stolovi za rješavanje zadataka. U tako osmišljenom programu roditelji preuzimaju ulogu mentora svojoj djeci s kojima proučavaju izloške i pokušavaju riješiti zagonetke i zadatke.¹⁹⁸

„Naprtnjače pune tajni“ su dio programa koji prati izložbu „Tajne šume“. Prilikom obiteljskog posjeta muzeju djeci se daruju naprtnjače u kojima se nalazi oprema istraživača kao što su: šešir, terenske naočale, olovke, kutija s bojama, škare i radni listići s uputama. Radni listići sa zadacima prilagođavaju se izložbi i dobnoj skupini. Neki iziskuju da se na izložbi nađu određeni predmeti i nacrtaju ili oboje na listiću.¹⁹⁹ Drugi zadatci praktične su prirode te ih djeca rješavaju na za to predviđenim mjestima u muzeju: razne slagalice, premetaljke i zagonetke. Na radnim listićima ne nude se rješenja zadataka. Prednosti radnih listića su što su fleksibilni i zahtijevaju male troškove izrade, a nedostatak koji se navodi je da su roditelji nenavikli na takav program te ih je potrebno upoznati s njime jer im inače promakne.²⁰⁰

5.2.2.3. Radni listići u školskom programu

Alla scoperta di un museo Gradskog arheološkog muzeja *Iulium Carnicum* u Zugliju u Italiji primjer je didaktičke radne bilježnice namijenjene školskom posjetu nastavnika i učenika Gradskog arheološkog muzeja *Iulium Carnicum* u Zugliju (*Zuglio Carnico*) i Nacionalnog arheološkog muzeja u Čedadu u Italiji.²⁰¹ Autorica je kustosica Maria Visintini. Radna bilježnica je dio zbirke didaktičkih knjiga koje su napravljene s ciljem da se posjetitelje upozna s arheološkim istraživanjima i nalazima u Furlaniji-Julijskoj krajini, regiji u sjeveroistočnoj Italiji. U radnoj bilježnici nije naveden točan uzrast kojem je namijenjena.

¹⁹⁶ Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana URL: <http://www.pms-lj.si/si/nacrtujte-obisk/programi-za-samostojno-uporabo> datum pristupa: 29. travnja 2015.

¹⁹⁷ Razgovor s muzejskom savjetnicom Stašom Tome, Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana, datum: 19. ožujka 2015.

¹⁹⁸ Tome 2010: 74

¹⁹⁹ Tome 2010a: radni listići

²⁰⁰ Tome 2010: 73-74

²⁰¹ Visintini 1997: 1

Prvi dio je teorijski te se sastoji od dužeg teksta, ilustracija, planova i rječnika. Donosi kratki pregled nastanka Gradskog arheološkog muzeja *Iulium Carnicum* u Zugliju, o rimskom dobu na tome području i najznačajnijim arheološkim nalazištima. Informacije mogu podjednako koristiti učenicima i nastavnicima. Učenicima posebno može koristiti pojmovnik jer su u njemu objašnjeni osnovni muzejski i arheološki termini. Priložen je i latinsko-talijanski rječnik u kojem su prevedeni i objašnjeni nazivi rimskih upravnih jedinica i javnih struktura, na primjer *colonia*, *municipium*, *forum*.²⁰² Odabrani su termini koji su potrebni da se objasni vidljiva rimska arhitektura u Zugliju i najznačajniji predmeti koji su izloženi u muzeju.

Drugi dio didaktičke radne bilježnice je praktičan. Čine ga zadatci i pitanja za provjeru znanja o predstavljenom muzeju, izlošcima i rimskome naselju. Svaki radni listić ima jednu temu: romanizacija, javne zgrade rimskoga naselja, plan grada *Iulium Carnicum*, organizacija muzeja, predmetni izvor. Rad na predmetnom izvoru sastoji se od odabira jednog predmeta u Gradskom arheološkom muzeju *Iulium Carnicum* u Zugliju, izrade njegova crteža i odgovaranja na osnovna pitanja o izgledu predmeta, dataciji, mjestu nalaza, materijalu, funkciji, tehnici izrade i ukrasu.²⁰³ Na radnim listićima nisu navedeni odgovori na pitanja.

5.2.2.4. Usporedba odabranih didaktičkih radnih listića

Svi odabrani didaktički radni listići namijenjeni su samostalnoj upotrebi. Radnim listićima u sklopu obiteljskih programa „Škrinje znanja“ i „Naprtnjače pune tajni“ Prirodoslovnog muzeja Slovenije koriste se djeca u obiteljskom posjetu muzeju. Didaktičku radnu bilježnicu *Alla scoperta di un museo* Gradskog arheološkog muzeja *Iulium Carnicum* mogu upotrijebiti djeca koja dođu u školski posjet dok za radnu bilježnicu *The little tripod cooking pot* Nacionalnog arheološkog muzeja u Ateni nije određena vrsta posjeta za koji se može iskoristiti.

Predstavljeni radni listići namijenjeni su djeci različite starosti koja nije točno određena. Radni listići u sklopu programa „Škrinje znanja“ i „Naprtnjače pune tajni“ sastoje se od jednostavnih zadataka i primjereni su najmlađem uzrastu djece. Najmanje zadataka ima radna bilježnica *The little tripod cooking pot*. Zadatci su primjenjivi za djecu u nižim razredima osnovne škole. Važno je da su oni ovladali tehnikom čitanja. Temelje se na

²⁰² Visintini 1997: 1-29

²⁰³ Visintini 1997: radni list 5

određenim predmetima, a ne na apstraktnim pojmovima. Za njih nije potrebno poznavanje i razumijevanje povijesti. Zadatci u didaktičkoj radnoj bilježnici *Alla scoperta di un museo* Gradskog arheološkog muzeja *Iulium Carnicum* mogla bi rješavati djeca u višim razredima osnovne škole ili srednjoškolci. Zadatci zahtijevaju poznavanje određenih povijesnih činjenica i koncepata te znanje o radu na predmetnim izvorima. Stoga se može zaključiti da se zadatci i pitanja na radnim listićima razlikuju prema dobi. Zadatci se odnose na određeni predmet izložen u muzeju, što je posebno naglašeno u atenskom i talijanskom radnom listiću. U atenskom radnom listiću predmet o kojem će djeca više saznati je već određen, a u talijanskom radnom listiću djeca odabiru predmet u muzeju te o njemu promišljaju odgovarajući na priložena pitanja.

Brojni inozemni i hrvatski primjeri potvrđuju da posjet muzeju ili arheološkom nalazištu, za djecu i mlade ne mora značiti samo razgled već i brojne druge aktivnosti. Oni mogu samostalno otkrivati i stjecati znanje o muzejima, izložbama i arheološkim lokalitetima. Tako mogu bolje upoznati i ostvariti veze s pojedinim predmetima i lokalitetima te ih cijeniti i čuvati.

6. „Igre u muzeju“ – prijedlog obiteljskog programa za Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama

Djeca i mladi najčešće posjećuju muzej organizirano, na primjer učenici u sklopu školskog izleta ili djeca s roditeljima u sklopu obiteljskog posjeta.²⁰⁴ U ZMVT-u postoji program za školski posjet učenika osnovnih i srednjih škola, stoga slijedi predstavljanje predloženog obiteljskog programa koji je potreban, odnosno nedostaje u muzeju.

6.1. Osnovna obilježja obiteljskih muzejskih programa

U brojnim muzejima postoje programi namijenjeni skupinama određene dobi, na primjer učenicima određenog razreda ili odraslim posjetiteljima. Međutim, često nedostaju obiteljski programi. Razlog tome je što je obitelj grupa vrlo raznolikog sastava. Njezini

²⁰⁴ Jelavić 2013: 9

članovi razlikuju se po dobi, sposobnostima i interesu. Obiteljski programi morali bi obuhvatiti sve članove obitelji te omogućiti interakciju i međugeneracijsko učenje.²⁰⁵

Programi kojima je obuhvaćena obitelj kao cjelina su posebno traženi u hrvatskim muzejima. Izrada specijaliziranih muzejskih programa prilagođenih različitim skupinama, na primjer obiteljima, jedna je od potreba radi unapređenja održivog korištenja kulturne baštine u muzejima prema „Strategiji zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011. – 2015. godine.“²⁰⁶

Prilikom izrade takvih programa važno je imati u vidu što je obuhvaćeno pojmom obitelj. Obitelj možemo definirati kao međugeneracijsku zajednicu koja se sastoji od više članova. U zajednici se mora nalaziti barem jedna odrasla osoba starija od devetnaest godina.²⁰⁷

Prema Beverly Shepard postoji nekoliko ključnih odrednica koje omogućuju ostvarivanje međugeneracijskog učenja.²⁰⁸ One se mogu primijeniti prilikom stvaranja obiteljskog programa u muzejima. Prva odrednica podrazumijeva uključivanje i roditelja i djece u program. Svi članovi obitelji moraju sudjelovati u aktivnostima predviđenim programom te svojim sposobnostima i znanjem doprinijeti rješavanju zadataka. Kako bi se to postiglo, potrebno je osmisliti aktivnosti koje bi bile usklađene s njihovim sposobnostima i poznavati karakteristike djece i mladih određene dobi. U svakom programu moraju biti navedene jasne upute za roditelje i djecu koje omogućuju učenje. Jedan od načina da se to ostvari je kreativna i svrhovita igra. Ona može uključivati pokuse, demonstracije, stvaranja ili dokazivanja. Aktivnosti u takvoj igri moraju biti otvorenog tipa. Ona mora imati različite tipove zadataka. Korisnicima programa važno je omogućiti donošenje različitih interpretacija. Posjetitelji bi morali imati mogućnost da postavljaju pitanja bez osjećaja neugode. U kvalitetnom obiteljskom programu važno je omogućiti suradnju između članova obitelji. Svi moraju biti uključeni te doći do zajedničkog uspjeha. Postojanje nagrada za postignuti uspjeh također je važna odrednica u takvom tipu programa. Postignuti uspjeh tada poprima dodatno značenje. Obiteljima se može pokloniti određeni podsjetnik na njihovo zajedničko iskustvo u

²⁰⁵ Shepard 2005: 1 citirano u Bingmann, Grove, Johnson 2009: 75

²⁰⁶ Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, URL: http://www.min-kulture.hr/userdocs/images/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf datum pristupa: 22. rujna 2015.

²⁰⁷ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 76

²⁰⁸ Shepard 2005: 1 citirano u Bingmann, Grove, Johnson 2009: 75-76

muzeju koji će ponovno pobuditi pozitivne osjećaje stečene sudjelovanjem i suradnjom u programu.

Tome se može pristupiti na kreativan način. Može se osmisлити aktivnost kojom se članovi obitelji mogu baviti u vlastitom domu i tako upotrijebiti vještine naučene u muzeju. Posljednja odrednica kvalitetnog međugeneracijskog učenja je pružanje informacije o drugim izvorima znanja koje korisnici programa mogu iskoristiti te time nastaviti proces učenja. Njima se može ukazati na postojanje prilika za učenje u svakodnevnom životu. U tu svrhu mogu poslužiti muzeji, arheološki lokaliteti, škole, mjesne udruge i knjižnice.²⁰⁹

Prema tim odrednicama, u ovom radu izrađen je prijedlog obiteljskog programa za ZMVT. Uzeto je u obzir da djeca koja dolaze u obiteljskom posjetu nisu jednake dobi te su osmišljene aktivnosti i zadatci za djecu i mlade različitih dobnih skupina.

6.2. Tjelesne, kognitivne, socijalne i emocionalne karakteristike djece i mladih

Razvojna psihologija dijeli razdoblja djece i mladih na rano djetinjstvo od 1. do 3. godine života, predškolsku dob od 3. do 6./7. godine života, školsku dječju dob od 6./7. godine života do 12./13. godine života, pubertet od 12./13. do 15. godine života i adolescenciju od 15. do 18./20. godine života.²¹⁰ U nastavku su pobliže objašnjenje karakteristike djece i mladih u uzrastu za koji su pripremljeni radni listići u prijedlogu obiteljskog programa „Igre u muzeju“. U prilogu 10.3. Tablici sažeto su prikazane karakteristike djece i mladih prema dobi za koju je napravljen prijedlog programa u radu.²¹¹

Djeca u dobi od tri do pet godina prolaze kroz promjene u tjelesnom izgledu i motoričkim vještinama. Tada se javlja povećana kontrola mišića. Posebno se razvija fina motorika, na primjer djeca u toj dobi mogu izrezivati škarama ili precizno bojati zadane površine. Ujedno se razvijaju veliki mišići koji se koriste pri trčanju, skakanju i bacanju.²¹² Djetetovo razmišljanje u toj dobi usmjereno je na predmete koji su povezani s trenutnom situacijom. Djeca su egocentrična i imaju mali fokus pažnje. Ne mogu se dugo baviti istim aktivnostima. Nemaju razvijeni smisao za povijest.²¹³ U njihovom socijalnom životu, osim

²⁰⁹ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 75-76

²¹⁰ Jelavić 2013: 11

²¹¹ Tablica je napravljena prema: Vizek-Vidović et al. 2003: 45 – 101; Jelavić 2013: 11; Bingmann, Grove, Johnson 2009: 78

²¹² Vizek-Vidović et al. 2003: 45

²¹³ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 78 tablica

roditelja, sudjeluju i drugi članovi obitelji te vršnjaci koji imaju veliki utjecaj u tome razdoblju.²¹⁴ Djeca u toj dobi uče o društvenim pravilima i očekivanjima te o tome što je dobro, a što je loše. Razvijaju emocionalni odnos prema članovima obitelji, rođacima i vršnjacima.²¹⁵

Školsku dječju dob obilježava usporen tjelesni rast koji se javlja s polaskom u školu. Djevojčice počinju naglo rasti u desetoj godini, a dječaci nekoliko godina kasnije.²¹⁶ U kognitivnom razvoju javlja se mogućnost logičkog razmišljanja te neovisnost o percepciji. Djeca mogu razmišljati o promjenama koje su dovele do određenog stanja. Javljaju se početci uzročno-posljedičnog zaključivanja.²¹⁷ Djeca u toj dobi imaju više interesa, mogu dulje vremena zadržavati pažnju na jednom predmetu ili situaciji. Počinje se razvijati smisao za povijest.²¹⁸ Dolazi do značajnog socijalnog razvoja. Velik je utjecaj obitelji i vršnjaka. Djeca se često grupiraju po istom spolu i dobi.²¹⁹ U toj dobi stvaraju se odnosi s nepoznatim odraslim osobama, na primjer nastavnicima. Djeca stječu neovisnost unutar obitelji. Suočavaju se s očekivanjima i vanjskim pritiscima, posebno s pritiscima vršnjaka.²²⁰

Mladi između dvanaest i petnaest godina prolaze kroz intenzivne tjelesne i emocionalne promjene. Ponovno se javlja egocentrizam. Mladi su usredotočeni na sebe i na promjene kroz koje prolaze. Djevojke obično ranije ulaze u pubertet te se tjelesna zrelost ne javlja u istoj dobi.²²¹ Od dvanaeste godine starosti razvija se sposobnost apstraktnog mišljenja. Osim utjecaja vršnjaka, u toj dobi mladi počinju stvarati bliske emocionalne odnose s osobama suprotnog spola.

Postoje velike individualne tjelesne razlike između mladih u dobi od petnaest do osamnaest godina. U toj dobi mladi se služe apstraktnim pojmovima i mogu zamišljati hipotetske situacije. Mogu razmatrati omjere, vršiti usporedbe te shvatiti općenita značenja.²²² Mladi se u toj dobi prilagođavaju tjelesnim i emocionalnim promjenama. Postupno stječu

²¹⁴ Vizek-Vidović et al. 2003: 84

²¹⁵ Vizek-Vidović et al. 2003: 93

²¹⁶ Vizek-Vidović et al. 2003: 45

²¹⁷ Vizek-Vidović et al. 2003: 52-53

²¹⁸ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 78 tablica

²¹⁹ Vizek-Vidović et al. 2003: 85

²²⁰ Vizek-Vidović et al. 2003: 93; Bingmann, Grove, Johnson 2009: 78 tablica

²²¹ Vizek-Vidović et al. 2003: 45-46

²²² Vizek-Vidović et al. 2003: 53

neovisnost od odraslih. Odabiru partnere i zanimanje. Imaju različite interese kojima se mora udovoljiti.²²³

6.3. Obilježja prijedloga obiteljskog programa „Igre u muzeju“

Naslov obiteljskog programa kreiranog u ovome radu je „Igre u muzeju“. Termin „igra“ vrlo je česti u muzejskim edukativnim publikacijama.²²⁴ Igra podrazumijeva razonodu i zabavu, a može imati i edukativno obilježje. Ima pravila koja moraju odgovarati željama i sposobnostima igrača. Može biti sredstvo učenja u muzeju ako se zna što se njome želi postići.²²⁵

Programom „Igre u muzeju“ naglašene su određene informacije koje nudi ZMVT, istaknuti pojedini predmeti u stalnom postavu antičke zbirke ZMVT-a te se njime predviđa odlazak na arheološki lokalitet *Aquae Iasae*. Zamisao je da pouči djecu i mlade o pojedinom predmetu i o svim njemu srodnima i da pobudi zanimanje za cijeli postav. Djeca i mladi upoznat će određeni muzejski predmet, detaljno ga razgledati i o njemu saznati ključne informacije.²²⁶ Program je napravljen u suradnji s ravnateljicom ZMVT-a Spomenkom Vlahović. Sastoji se od radnih listića sa zadacima i aktivnostima, diplome za uspješno svladavanje zadataka i društvene igre koja se može igrati nakon posjeta.

Radni listići moraju motivirati djecu i mlade te omogućiti produktivan i aktivan posjet muzeju i arheološkom lokalitetu. Motivacija i zainteresiranost za muzejske predmete i arheološki lokalitet nastoji se postići strukturiranjem zadataka koji podrazumijevaju potragu za originalnim predmetima u muzeju, odlazak na arheološki lokalitet i rješavanje kreativnih zadataka. Posjetiteljima, posebno djeci i mladima, pružaju dodatne informacije o muzeju, predmetima i nalazištu koje su predstavljene tekstom, zadacima, aktivnostima, fotografijama i crtežima.

Druga važna namjera je poticati suradnju, zajedništvo i razgovor između posjetitelja muzeja, na primjer između roditelja i djece. Oni mogu razgovarati o temama iz rimskog razdoblja, o muzejskim temama te o pojedinom predmetu koji ih posebno zanima. Suradnjom uspješno mogu riješiti zadatke na radnim listićima. Roditelji mogu biti mentori u radu, ali moraju biti spremni učiti od vlastite djece, čime se ostvaruje međugeneracijsko učenje. Iako

²²³ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 78 tablica

²²⁴ Radovanlija Mileusnić 2013: 21

²²⁵ Conti 2009: 378 citirano u Radovanlija Mileusnić 2013: 21

²²⁶ Stergar 2004: 51

program ima edukativni karakter, nastojalo se da on posjetiteljima pruži zabavu, što je postignuto raznolikošću zadataka i aktivnosti. Takav pristup ne zahtijeva pripremu posjetitelja za posjet muzeju. Informacije i upute za rješavanje nalaze se na radnim listićima. Tako se učenje u muzeju odvija u ugodnome i mirnome okruženju bez pritiska i prisile.

Obitelji oblikuju novo i značajno iskustvo zabavno-edukativnog karaktera u kojem i roditelji i djeca uče i sazrijevaju te se njihovi međusobni odnosi produbljuju i poboljšavaju. Stvaraju se odnosi i veze s muzejskim djelatnicama, s odraslima koji prate djecu, roditeljima, bakama, djedovima ili veze među djecom.²²⁷

Konačni cilj obiteljskog programa je da se obrazovanjem i pobuđivanjem interesa za rimskodobne predmete iz Varaždinskih Toplica sve posjetitelje ZMVT-a i arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae*, a posebno djecu i mlade, potakne na razmišljanje o važnosti ovog lokaliteta, a potom i na djelovanje u svrhu njegove zaštite i očuvanja.

Posebno je važno da se takvo razmišljanje razvija u djeci i mladima iz lokalne zajednice. Preko ovog lokaliteta razvijaju kvalitetan odnos prema svim lokalitetima, odnosno kulturnoj baštini uopće. Proučavanjem zavičajne povijesti i baštine oni razvijaju pozitivan odnos prema domaćem okruženju o kojem stječu znanje, postaju svjesni promjena te sudjeluju u njima.²²⁸ Time se djecu i mlade uči i priprema za aktivan život i doprinošenje napretku društva i zajednice u kojoj žive.

6.4. Primjena

Predviđa se da obitelji najprije posjete ZMVT, potom arheološki park *Aquae Iasae*. Na recepciji muzeja u predvorju Staroga grada prilikom kupnje ulaznica posjetitelje bi se upoznalo s programom. U Prirodoslovnom muzeju Slovenije u Ljubljani pronađen je predložak koji je bio prikladan za zadatak primjene programa o nalazištu i nalazima iz Varaždinskih Toplica.²²⁹

Djecu i mlade uputilo bi se do kutija s replikama ili fotografijama predmeta iz muzeja i pripadnim radnim listićima. Kutije bi bile označene prema uzrastu djece i mladih, za predškolski uzrast, učenike nižih razreda osnovne škole, učenike viših razreda osnovne škole i srednjoškolce. U svakoj kutiji bili bi predmeti i zadatci primjereni dobi. Dob djeteta mora biti

²²⁷ Bellamy, Oppenheim 2009: 9-20 citirano u Jelavić 2013: 9

²²⁸ Fortin-Debart 2004: 85

²²⁹ Tome 2010: 71-73

jasno označena na kutijama, čime bi se izbjegla zabuna i neprimjerenost zadataka sposobnostima djeteta ili mlade osobe. Za mlađu djecu preporučaju se replike predmeta. Mladi imaju razvijeno apstraktno i analogijsko mišljenje te se u kutije za njihov uzrast mogu staviti fotografije. Tako se mogu ponuditi i zadatci o predmetima iz postava za koje još nisu izrađene replike. Za konačnu realizaciju programa preporuča se izrada replika.

Prednosti replika su što ih djeca mogu uzeti u ruke i obavljati s njima testiranja i pokuse, dakle ne promatraju ih kroz staklo. Dok uspoređuju repliku s originalnim predmetom mogu razvijati koncept promjene i kontinuiteta. Praksa je pokazala da djeca snažnije doživljavaju originalni predmet. Replika ih može jače potaknuti da pronađu original izložen u muzeju.

Djeca i mladi najprije bi pažljivo promotrili repliku ili fotografiju predmeta te pročitali zadatke na radnom listiću. Predložen je po jedan listić za svaki uzrast, temeljen na jednom predmetu. Program se može nadopunjavati s više radnih listića i novim predmetima. Djeci i mladima će se ponuditi mogućnost da biraju predmet o kojem žele saznati više.

Kada bi izabrali predmet iz odgovarajuće kutije i tiskani radni listić koji bi se nalazio uz pojedine predmete, uputili bi se do recepcije, odnosno informativnog pulta muzeja gdje bi dobili tvrde podloge za pisanje i odgovarajući pribor za rješavanje zadataka. Stalni postav smješten je u premalenom prostoru da bi se u muzeju pribor za rješavanje zadataka postavio uz pojedine predmete te da se postave stolice ili stol za rješavanje. Stoga se prilikom izrade radnih listića pazilo da se ipak zadovolji kriterij praktičnosti.²³⁰ Tvrde podloge za pisanje i zadatci koji nisu preopširni mogu se riješiti stojeći uz pojedini predmet. Aktivnosti koje zahtijevaju crtanje ili bojanje mogu se obavljati u muzeju pred spomenikom božici Minervi. Ispred spomenika nalazi se drveno stepenište na koje se može sjesti i rješavati zadatke. Detaljne upute za rješavanje zadataka djeci i mladima bi ponudili djelatnici muzeja.

Dobivši odgovarajući pribor, djeca i mladi uputili bi se u potragu za originalnim predmetom u muzeju. Upravo se ta metoda pokazala uspješnom u obiteljskim programima te je stoga upotrijebljena i u ovome programu.²³¹ Kada bi pronašli originalni predmet u muzeju, počeli bi rješavati zadatke i aktivnosti na radnim listićima.

²³⁰ Stergar 2004: 54

²³¹ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 75-76

Tipovi zadataka na radnim listićima napravljeni su prema zadatcima u predstavljanim muzejskim vodičima i radnim materijalima koje su izradili muzejski pedagozi, kustosi i drugi stručni i znanstveni djelatnici te su se koristili ili se aktivno koriste u muzejima u zemlji i inozemstvu.

Radom na predmetnim izvorima djeca i mladi stvaraju pozitivne veze s povijesnom osobom ili društvom nekog prošlog razdoblja, stječu znanja o prošlosti, ali ujedno mogu stvarati poveznice sa sadašnjim svijetom.²³² Učenje na temelju predmetnih izvora važan je korak u istraživanju i razumijevanju povijesti, a potom i očuvanju povijesnog nasljeđa i baštine. Predmetni izvori mogu znatno povećati motivaciju djece. Ako su djeca i mladi zainteresirani za određeni predmet, njihova znatiželja i kreativnost može doprinijeti nastavku istraživanja i produbljivanju znanja o predmetnim izvorima i osobama koje su se njima koristile u prošlosti. Rad na predmetnim izvorima je jedan od oblika aktivnog učenja. Oni su opipljiv dokaz te time imaju prednost nad ostalim izvorima, stoga su posebno pogodni za djecu mlađe dobi koja još nemaju sposobnost apstraktnog razmišljanja. Opipljivi predmeti mogu biti odličan stimulans za umjetničko stvaranje te mogu potaknuti uzbuđenje, stvaranje iskustva i osjećaja koji duže ostaju u sjećanju nego što bi ostali u radu s drugim izvorima.²³³

Radni listići u obiteljskom programu „Igre u muzeju“ nude više tipova zadataka i aktivnosti, ovisno o uzrastu i sposobnosti djeteta. Budući da se radi o velikom rasponu godina i razlikama između dobi djeteta i mladih kojima su namijenjeni, radni listići podijeljeni su prema dobnim skupinama i sposobnostima djece i mladih.²³⁴

Prvi dio radnog listića podrazumijeva istraživanje u muzeju, a potom se djecu i mlade upućuje da nastave istraživanje na arheološkom lokalitetu *Aquae Iasae* gdje bi također rješavali zadatke. Programom se predviđa da se ondje na mjestu gdje je nađen predmet iz radnog listića postavi informativna pločica označena maskotom arheološkog lokaliteta, Kapljicom.²³⁵ Na taj način zaokružila bi se potraga za predmetom i čitav program. Ako se ne zna točno mjesto nalaza²³⁶, u radnim listićima se predviđaju drugačiji zadatci. Prema tako zamišljenom programu mogu se izraditi listići za sve izložke stalnog postava.

²³² Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 4

²³³ Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 4-5

²³⁴ Prilog 10.3. Tablica: Razvojne karakteristike djece i mladih prema njihovoj dobi

²³⁵ Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 48

²³⁶ Ne postoje potpuni podatci o slučajnim nalazima, stoga se jedino mogu postaviti informativne pločice o nalazima iz novijih istraživanja koja su dokumentirana.

Kada bi djeca i mladi riješili sve zadatke na radnom listiću, obitelji bi se vratile na recepciju muzeja. Na radnim listićima ne bi bili napisani točni odgovori. Točnost odgovora koju pruže djeca i mladi se ne bi ocjenjivala. Ideja je da se obitelji potakne na razmišljanje i razgovor o pojedinim predmetima te o njihovoj vrijednosti, a ne na prepisivanje što više točnih odgovora koji bi mogli stajati na posljednjim stranicama radnih listića. Zamišljeno je da se čitav program, izbor predmeta i radnih listića prema osobnom interesu i sposobnostima djeteta te obilazak muzeja i lokaliteta, obavi u ležernoj i opuštenoj atmosferi. Tako se predviđa i za taj posljednji dio. Želi se izbjeći osjećaj testiranja na koje su djeca i mladi naviknuti u školama. Ovdje se radi o obiteljskom programu, a ne školskom.

Pri predaji popunjenih listića ili, po potrebi, na upit posjetioca tijekom obilaska, muzejski djelatnici u razgovoru mogu ponuditi rješenja. Na radnim listićima pored svakog postavljenog pitanja ostavljeno je dovoljno prostora za samokontrolu. Malim tiskom ispisani su izvori slika i teksta. Na radnim listićima nalaze se slike raznih izvora, a u konačnoj realizaciji programa predviđa se da se one zamijene namjenski izrađenim ilustracijama. Obiteljima se može ponuditi potpuni popis literature i uputiti ih na dodatne izvore znanja, čime se nastavlja njihov proces učenja. Radne listiće mogu ponijeti kućama uz diplomu i društvenu igru, što je поближе objašnjeno u sljedećem poglavlju.

6.5. Radni listići, diploma i društvena igra

Radni listići kreirani su prema nekoliko faktora. Svaki je prilagođen određenoj dobi djeteta i temelji se na jednom muzejskom predmetu. On je odabran u skladu s ciljevima radnog listića, tipovima pitanja i očekivanim odgovorima.

Svaki predmet dostupan je djeci i mladima u muzeju, u vitrinama koje nisu previsoke. Posebne upute na listiću pomažu da ih se pronađe. Odabrani predmeti nalaze se u muzejskim vitrinama koje nisu previsoke za djecu, što je jedna od ključnih smjernica u odabiru predmeta za radne listiće.²³⁷ Djeca i mladi mogu lako pronaći predmet, odgovoriti na pitanja o njemu te u konačnici uspješno riješiti radni listić. U programu „Igre u muzeju“ se preporučuje da se uz odabrane predmete u muzeju ponude dodatne informacije (numeracija, legende, mjerne trakice) kojima bi se povećala mogućnost ispitivanja i kreiranja zadataka.²³⁸ Predviđa se postavljanje manjih informativnih pločica s likom Kapljice pokraj muzejskih izložaka koji su

²³⁷ Stergar 2004: 54

²³⁸ Legende za muzejske izložke trenutno nisu numerirane, ne sadrže sve ove podatke i nisu postavljene uz sve odabrane predmete. Listići su tome prilagođeni.

uključeni u program. One bi bile istovjetne pločama koje na lokalitetu stoje uz mjesto gdje je predmet pronađen te bi nosile naslov pripadnog radnog listića. Time bi se olakšala potraga i istim vizualnim oblikom povezalo istraživanje u muzeju s istraživanjem na terenu.

U radnom listiću djeci i mladima se odgovarajućim brojem crta na papiru ispod pitanja ili dodatnim uputama daje do znanja kakav se odgovor očekuje. Slijed zadataka na listiću usmjerava razmišljanje. Informacije ponuđene prije pitanja olakšavaju odgovaranje. Radni listići napisani su razgovornim tonom i jednostavnim rječnikom. Budući da djeca raznih uzrasta nemaju jednako znanje i razumijevanje povijesti i arheologije, radni listići uvelike se razlikuju prema dobnim skupinama.

Nekoliko pitanja je ključno za rad na predmetnim izvorima, pa su prema njima oblikovani zadatci na radnim listićima: fizički izgled, tehnologija, funkcija, dizajn i vrijednost predmeta.²³⁹ Odgovori se mogu dobiti pažljivim promatranjem i pružanjem dovoljno informacija o predmetu. Djecu i mlade ujedno se potiče na raspravu i razgovor s roditeljima. Tako na temelju odgovora i razgovora s članovima obitelji mogu donijeti konačne zaključke.

Rad na predmetnim izvorima dobro je započeti upitom o fizičkom izgledu predmeta kao što je učinjeno na radnim listićima u programu „Igre u muzeju“. To je polazišna točka za daljnje promišljanje o predmetu i iziskuje odgovore dobivene promatranjem. Zbog toga na njih mogu odgovarati djeca mlađe dobi te se pritom koriste vlastitim osjetima. Potom najčešće slijede pitanja o tehnologiji kojom je predmet napravljen te o njegovoj funkciji. Dodatna pitanja o upotrebi predmeta mogu razjasniti razloge zašto je napravljen, čemu je služio, kako je dizajniran i kako se točno upotrebljavao.²⁴⁰ Prikladna su za stariji uzrast djece kako bi ih se potaknulo da dublje razmisle o predmetu i shvate njegovu vrijednost. Za neka pitanja koristit će se prethodnim znanjem ili dodatnim informacijama koje su ponuđene na listiću.²⁴¹

Svaki radni listić sastoji se od naslova, podatka o uzrastu kojem je namijenjen u gornjem desnom uglu i kratkog uvoda. Uvodi su prilagođeni uzrastima. Svaki radni listić podijeljen je na dva dijela: prvi je za istraživanje u muzeju, a drugi za istraživanje na terenu. U učenju istraživanjem je najviše ostvareno načelo aktivnosti. U tom procesu učenici stječu i produbljuju znanje te razvijaju vještine i sposobnosti,²⁴² opće i posebne koje su određene

²³⁹ Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 7-13

²⁴⁰ Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 9

²⁴¹ Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 7-13

²⁴² Koren 2007: 187

predmetom kojim se bave. Djeca i mladi uče kako rješavati problem, kako postavljati pitanja i kako donositi zaključke.

Prvi dio radnog listića, istraživanje u muzeju sastoji se od igre, odnosno jednostavnih aktivnosti koje uključuju potragu za predmetom u muzeju. Potom slijedi odgovaranje na pitanja i rješavanje zadataka koji se odnose na pronađeni predmet. Drugi dio radnog listića, istraživanje na terenu, podrazumijeva potragu za pojedinim objektima rimske gradnje ili točnim mjestom gdje je predmet pronađen i rješavanje dodatnih zadataka. Naposljetku, djeca i mladi dobiju diplomu koja potvrđuje da su uspješno riješili zadatke te nagradu, društvenu igru. Time su obuhvaćene ključne odrednice muzejskog programa za djecu i mlade.²⁴³

Radni listići moraju motivirati djecu i mlade kako bi posjet muzeju bio produktivan. Neki od glavnih razloga posjeta muzeja za učenike je da se upoznaju s radom muzeja, da rade s različitim povijesnim izvorima i steknu vještine u tome radu, rješavaju radne listiće i da naučeno primijene na satovima povijesti i drugih predmeta.²⁴⁴ Rad na otvorenom na arheološkom lokalitetu može potaknuti zanimanje učenika za povijest i na odgovorno postupanje prema kulturnoj baštini.²⁴⁵ Isti ciljevi mogu se imati u vidu i za djecu i mlade u obiteljskom posjetu. Većina djece su učenici, ali i u djeci predškolskog uzrasta se nastoji pobuditi zanimanje za muzej i izložke, razvijati istraživačke vještine i izgrađivati pozitivni odnos prema baštini.

Programom se teži pokazati veza pojedinoga nalaza s nalazištem, oživjeti muzejski izložak i stvoriti iskustvo za čitavu obitelj. To se postiglo izravnim pristupom primarnim izvorima ili replikama primarnih izvora i uvidom u informacije o stvarnom životu ljudi u rimsko doba prezentiranim na različite načine. Upravo to su i ključne odrednice uspješnih obiteljskih muzejskih programa.²⁴⁶

Za uspješno sudjelovanje u programu i rješavanje radnih listića, djeca i mladi primili bi diplomu koja je napravljena po uzoru na diplomu u austrijskom programu.²⁴⁷ U desnom uglu diplome nalazi se logo institucije koja ju izdaje – ZMVT. U središnjem dijelu predviđen je prostor za ime i prezime sudionika i njegovu fotografiju. Obitelji se često tijekom posjeta

²⁴³ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 79

²⁴⁴ Trampuš 1998: 29-30

²⁴⁵ Trškan 2007: 77

²⁴⁶ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 78

²⁴⁷ Urban 1989: 33

fotografiraju na lokalitetu te bi ZMVT mogao ponuditi uslugu otiska odabrane fotografije na diplomu. Na diplomi je navedeno za što se dodjeljuje. Tu se mogu popisati radni listići koje su djeca i mladi uspješno riješili. Na kraju diplome predviđeno je mjesto za datum, pečat ZMVT-a i potpis muzejskog djelatnika koji ga predstavlja. Time obitelji dobiju uspomenu koja će ih podsjećati na zajedničko druženje i postignuti uspjeh.

Dodatna nagrada koja je predviđena u programu je društvena igra. Radi se o neknjižnoj građi namijenjenoj informiranju, zabavi i razonodi.²⁴⁸ Napravljena je po uzoru interaktivnu društvenu igru u ljubljanskom vodiču *Emona od E do A*.²⁴⁹ U prijedlogu programa „Igre u muzeju“ dan je prijedlog ploče za igru u koju su uvršteni objekti rimske javne gradnje koje su obitelji vidjele na arheološkom lokalitetu *Aquae Iasae*. Upotrijebljen su njihove rekonstrukcije za 4. stoljeće, prema vizualizacije rimske arhitekture.²⁵⁰ U igru su također uvršteni predmeti na kojima se temelje radni listići. Osim ploče, za igru su potrebne kockice s brojevima te pijuni. Muzej bi mogao izraditi personalizirane pijune, na primjer 3D likove u rimskoj odjeći. Igra se kao i društvena igra „Čovječe, ne ljuti se“. Pijuni se pomiču po poljima na ploči ovisno o broju koji igrač dobije bacanjem kockica. Igrači moraju slijediti upute na pojedinim poljima i tako uspješno doći do odredišta. Optimalan broj igrača je četiri do šest. Igra teče slijedom kojim posjetitelji obilaze lokalitet. Prvo će vidjeti središnji trg, kojim će prošetati do kapitolija, te će se potom šecući potezom gdje je stajao istočni trijem spustiti do kupališta. Igra se može staviti u prikladnu kutiju ili zarolati poput svitka te staviti u vrećicu s priborom. Može se pokloniti korisnicima programa, a može se i prodavati kao suvenir. Aktivnosti i upute na igračim poljima mogu podsjetiti djecu i mlade na pojedine aspekte rimskog života o kojima su se informirali i učili prilikom posjeta muzeju i lokalitetu *Aquae Iasae*. Igra se može upotpunjavati drugim elementima te prilagođavati budućim radnim listićima.

6.5.1. Radni listić „Igre u muzeju I“

Radni listić „Igre u muzeju I“ namijenjen je predškolskom uzrastu i napravljen je prema teorijskim smjernicama Hilary Cooper.²⁵¹ Budući da djeca u toj dobi nemaju razvijeni smisao za povijest i ne mogu potpuno razumjeti događaje iz prošlosti, najvažniji zadatak bio je približiti im određeni predmet u muzeju na razumljiv način. Nemaju razvijeno apstraktno

²⁴⁸ Radovanlija Mileusnić 2013: 62-63

²⁴⁹ Damjanović et al. 2014: 22-23

²⁵⁰ Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997: 5-26

²⁵¹ Cooper 2002: 10

mišljenje te u određenoj mjeri poznaju koncept kronologije. Poznaju osnovne pojmove, na primjer „godine“. Stoga su uvod, objašnjenja i upute napisani jednostavnim rječnikom. Djeci u toj dobi najvažniji je izvor informacija njihova okolina, posebno obitelj u kojoj stječu informacije o vanjskome svijetu.²⁵² U listiću su upotrijebljene riječi i pojmovi, koje poznaju iz svakodnevne komunikacije. Uveden je razgovorni ton. Radni listić temelji se na predmetu koji ima jasnu i poznatu funkciju i koji im je blizak, vrču za čuvanje i točenje tekućine²⁵³ jer bi djeca u toj dobi teško mogla razumjeti događaje i promjene koje nisu povezane s njihovim vlastitim iskustvom.²⁵⁴ Na odabir toga predmeta utjecao je atenski program koji se temelji na kuhinjskoj posudi, loncu za kuhanje.²⁵⁵ Jednostavni predmeti nisu opterećeni dodatnom simbolikom te je njihova namjena lako prepoznatljiva.²⁵⁶

Poštivana su tehnička pravila za izradu radnih listića za najmlađe posjetitelje, koja navodi Metka Stergar.²⁵⁷ Tako radni listići za predškolsku dob imaju ilustracije i dovoljno prostora za crtanje. Rečenice nisu složene te su važni pojmovi naglašeni podebljavanjem. Djeca u toj dobi najbolje uče na aktivan način, na primjer rješavanjem problema ili uključivanjem u raspravu.²⁵⁸ Ne mogu dugo biti usredotočena na istu aktivnost, stoga se radni listić sastoji od malo različitih zadataka. Kada pronađu predmet u muzeju, listić iziskuje da prvo razgovaraju s roditeljima o njemu prema određenim smjernicama i pitanjima. Budući da nisu potpuno ovladala tehnikom čitanja i pisanja, pretpostavlja se da će im roditelji pročitati pitanja i pomoći napisati odgovore. Slijedi zadatak koji uključuje crtanje. Crtanje je jedan od najčešćih zadataka u programima namijenjenim tome uzrastu²⁵⁹ jer je jedan od najboljih načina za učenje i upamćivanje informacija o predmetu. Rade osjet vida i um.²⁶⁰ Zadatak crtanja uključuje usporedbu današnjeg i povijesnog predmeta, čime se polako može razvijati povijesni koncept promjene i kontinuiteta. Sljedeći zadatak je u obliku labirinta, koji djeca te dobi poznaju. Posljednji zadatak uključuje fizičku potragu za lokacijom predmeta na terenu. Zadatci su oblikovani tako da potiču suradnju i učenje s roditeljima koji prema programu postaju mentorima svoje djece i zajedno stječu znanje.

²⁵² Cooper 2002: 2

²⁵³ Prilog 10.1. Katalog

²⁵⁴ Cooper 2002: 15-16

²⁵⁵ Martlew 1999: 1-12

²⁵⁶ Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 28

²⁵⁷ Stergar 2004: 57

²⁵⁸ Cooper 2002: 16

²⁵⁹ Lotrič, Marinčič 2014: 1-12

²⁶⁰ Durbin, Morris, Wilkinson 1990: 20

6.5.2. Radni listić „Igre u muzeju II“

Radni listić „Igre u muzeju II“ namijenjen je djeci u nižim razredima osnovne škole koja tek razvijaju smisao za povijest i rječnik im je ograničen na poznate predmete iz okoline. Stoga je u ovom listiću zadržan jednostavan način obraćanja iz listića „Igre u muzeju I“. Uvodni dio iz radnog listića „Igre u muzeju I“ proširen je za jednu novu informaciju jer se radi o višem uzrastu djece. Upotrijebljene su kratke rečenice i govorni ton. Ne koriste se složene zavisne rečenice i nepotrebni prilozi, što je prikladno za tu dob.²⁶¹ Vjerojatno nepoznate riječi su naglašene i dodatno objašnjene. Preporuča se²⁶² da su manje poznati pojmovi za djecu te dobi napišu velikim tiskanim slovima, što je učinjeno u radnom listiću. Uključeni su tipovi zadataka kakvi se i u ljubljanskim vodičima koriste za isti uzrast.²⁶³ Objašnjenja su za svaki zadatak kratka jer djeca te dobi imaju kratkotrajnu pozornost na određeni predmet. Tema koja se provlači kroz listić je igra, vrlo bliska tome uzrastu. Radni listić temelji se na trbušastoj posudici.²⁶⁴ Slični predmeti za piće poznati su djeci. U radnom listiću predmet je povezan s igrom, što ga može učiniti zanimljivim za proučavanje i stjecanje znanja.

U listiću je objašnjeno kako su se u rimsko doba igrale odabrane igre²⁶⁵ te ih djeca mogu igrati s prijateljima ili obitelji kada se vrate iz posjeta muzeju. To je primjer aktivnosti nakon posjeta, jedne od odrednica obiteljskih programa i međugeneracijskog učenja.²⁶⁶ Obitelji su potaknute na razgovor o predmetu. Osim crtanja i bojanja, u listić su uključeni jednostavni zadatci brojenja. Jedan se zadatak temelji na pisanom izvoru, opisu igara u kupalištu iz Petronijeva *Satirikona*.²⁶⁷ Ne sadrži strane pojmove te ga djeca lako mogu razumjeti. Na arheološkom lokalitetu djeca će uz pomoć roditelja pronaći ostatke rimske igre trope koja je pronađena i konzervirana u bazilici kupališta.²⁶⁸ Svi zadatci povezani su temom igre, čime se djecu nastojalo motivirati da ih rješavaju. Dovoljno su određeni te ne traže apstraktno razmišljanje, ali ipak ima prostora za razvoj kreativnosti u zadacima crtanja i bojanja.

²⁶¹ Ekarv 1999: 201, citirano u Detling 2013: 99 bilj.

²⁶² Jelavić 2013: 14-15

²⁶³ Damjanović et al. 2014: 1-23; Damjanović, Ferjančič 2014: 1-39

²⁶⁴ Prilog 10.1. Katalog

²⁶⁵ Balen-Letunić, Rendić-Miočević 2012: 30-40; Vlahović S. 2012: 131-139

²⁶⁶ Bingmann, Grove, Johnson 2009: 75-76

²⁶⁷ *Petr. Sat.* 73 = *Petronije* 1986: 106-107

²⁶⁸ Vlahović S. 2012: 13

6.5.2.1. Analiza odabranog teksta

U odabranom tekstu iz Petronijeva *Satirikona* opisane su igre i vježbe u privatnim kupeljima:

„Ostali su se gosti pohvatali za ruke i tako trčali oko okruglog bazena. -Hopa cupa!- potcikivali su uz golemu viku. Drugi su pak pokušavali, držeći ruke na leđima, podizati prsten s poda ili, pokleknuvši na koljeno, saviti vrat iza leđa i dotaknuti vršak palca na nozi.“²⁶⁹

Igre i vježbe su bile samo jedan od dostupnih oblika razonode u kupalištima. U kratkom tekstu su opisane tri igre i vježbe. Prva je jednostavna i poznata djeci, dok su ostale neobične i mogu potaknuti dječju maštu i pružiti im nove ideje za zabavu.

Kuzmić i Kalenić ne donose bilješke uz ovaj dio teksta, što znači da je tekst dovoljno razumljiv i da nisu potrebna dodatna objašnjenja. Zadatak koji se odnosi na literarni izvor je jednostavan i ne zahtijeva vještinu analiziranja teksta te je stoga primjenjiv za djecu u nižim razredima osnovne škole.

6.5.3. Radni listić „Igre u muzeju III“

Radni listić „Igre u muzeju III“ namijenjen je višim razredima osnovne škole. Razlike u razumijevanju povijesnih pojmova i procesa su velike između djece u petim i šestim te sedmim i osmim razredima osnovne škole. Zadatci su stupnjevani od lakših prema težima. Prvih nekoliko zadataka mogu svi riješiti. Slijedi nekoliko težih zadataka koji će djeci u petim i šestim razredima predstavljati mali izazov, ali ipak ih mogu riješiti uz pomoć roditelja. Najteži zadatci odnose se na arheološki lokalitet i snalaženje u prostoru. Oni su posebno namijenjeni uzrastu sedmih i osmih razreda osnovne škole, ali ih uz roditeljsku pomoć mogu riješiti i mlađi.

Uvodni je dio promijenjen. Djeca u toj dobi imaju razvijeni smisao za povijest te razumiju povijesne koncepte, na primjer kronologiju. Uvedeni su termini „rimsko naselje“ i „stoljeće“. Radni listić temelji se na rimskoj svjetiljci, lucerni.²⁷⁰ Djeca taj pojam ne poznaju pa je napisan velikim tiskanim slovima i navedeno je značenje latinske riječi iz koje

²⁶⁹ Petr. Sat. 73 = Petronije 1986: 106-107

²⁷⁰ Prilog 10.1. Katalog

proizlazi.²⁷¹ Pitanja su oblikovana po uzoru na pitanja o predmetnim izvorima iz vodiča *Pompeji – život u sjeni Vezuva*.²⁷² Rješenja za pitanja opisivanja, pridruživanja i kratkih odgovora mogu se dobiti pažljivim promatranjem predmeta. Poseban naglasak je na promišljanju o upotrebi svjetiljke. U tome zadatku potiče se djecu da na temelju stečenog znanja razmisle o prednostima njezine upotrebe i donesu nove ideje i zaključke. Tako proces učenja u muzeju započinje promatranjem predmeta, a potom se nastavlja interpretacijom podataka i stvaranjem novih zaključaka.²⁷³ Jedan od zadataka je jednostavna premetaljka napravljena po uzoru na slične premetaljke u ljubljanskom vodiču.²⁷⁴ Najteži zadatci uključuju snalaženje na terenu i tlocrtu u radnom listiću. Tlocrt arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae* napravile su Dorica Nemeth-Ehrlich i Dora Kušan-Špalj.²⁷⁵ Na tlocrtu će djeca označiti kupalište iz vremena cara Konstantina. Naposljetku ih se potiče da na terenu pronađu repliku rimske keramičke peći²⁷⁶ koja je izgrađena istočno od lokaliteta u neposrednoj blizini kupališta u gradskom parku. Kako bi djeca lakše pronašla peć, na listiću se nalazi njezina fotografija.

6.5.4. Radni listić „Igre u muzeju IV“

Radni listić „Igre u muzeju IV“ primjer je prilagodbe i usklađivanja ovog programa s nastavnim planom i programom u školama. Namijenjen je mladima u nižim razredima opće gimnazije u kojima je nastavnim planom i programom predviđeno dvogodišnje učenje latinskog jezika.²⁷⁷ Mogu ga riješiti i učenici u višim razredima gimnazije te tako obnoviti stečeno znanje. Sadrži više teksta nego ostali radni listići, ton je i dalje razgovorni, ali je ponešto ozbiljniji i rječnik je složeniji. Mladi u toj dobi mogu dulje biti usredotočeni na isti izvor informacija. Stoga su i tipovi zadataka vrlo slični. Uvodni dio nadopunjen je informacijama o arheološkim istraživanjima.

Temelji se na žrtveniku koji je posvećen uzvišenim nimfama koje donose zdravlje, ozdraviteljicama,²⁷⁸ i uključuje njegovu fotografiju, što je primjereno mladima koji u toj dobi imaju razvijeno apstraktno i analogijsko mišljenje. Na radnom listiću objašnjeni su osnovni

²⁷¹ Divković 1991: 1 i d.

²⁷² Velkovski 2011: 1-61

²⁷³ Milutinović 2010: 221

²⁷⁴ Damjanović et al. 2014: 15

²⁷⁵ Kušan Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997: 6

²⁷⁶ ZMVT, URL: <http://zmvt.com.hr/projects/replika-rimske-peci-za-keramiku/>, datum pristupa: 14. lipnja 2015.

²⁷⁷ Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, URL:

<http://www.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/dokumenti> datum pristupa: 2. srpnja 2015.

²⁷⁸ Prilog 10.1. Katalog

pojmovi o žrtveniku i njegovoj funkciji. Slijede pitanja o drugim spomenicima u muzeju koji su posvećeni nimfama, čime se uči kako raditi na predmetnom izvoru. Odgovori na pitanja mogu se pronaći na informativnim pločama uz spomenike. Većina pitanja odnosi se na natpis²⁷⁹ na odabranom žrtveniku te na prevođenje s latinskog na hrvatski jezik. Kratki latinsko-hrvatski rječnik priložen je na posljednjoj stranici listića po uzoru na talijanski radni listić.²⁸⁰ Rječnik je napravljen prema *Latinsko-hrvatskom rječniku za škole* Mirka Divkovića.²⁸¹ Pitanja su oblikovana po uzoru na pitanja u *Vodiču po Lapidariju* Denisa Detlinga.²⁸² Mladi pomoću rječnika mogu prevesti posvetu i deklinirati riječi. Ako ne poznaju deklinacije, mogu preskočiti te zadatke, što je napomenuto u bilješci na radnom listiću.

Kultno-lječilišni karakter naselja posebno je istaknut u drugom dijelu listića koji se odnosi na istraživanje na terenu. Mladima su pružene dodatne informacije o središnjem dijelu naselja i izvoru termalne vode. Posljednji zadatci odnose se na snalaženje u prostoru na arheološkom lokalitetu *Aquae Iasae*. Mladi moraju nacrtati tlocrt trga i kapitolija naselja *Aquae Iasae* te na njega ucrtati tražene podatke. Šetnjom kroz gradski park pruža im se pogled na čitav kompleks rimske javne arhitekture, što im omogućava rješavanje zadatka. Time vježbaju sposobnost snalaženja u prostoru i vremenu, uče povijesni koncept promjene i kontinuiteta te stvaraju vlastiti uradak.

6.5.5. Primjeri radnih listića „Igre u muzeju I – IV“

²⁷⁹ Dano je čitanje natpisa prema: Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011: 28

²⁸⁰ Visintini 1997: 1-29

²⁸¹ Divković 1991: 1 i d.

²⁸² Detling 2011: 1-31

Igre u muzeju I

(predškolski uzrast)

Potruga za vrčem

Dobrodošao/dobrodošla u Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama! Prije mnogo, mnogo godina ovdje je bilo naselje koje se nazivalo **Jaške Toplice**. Ljudi koji su živjeli u tome naselju, koristili su se predmetima koje danas možeš vidjeti u muzeju.

Istraživanje u muzeju

1. U ruci držiš kopiju vrča kojim su se koristili stanovnici Jaških Toplica. Pronađi u muzeju vrč koji izgleda jednako kao vrč koji držiš u ruci. Mala pomoć: vrč se nalazi na vitrini u prozorskoj niši s predmetima za svakodnevnu upotrebu.

Neka ti u potrazi pomognu članovi obitelji! Kada u muzeju pronađeš vrč, pažljivo ga promotri i odgovori na pitanja.

a) Koje je boje? _____

b) Što misliš, od čega je napravljen? _____

c) Čemu je mogao služiti? _____

Slika 1. Vrč, ZMVT, fotografirano 26. lipnja 2015.

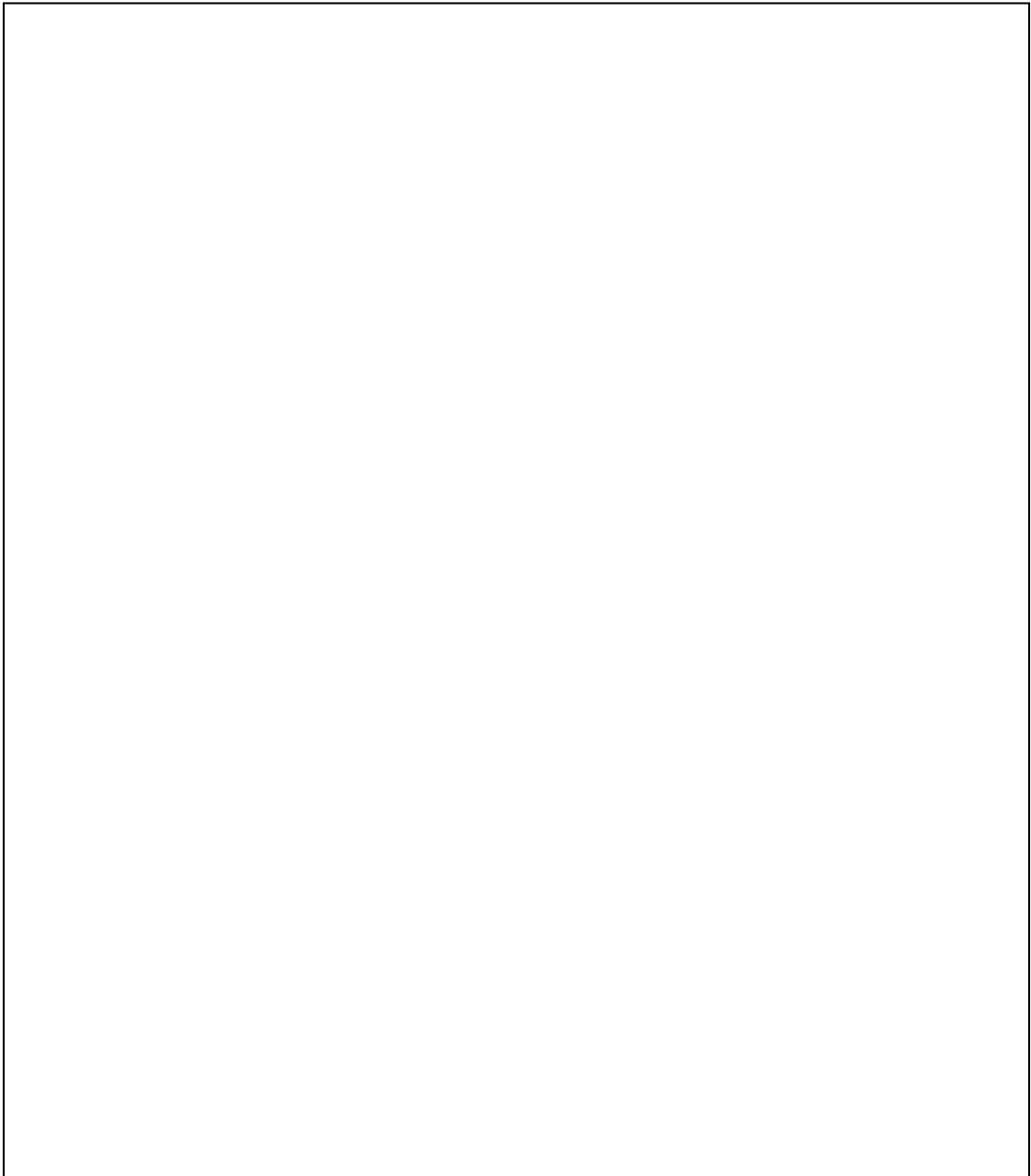
2. Naučio/naučila si da je vrč služio za držanje i točenje tekućine.

a) Imaš li sličan vrč u kući? _____

b) Od čega je napravljen današnji vrč? _____

c) Kako izgleda? _____

3. Nacrtaj vrč iz muzeja i vrč koji imaš u kući.

A large empty rectangular box with a thin black border, intended for drawing. It occupies the lower half of the page.

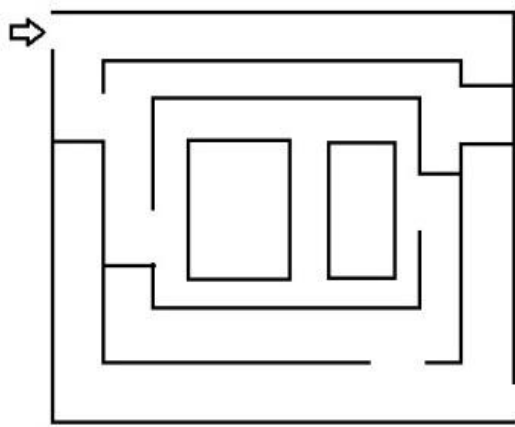
Istraživanje na terenu

Vrč koji si promatrao/promatrala i crtao/crtala pronađen je u kupalištu u **gradskom parku dr. Ivana Krstitelja Lalanguea** u Varaždinskim Toplicama.

1. Ucertaj u labirintu put od muzeja do gradskog parka.

Slika 2. Zavičajni muzej Varaždinske Toplice (fotografirano 23. listopada 2013.)

Slika 3. Labirint (Izradila Ana Škriljevečki)

Slika 4. Gradski park dr. Ivana Krstitelja Lalanguea (fotografirano 4. rujna 2013.)

2. Pronađi u gradskom parku dr. Ivana Krstitelja Lalanguea u Varaždinskim Toplicama točno mjesto gdje je pronađen vrč. Mjesto je označeno malom pločicom na kojoj piše „Igre u muzeju I“. Uz natpis je nacrtana **Kapljica** koju vidiš na slici 5.

Slika 5. Kapljica (Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 48)

Kad si riješio/riješila sve zadatke, vrati se na recepciju Zavičajnog muzeja po svoju diplomu.

Čestitamo! ☺

Potraga za igrama

Dobrodošao/dobrodošla u Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama! Prije mnogo, mnogo godina na ovome prostoru postojalo je naselje koje se nazivalo Jaške Toplice. Naselje je nazvano po domaćem narodu Jazâ. Ljudi koji su živjeli u tome naselju, koristili su se predmetima koje danas možeš vidjeti u muzeju.

Istraživanje u muzeju

1. Na slici 1. vidiš posudu kojom su se koristili stanovnici Jaških Toplica. Pronađi u muzeju posudu koja izgleda jednako kao posuda na slici 1. Mala pomoć: posuda se nalazi na vitrini u prozorskoj niši s predmetima za svakodnevnu upotrebu.

Neka ti u potrazi pomognu članovi obitelji! Kada u muzeju pronađeš posudu, pažljivo ju promotri i odgovori na pitanja.

a) Koje je boje? _____

b) Što misliš, od čega je napravljena? _____

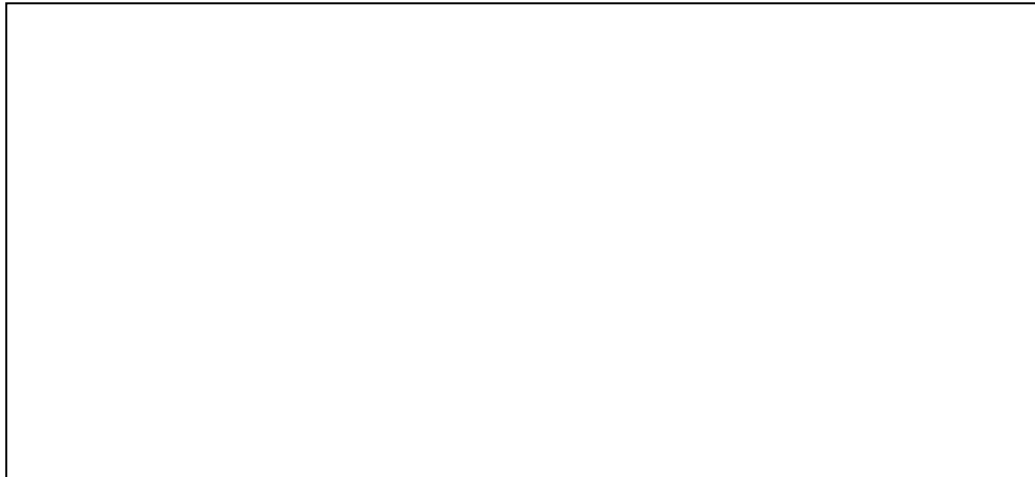
c) Čemu je mogla služiti? _____

Slika 1. Trbušasta posudica, ZMVT, fotografirano 26. lipnja 2015.

2. Djeca u Jaškim Toplicama voljela su igrati igru koja se naziva ORKA. Svaki igrač dobio bi pet oraha koje je trebao ubaciti u usku i visoku posudu. Pobjednik je bio onaj igrač koji je ubacio najviše oraha u posudu.

Među posudama u muzeju izaberi još jednu u koju bi se mogle ubacivati kuglice i nacrtaj ju!

3. Orasi su se ubacivati i u AMFORU. Amfore su posude s dvije drške u kojima se čuvalo vino i ulje. Na slici 2. možeš vidjeti kako izgleda amfora. Oboji ju!

Slika 2. Rimska amfora (Wikimedia Commons)

4. Na slici 3. možeš vidjeti čep za amforu. Pronađi ga u muzeju! Zašto je bilo važno dobro zatvoriti amforu?
-

Slika 3. Čep za amforu, ZMVT, fotografirano 26. lipnja 2015.

5. U Varaždinskim Toplicama izvire ljekovita voda. Njome su se koristili stanovnici Jaških Toplica te su u rimsko vrijeme sagradili kupalište. Gosti rimskih kupelji mogli su igrati razne igre i zabavljati se različitim vježbama. Pažljivo pročitaj tekst o igrama i vježbama u kupalištu.

„Ostali su se gosti pohvatali za ruke i tako trčali oko okruglog bazena. -Hopa cupa!- potcikivali su uz golemu viku. Drugi su pak pokušavali, držeći ruke na leđima, podizati prsten s poda ili, pokleknuvši na koljeno, saviti vrat iza leđa i dotaknuti vršak palca na nozi.“ (Petr. Sat. 73 = Petronije 1986: 106-107)

- a) Ispiši na crte igre i vježbe koje su opisane u tekstu.

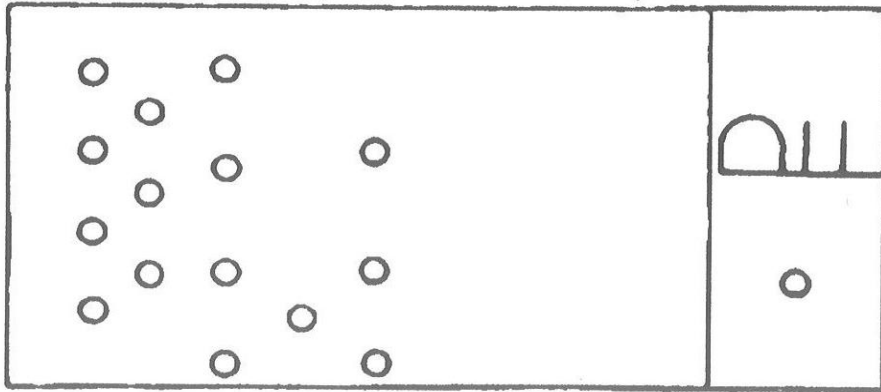
- b) Koliko je različitih igara i vježbi opisano?

Istraživanje na terenu

U gradskom parku dr. Ivana Krstitelja Lalanguea u Varaždinskim Toplicama pronaći ćeš ostatke kupališta koje su koristili stanovnici Jaških Toplica.

1. Jedna od društvenih igara koje su se igrale u kupalištima naziva se TROPA. Igrači su ubacivali koščice ili kamenčiće u udubine na kamenoj ploči na zemlji. Pobjednik je bio onaj igrač koji je ubacio najviše koščica ili kamenčića u udubinu.

Na slici 4. možeš vidjeti kako izgleda polje za igru trope.

Slika 4. Rekonstrukcija polja za igru trope s arheološkog lokaliteta Timgad u sjevernoj Africi (Vlahović S. 2012: 139)

2. U kupalištu u Varaždinskim Toplicama, u prostoru koji se naziva BAZILIKA otkriven je dio ploče za igru TROPE. Pronađi ga. Mjesto je označeno malom pločicom na kojoj piše „Igre u muzeju II“. Uz natpis je nacrtana Kapljica koju vidiš na slici 5.

Slika 5. Kapljica (Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 48)

3. Pažljivo promotri ploču za igru trope koju si pronašao. Koliko udubljenja se nalazi na njoj?

Kad si riješio/riješila sve zadatke, vrati se na recepciju Zavičajnog muzeja po svoju diplomu.

Čestitamo! ☺

Potraga za svjetiljkom

Dobrodošao/dobrodošla u Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama! U Varaždinskim Toplicama postojalo je rimsko naselje Jaške Toplice (*Aquae Iasae*) od 1. do 4. stoljeća. Predmet koji držiš u ruci je kopija načinjena prema rimskom predmetu koji se čuva u Zavičajnom muzeju u Varaždinskim Toplicama.

Istraživanje u muzeju

Ovo je rimska svjetiljka. U rimsko vrijeme svjetiljka se zvala LUCERNA. Svijetliti se na latinskom kaže *lucere* pa je iz tog naziva nastalo ime lucerna za svjetiljku. Tu pravu svjetiljku pronađi u ovom muzeju. Mala pomoć: izložena je gdje i ostali predmeti za svakodnevnu upotrebu.

Na početku odgovori na nekoliko jednostavnih pitanja o lucerni.

1. Lucerne su se izrađivale utiskivanjem gline u kalup. Kad bi se glina osušila, izradili bi se otvori na lucerni, a potom bi se ona glačala i pekla u keramičkoj peći. Kad pronađeš svjetiljku, opiši ju.

2. Rimska svjetiljka imala je dva otvora. Kroz jedan se nalijevalo ulje, a kroz drugi se provlačio stijenj. Pridruži slovo A otvoru za ulje, a slovo B otvoru na kojem je gorio plamen.

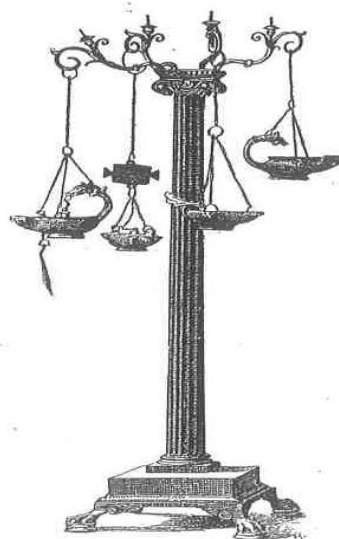

Slika 1. Rimska svjetiljka, ZMVT, fotografirano 10. veljače 2014

Slijedi nekoliko težih zadataka, pokušaj ih riješiti.

3. Što nas upućuje na to da se ova svjetiljka često koristila?

4. Misliš li da je ova svjetiljka dovoljno dobro osvjetljavala prostor? Opiši što vidiš na slici 2.

Slika 2. Rimski svijećnjak (Cagnat, Chapot 1916: 468)

5. Ovo su nedostaci upotrebe svjetiljke: čađa, dim, nema drške, prolijevanje ulja. Navedi prednosti njezine upotrebe!

Istraživanje na terenu

Na kraju pokušaj riješiti jako teške zadatke.

U gradskom parku dr. Ivana Krstitelja Lalanguea u Varaždinskim Toplicama možeš vidjeti ostatke rimskog naselja. Naselje je izgrađeno oko izvora ljekovite vode. Tu ljekovitu vodu koristili su i stanovnici rimskog naselja za javno kupalište.

1. Ako premjestiš slova u premetaljci, saznat ćeš kako su se nazivala kupališta u rimsko vrijeme. Ako nisi siguran/sigurna kako glasi odgovor, potraži točan naziv na informativnim pločama na ulazu u gradski park.

M E R T E _____

2. Pronađi u gradskom parku ostatke rimskog kupališta, a potom na tlocrtu zaokruži kupalište iz vremena cara Konstantina.

AQUAE IASAE -VARAŽDINSKE TOPLICE
Kompleks rimske javne arhitekture
The complex of Roman public architecture

Slika 3. Tlocrt kompleksa rimske javne arhitekture naselja *Aquae Iasae* (Kušan Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997: 6)

3. Na slici 4. možeš vidjeti kako izgleda rimska keramička peć u kojoj su se pekly svjetiljke. Potraži ju u gradskom parku. Mala pomoć: nalazi se istočno od kupališta.

Slika 4. Replika rimske peći za keramiku (ZMVT, <http://zmvt.com.hr/projects/replika-rimske-peci-za-keramiku/#!prettyPhoto> datum pristupa: 15. studenoga 2015.)

4. Opiši izgled rimske keramičke peći!

Kad si riješio/riješila sve zadatke, vrati se na recepciju Zavičajnog muzeja po svoju diplomu.

Čestitamo! ☺

Igre u muzeju IV

(niži razredi gimnazije)

Potraga za žrtvenikom

Dobrodošao/dobrodošla u Zavičajni muzej u Varaždinskim Toplicama! U Varaždinskim Toplicama postojalo je rimsko naselje Jaške Toplice (*Aquae Iasae*) od 1. do 4. stoljeća. To potvrđuju arheološka istraživanja koja u Toplicama traju već više od šezdeset godina. Brojni predmeti pronađeni u arheološkim iskopavanjima čuvaju se u Zavičajnom muzeju.

Istraživanje u muzeju

Na slici 1. je prikazana ara posvećena nimfama koja se čuva u Zavičajnom muzeju. Ara je latinski naziv za spomenik u obliku žrtvenika, odnosno oltara.

1. Pronađi žrtvenik sa slike u Zavičajnom muzeju. Žrtvenik je podignut u vrijeme cara Gordijana u 3. stoljeću.

a) Od kojeg materijala je napravljen? _____

b) Vidiš li neke razlike u boji i sastavu materijala? Što zaključuješ iz toga? _____

Slika 1. Žrtvenik posvećen nimfama, ZMVT, fotografirano 26. lipnja 2015.

Postoji više vrsta žrtvenika. Jedna od njih su zavjetni. Podizanjem tih žrtvenika Rimljani su se zavjetovali određenim božanstvima, na primjer nimfama.

2. Pronađi u muzeju najmanje dva žrtvenika posvećena nimfama.

a) Tko ih je posvetio? _____

b) Što si otkrio/otkrila o osobama koje su posvetile žrtvenike? _____

c) Koje dužnosti su obnašali? _____

d) Zašto su podigli žrtvenike? _____

Ako nisi siguran/sigurna u odgovore, rješenja potraži u prijevodima posvetnih natpisa koji se nalaze na pločicama uz svaki žrtvenik.

3. Zašto su zavjetni žrtvenici važni i vjerodostojni predmetni izvori?

Vrijeme je da obnoviš svoje znanje latinskog jezika. Ako ne učiš latinski jezik u školi, slobodno preskoči sljedeća četiri pitanja.

4. Na zavjetnom žrtveniku koji si pronašao/pronašla u muzeju uklesan je natpis na latinskom jeziku. Iz njega saznajemo da je žrtvenik posvećen nimfama. Početak natpisa glasi: *Nymp(his) aug(ustis) salutarib(us)*. Rimljani su na spomenike upisivali kratice, a ne čitave riječi. U zagradi je napisan drugi dio riječi.

Koji epiteti stoje uz nimfe u natpisu? Koje je njihovo značenje? Neka ti pomogne rječnik na kraju radnog listića.

5. U kojem padežu se nalaze riječi *Nymphis*, *augustis* i *salutaribus* u natpisu? Kojim deklinacijama pripadaju te riječi?²⁸³ _____
- _____

6. Stavi posvetu: *Nymp(his) aug(ustis) salutarib(us)* u nominativ množine.
- _____

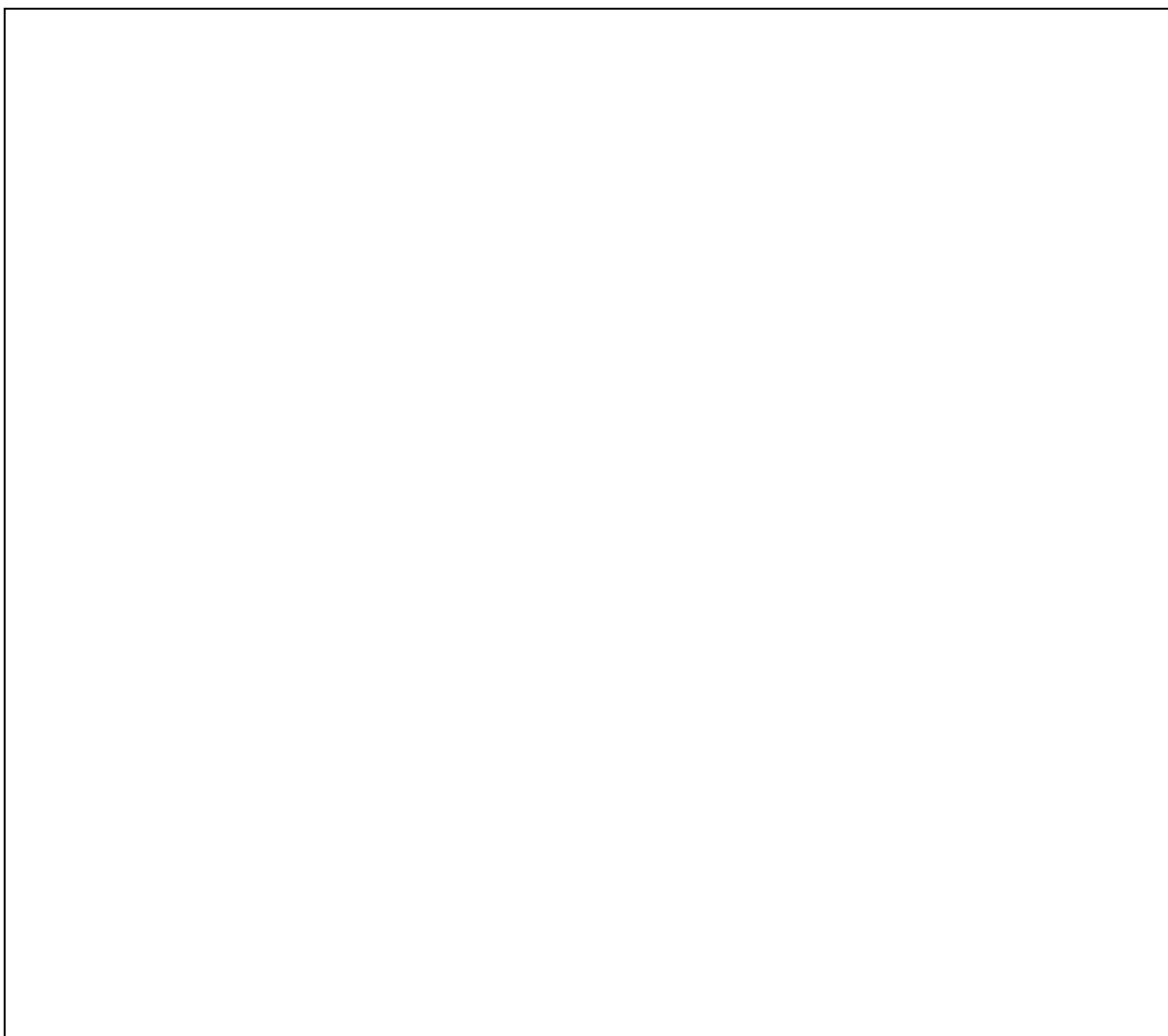
7. Koliko žrtvenika u muzeju je posvećeno nimfama? Koji epiteti stoje uz njihovo ime? Koje je njihovo značenje? Pomoć potraži u rječniku!
- _____
- _____

Istraživanje na terenu

U gradskom parku dr. Ivana Krstitelja Lalanguea u Varaždinskim Toplicama pronađeni su ostaci rimskog naselja Jaške Toplice. Središnji dio rimskog naselja bio je trg. Trg je bio sveto mjesto. Izgrađen je oko izvora termalne vode. Taj izvor bio je posvećen nimfama, zaštitnicama izvora. Spomenici posvećeni nimfama i drugim božanstvima bili su postavljeni duž trga u rimsko vrijeme. Time su posjetitelji ovog lječilišta zahvaljivali božanstvima na ozdravljenju.

1. Posjeti gradski park dr. Ivana Krstitelja Lalanguea i pažljivo razgledaj ostatke rimskog naselja. Nacrtaj **tlocrt** trga i kapitolija naselja *Aquae Iasae* iz 4. stoljeća.
 - a) Označi kosim crtama površinu trga.
 - b) Slovom A označi Jupiterov hram na kapitoliju.
 - c) Nacrtaj kvadratić na mjestu rimskog izvorišnog bazena na trgu u kojem se nalazi termalna voda.

²⁸³ Ako te deklinacije još niste učili u školi, preskoči ovo pitanje.

2. Žrtvenik je pronađen na trgu. Točno mjesto označeno je malom pločicom na kojoj piše „Igre u muzeju IV“. Uz natpis je nacrtana Kapljica, simbol Varaždinskih Toplica. Pronađi ga na terenu te potom označi znakom X mjesto pronalaska žrtvenika na tlocrtu koji si nacrtao/nacrtala.

Slika 2. Kapljica (Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 48)

Latinsko-hrvatski rječnik:

augustus, augusta, augustum – častan, uzvišen, veličanstven

Iasus, Iasa, Iasum – jaški

nympha, -ae, f. – nimfa, žensko božanstvo izvora, mora, stabala, gora

salutaris, e – spasonosan, koristan, zdrav, koji donosi zdravlje

Kad si riješio/riješila sve zadatke, vrati se na recepciju Zavičajnog muzeja po svoju diplomu.

Čestitamo! ☺

DIPLOMA

(ime i prezime)

Uspješno je sudjelovao/sudjelovala u programu Zavičajnog muzeja u
Varaždinskim Toplicama, *Igre u muzeju*, i riješio/riješila radni
listić/radne listiće br.:

U Varaždinskim Toplicama,

Pečat i potpis

(datum)

6.5.7. Prijedlog ploče za društvenu igru

ISPRED HRAMA SI PRONAŠAO ZLATNIK. MINERVA TI JE OPROSTILA. IDI 3 POLJA NAPRIJED		SVEČANOST U ČAST NIMFA JE NA TRGU I NE MOŽEŠ PROČI. VRATI SE JEDNO POLJE.		
				NIMFE SU TI NAKLONJENE. PONOVNO BACI KOCKU.
ZABORAVIO SI MINERVI PRINIJETI ŽRTVU. PRESKOČI 1 BACANJE!				
				UOČIO SI NOVI ŽRTVENIK NA TRGU. VRATI SE JEDNO POLJE I PAŽLJIVO GA PROUČI.
	OMAMIO TE VONJ SUMPORA NA TRGU. VRATI SE NA POČETAK.			
		PRONAŠAO SI OČUVANU SVJETILJKU NA PUTU. BRZO 3 POLJA NAPRIJED.		
	ZA ZAŠTITU NIMFA BACI SREBRENJAK U SVETI IZVOR. IDI TRI POLJA NAPRIJED.			
POLAZIŠTE		KOCKA ZA IGRU PALA TI JE U POSUDU PUNU VODE. PRESKOČI JEDNO BACANJE!		KUPIO SI PREDIVNI KERAMIČKI VRČ. OD SREĆE OPET BACI KOCKU.

NA TRIJEMU SI SE ODLUČIO MALO ODMORITI, RAZGOVARATI S PRIJATELJIMA I RAZGLEDATI IZLOŽBU. PRESKOČI JEDNO BACANJE.			
			ZABORAVIO SI RAZGLEDATI IZLOŽBU NA TRIJEMU. VRATI SE 2 POLJA.
			ČUJEŠ VIKU IGRAČA U TERMAMA. BRZO IDI 2 POLJA NAPRIJED!
	CAR SLAVI ROĐENDAN. ULAZ U TERME JE SLOBODAN! POŽURI 3 POLJA NAPRIJED!		
			ODREDIŠTE

7. Zaključak

U radu su predstavljena istraživanja lokaliteta, njegova muzeološka prezentacija i današnji izgled te stalni postav ZMVT-a. Potom su objašnjene opće karakteristike muzejskih publikacija za djecu i mlade, analizirani su i uspoređeni odabrani vodiči i radni materijali. U središnjem dijelu rada predložen je obiteljski program koji se temelji na rimskodobnim predmetima izloženim u ZMVT-u i na prezentiranom dijelu lokaliteta. Radni listići, diploma i društvena igra temeljni su dijelovi programa te su također opisani u glavnom dijelu rada.

Predlaže se idejno rješenje obiteljskog programa za ZMVT te je prikazan proces istraživanja koji je doveo do njega. Podrobno su prikazani domaći i strani muzejski programi i publikacije, koji su korišteni u radu i na temelju kojih je program osmišljen te literatura o psihološkim odrednicama ciljanih uzrasta čijim je sposobnostima program prilagođen. To je ostvareno različitim primjerima radnih listića. U svakom se nastojalo djeci i mladima određene dobi na razumljiv i prihvatljiv način pružiti određeno arheološko-povijesno znanje.

Prilagodba, jednostavnost upotrebe i mala uključenost muzejskih djelatnika su prednosti obiteljskog programa. Nedostaci koji su otežavali rad na njemu i koji ga u sadašnjem stanju ograničavaju su nedovršena muzeološka prezentacija lokaliteta *Aquae Iasae*, što otežava sudjelovanje djece i mladih u programu, i arheološka dokumentacija za neke predmete izložene u ZMVT-u koja nije potpuna ili je nema, što zahtijeva veću prilagodbu radnih listića.

U program se mogu uvrstiti gotovo svi predmeti izloženi u muzeju uz dodatnu izradu i prilagodbu radnih listića. Svaki dio programa prilagođen je uvjetima i mogućnostima Zavičajnog muzeja i arheološkog lokaliteta.

Kako bi se program ostvario treba napraviti dovoljan broj radnih listića, diplome, društvene igre i replika predmeta, na recepciju muzeja postaviti odgovarajuće materijale (kutije, podloge za pisanje, pribor za pisanje i crtanje, radne listiće) i u muzejski postav dodatne podatke (mjerne trakice, numeraciju predmeta i dodatne legende), educirati muzejske djelatnike o provedbi programa te postaviti oznake (legende s likom Kapljice) na odgovarajuća mjesta u muzeju i lokalitetu *Aquae Iasae*.

Ideja s kojom je program napravljen, razvijanje interesa za rimskodobne predmete u ZMVT-u ostvarena je upotrebom predmeta iz muzeja i pružanjem informacija o njima kroz

igru, na zabavan i edukativan način. Namjera programa, stjecanje znanja o rimskodobnim predmetima iz Varaždinskih Toplica te ostvarivanje suradnje i zajedništva obitelji u muzeju, postignuta je poticanjem na razgovor između članova obitelji i na zajedničko rješavanje pitanja i zadataka. Konačni cilj programa, očuvanje kulturne baštine, ostvareno je približavanjem predmeta djeci i mladima. Stvaranjem bliskosti s pojedinim predmetima u muzeju, u djeci i mladima stvara se razumijevanje o njihovoj važnosti.

Time se očuvanje kulturno-povijesne baštine na jednostavan i primjeren način može usaditi u djecu i mlade. Interes i motivacija snažni su poticaji za nastavak učenja i rada. Imajući takvu podlogu u ranoj dobi, djeca i mladi mogu u budućnosti postati aktivni članovi zajednice i doprinijeti razvoju društva u kojem žive.

8. Sažetak na engleskom jeziku

The thesis was written with the aim to present the findings of research conducted on the archaeological site *Aquae Iasae* in Varaždinske Toplice and the existing programme for students in the Local History Museum Varaždinske Toplice. This paper attempts to devise a family programme that would be based on the museum display of archaeological finds of the Roman settlement *Aquae Iasae*. This kind of programme is not something that the museum offers but is very much needed. The intention was to make museums more accessible to children and young adults and to develop their appreciations for cultural heritage by participating in the family programme.

To create the programme, the scientific literature, including museum publications was consulted. Selected museum guides and worksheets were compared and contrasted in the paper. The result is a programme which is flexible, adjustable to the age and abilities of the children and young adults. In the programme they become active participants of the learning process. The family programme consists of worksheets, diploma and board game. The aforementioned examples are discussed and explained in detail as a part of this thesis.

The family programme presented in the paper offers many opportunities for families that visit the Local History Museum Varaždinske Toplice to learn together in a fun and meaningful way. The children and young adults develop the understanding of a cultural heritage in a way which is familiar to them. They learn to appreciate and preserve it.

When this is achieved from an early age, children can become active members of the community and contribute to its development in the future.

Key words: cultural heritage, archaeology, archaeological site *Aquae Iasae*, Local History Museum Varaždinske Toplice, family programme.

9. Bibliografija

9.1. Kratice

AMZ – Arheološki muzej Zagreb

HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

MDC – Muzejski dokumentacijski centar

VAMZ – *Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb*

ZMVT – Zavičajni muzej Varaždinske Toplice

9.2. Izvori

Inventarna knjiga ZMVT-a 1994

Inventar muzejskog materijala, Muzej Varaždinskih Toplica, 1994.

Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2011

Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, *Muzeološka koncepcija stalnog postava antičke zbirke Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama*, ZMVT 2011.

Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010

Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, *Aquae Iasae – Varaždinske Toplice, projekt muzeološke prezentacije kompleksa rimske arhitekture u gradskom parku*, AMZ 2010.

9.3. Literatura

Aquae Iasae 2014

Aquae Iasae. Najnovije rimske najdbe na območju Varaždinskih Toplic – Recent Discoveries of Roman Remains in the Region of Varaždinske Toplice: Cankarjev dom, Ljubljana, Slovenija, 21. maj – 26. oktober 2014, ur. Nina Pirnat-Spahić, Ljubljana: Cankarjev dom, kulturni in kongresni center 2014.

- Balen-Letunić, Rendić-Miočević 2012 Dubravka Balen-Letunić, Ante Rendić-Miočević, *Čarolija igre*, katalog izložbe, Zagreb: AMZ 2012.
- Bellamy, Oppenheim 2009 Kate Bellamy, Carey Oppenheim, *Learning to Live: museums, young people and education*, London: Institute for Public Policy Research and National Museum Directors' Conference 2009.
- Bingmann, Grove, Johnson 2009 Melissa Bingmann, Tim Grove, Anna Johnson, Families and More, Intergenerational Learning, *The Museum Educator's Manual: Educators Share Successful Techniques*, Anna Johnson, Kimberly A. Huber, Nancy Cutler, Melissa Bingmann, Tim Grove (editors), Lanham: AltaMira Press 2009, 75-86.
- Bračun 2008 Jelena Bračun, *Magični materijali – vodič za korelaciju i projektnu dokumentaciju*, Zagreb: Školska knjiga 2008.
- Brezinščak 2013 Renata Brezinščak, Osmišljavanje i priprema muzejskoga edukativnog materijala – neknjižna građa i sitni tisak, *Muzejske publikacije* 2013, 147-165.
- Cagnat, Chapot 1916 René Cagnat, Victor Chapot, *Manuel d'archéologie romaine II*, Pariz: Auguste Picard 1916.
- Carter 1984 Graham P. Carter, *Educational Services, Manual of curatorship*, London: Butterworth Museum Association 1984.
- Conti 2010 Leonilda Conti, Projekt „Edukativna knjiga“ u Galeriji likovnih umjetnosti Osijek, *Osječki zbornik*, 29, Osijek: Muzej Slavonije Osijek 2009, 375-384. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=140918 datum pristupa: 10. srpnja 2015.

- Cooper 2002 Hilary Cooper, *History in the early years, second edition*, London: RoutledgeFalmer 2002.
- Čabrian 1966 Josip Čabrian, Varaždinske Toplice u prethistorijsko doba, Pregled Povijesti Varaždinskih Toplica, *Vijesti Muzealaca i konzervatora Hrvatske* br. 5, 15/1966, Zagreb: Muzejsko društvo Hrvatske 1966, 1-7.
- Damjanovič et al. 2014 Nika Damjanovič, Ema Marinčič, Bernarda Županek, *Emona od E do A*, Otroški vodnik po rimski Ljubljani, uredile Nika Damjanovič in Urša Karer, Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane 2014.
- Damjanovič, Ferjančič 2014 Nika Damjanovič, Maruša Ferjančič, *Emonske zanke in uganke, Družinski vodnik po razstavi Emona: mesto v imperiju*, urednica: Nika Damjanovič, Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane 2014.
- Detling 2011 Denis Detling, *Lapidarij Muzeja Slavonije iliti Priča o Mursi, Vodič po Lapidariju-stalnom postavu Muzeja Slavonije ili radni materijal za upoznavanje Murse uz pomoć nekoliko kamenih spomenika*, Osijek: Muzej Slavonije Osijek 2011.
- Detling 2013 Denis Detling, Lapidarij iliti prvi iz trilogije muzejskih vodiča stalnih postava Muzeja Slavonije, *Muzejske publikacije* 2013, 91-106.
- Divković 1991 Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb: Naprijed 1991².
- Domić-Kunić 2006 Alka Domić-Kunić, Bellum Pannonicum (12. -11. st. pr. Kr.): posljednja faza osvajanja južne Panonije, *VAMZ*, Vol. 39, Zagreb: AMZ 2006, 59-164.
- Durbin 1994 Gail Durbin, Improving worksheets, *The educational role of the museum*, ed. Eilean

- Hooper-Greenhill, London and New York: Routledge 1994, 279-285.
- Durbin, Morris, Wilkinson 1990 Gail Durbin, Susan Morris, Sue Wilkinson, *Learning from Objects: A Teacher's Guide (Education on Site)*, London: English Heritage 1990.
- Ekarv 1999 Margareta Ekarv, Combating redundancy: writing texts for exhibitions, *The educational role of the museum*, Eilean Hooper-Greenhill (editor), London and New York: Routledge 1999², 201-204.
- Fortin-Debart 2004 Cécile Fortin-Debart, *Le partenariat école-musée pour une éducation à l'environnement*, Pariz: L'Harmattan 2004.
- Gorenc, Vikić 1970 Marcel Gorenc, Branka Vikić, Završna istraživanja antičkog kupališnog kompleksa u Varaždinskim Toplicama, *VAMZ*, 3. serija, IV, Zagreb: AMZ 1970, 121-157.
- Gorenc, Vikić 1973 Marcel Gorenc, Branka Vikić, Varaždinske Toplice, tiskano kao separat iz *Kaj*, broj 4-5, Zagreb: Kajkavsko spravišće 1973, 1-32.
- Gorenc, Vikić 1980 Marcel Gorenc, Branka Vikić, *Varaždinske Toplice – Aquae Iasae u antičko doba*, Varaždinske Toplice: ZMVT 1980.
- Horvat et al. 2003 Jana Horvat, Poetovio, The autonomous towns of Noricum and Pannonia I, *Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije*, 41, Ljubljana: Narodni muzej Ljubljane 2003, 153-191.
- Jelavić 2013 Željka Jelavić, Promišljanje o svrsi i namjeni muzejskih publikacija za djecu i mlade, *Muzejske publikacije* 2013, 9-18.
- Kalenić 1986 Antun Slavko Kalenić, prijevod i popratni tekstovi u *Petronije* 1986.

- Koren 2007
 Snježana Koren, Samostalni istraživački radovi u osnovnoj i srednjim školama, *Povijest u nastavi*, god. V (2007.), br. 2 (10), Zagreb: Srednja Europa 2007, 187-205.
- Kušan-Špalj 2014
 Dora Kušan-Špalj, *AQUAE IASAE – zdraviliško, kultno in preroško svetišče*, *Aquae Iasae* 2014, 56-81.
- Kušan-Špalj 2014a
 Dora Kušan-Špalj, Rekonstrukcija prostora okoli naravnega izvira termalne vode – rituali in uporaba, *Aquae Iasae* 2014, 107-113.
- Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997
 Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, *Aquae Iasae – Varaždinske Toplice, vizualizacija rimske arhitekture*, katalog izložbe, urednica Dorica Nemeth-Ehrlich, Zagreb: AMZ 1997.
- Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997a
 Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, *Aquae Iasae – Varaždinske Toplice, vizualizacija rimske arhitekture*, multimedijalna prezentacija, Zagreb: Studio Kušan 1997.
- Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2005
 Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, Zaštitno iskopavanje u gradskom parku u Varaždinskim Toplicama, *Hrvatski arheološki godišnjak* 1/2004, urednik Jasen Mesić, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine 2005, 83-86.
- Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2006
 Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, Zaštitno iskopavanje u gradskom parku u Varaždinskim Toplicama, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2/2005, urednik Jasen Mesić, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine 2006, 135-137.
- Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2007
 Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, Zaštitno iskopavanje u gradskom parku u Varaždinskim Toplicama, *Hrvatski arheološki godišnjak* 3/2006, urednik Jasen Mesić, Zagreb:

- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine 2007, 150-153.
- Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 2009 Dora Kušan-Špalj, Dorica Nemeth-Ehrlich, *Aquae Iasae – Varaždinske Toplice*. Muzeološka prezentacija kompleksa rimske arhitekture u gradskom parku, *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*, urednik Sanjin Mihelić, Zagreb: AMZ 2009, 218-227.
- Kuzmić 1932 Martin Kuzmić, prijevod i komentar u *Petronije* 1932.
- Lotrič, Marinčič 2014 Vesna Lotrič, Ema Marinčič, *Žabje skrivalnice Ljube in Ane, Vodnik za otroke po razstavi Obrazi Ljubljane*, Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane 2014.
- Martin 1999 David Martin, Learning from objects, *Museum practice*, 10, London: Museum Association 1999, 55-56. URL: <http://www.museumsassociation.org/museum-practice/4377> datum pristupa: 10. srpnja 2015.
- Martlew 1999 Holley Martlew, *The little tripod cooking pot*, National Archaeological Museum Athens, Athens: Pallis Abee 1999.
- Matijašić 2009 Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb: LEYKAM international 2009.
- Matijević 2010 Filip Matijević, *Rimske toplice u Hrvatskoj*, diplomski rad na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2010.
- Milutinović 2010 Jovana Milutinović, Učenje u muzeju, *Povijest u nastavi*, god. VIII (2010.), br. 2 (16), Zagreb: Srednja Europa 2010, 217-229.
- Muzejske publikacije* 2013 *Muzejske publikacije za djecu i mlade*, urednica Snježana Radovanlija Mileusnić, Zagreb: MDC 2013.

- Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2014
Dorica Nemeth-Ehrlich, Dora Kušan-Špalj, Rimska naselbina *AQUAE IASAE* – izsledki arheoloških raziskav mestnega parka v Varaždinskih Toplicah, *Aquae Iasae* 2014: 21-35.
- Paušek-Baždar 2009
Snježana Paušek-Baždar, Ivan Leopold Payer i recepcija Paracelsusovih gledišta u Hrvatskoj, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Vol. 35, No. 1-2 (69-70), Zagreb: Zavod za povijest i filozofiju znanosti HAZU 2009, 55-68.
URL: <http://hrcak.srce.hr/66816> datum pristupa: 10. srpnja 2015.
- Petronije* 1932
Petronijeve Satire, roman iz starorimskoga života, s latinskoga preveo i rastumačio Martin Kuzmić, Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina 1932.
- Petronije* 1986
Petronije Arbiter, Satirikon ili vragolaste pripovijesti, prijevod i popratni tekstovi Antun Slavko Kalenić, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske 1986.
- Radovanlija Mileusnić 2013
Snježana Radovanlija Mileusnić, Vrste i specifičnosti muzejskih publikacija za djecu i mlade, *Muzejske publikacije* 2013, 19-77.
- Radovanlija Mileusnić 2013a:
Snježana Radovanlija Mileusnić, Uvod ili zašto tema muzejskih publikacija za djecu i mlade, *Muzejske publikacije* 2013, 5-8.
- Shepard 2005
Beverly Shepard, *The Learning Bond* (unpublished manuscript delivered at the „Family Learning Roundtable: Successful Strategies for Engaging Families“ Boston, Massachusetts, June 14, 2005. URL: <http://www.familylearningforum.org/resources/fl-roundtable-reports/sheppard-presentation.htm> datum pristupa: 4. lipnja 2015.

- Stergar 2004 Metka Stergar, S svinčnikom skozi muzej: aktivni obisk muzeja s pomočjo pedagoških publikacij, Pokrajinski muzej Ptuj, *Drugi skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Zadar, od 7. do 9. studenog 2002.*, zbornik radova, glavni urednik Eduard Kletečki, Zagreb: Zadar: Hrvatsko muzejsko društvo, Sekcija za muzejsku pedagogiju; Arheološki muzej Zadar 2004, 51-64.
- Suić 1976 Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber 1976.
- Škarić 2001 Mila Škarić, Uloga muzejskih publikacija u edukaciji djece, *Informatica Museologica*, 32, 3/4, Zagreb: MDC 2001, 73-75. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=207302 datum pristupa: 10. srpnja 2015.
- Štimac-Dedić 2013 Lovorka Štimac-Dedić, *Horizonti rimske Panonije*, katalog izložbe, Varaždin: Gradski muzej Varaždin 2013.
- Tome 2010 Staša Tome, Zašto se ne bismo u muzeju razonodili i istodobno naučili nešto novo?, *Peti skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Rijeka, Dubrovnik, Bari, od 29. rujna do 3. listopada 2008. godine*, zbornik radova, urednice: Mila Škarić i Renata Brezinščak, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo 2010, 71-76.
- Tome 2010a Staša Tome, *Skrivnosti poln nahrbtnik*, Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije 2010.
- Trampuš 1998 Cirila Trampuš, *Obiščimo muzej*, Ljubljana: Državna založba Slovenije 1998.
- Tripkovič 2006 Simona Tripkovič, Delovni listi za osnovnošolsko mladino, *Treći skup muzejskih pedagoga*

- Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem Vukovar, 2004. godine*, zbornik radova, glavni urednik Eduard Kletečki, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo 2006, 188-205.
- Trškan 2007
 Danijela Trškan, *Lokalna zgodovina – učenje z odkrivanjem*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete 2007.
- Ujaković 2004
 Branka Ujaković, Što bi trebao sadržavati muzejski vodič za djecu: priprema muzejskog vodiča za djecu po stalnom postavu Hrvatskoga školskog muzeja, *Drugi skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Zadar, od 7. do 9. studenog 2002.*, zbornik radova, glavni urednik Eduard Kletečki, Zagreb: Zadar: Hrvatsko muzejsko društvo, Sekcija za muzejsku pedagogiju; Arheološki muzej Zadar 2004, 80-88.
- Urban 1989
 Otto H. Urban, *Junior-Wegweiser in die Urgeschichte Österreichs*, Wien: Österreichischer Bundesverlag 1989.
- Velkovski 2011
 Liljana Velkovski, *Pompeji – život u sjeni Vezuva, muzejsko – edukativna pitalica, pedagoški vodič s radnim zadacima za djecu i mlade uz izložbu Pompeji – život u sjeni Vezuva*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori 2011.
- Velkovski 2013
 Liljana Velkovski, Interaktivni edukativni listići i knjige: publikacije za djecu i mlade Galerije Klovićevi dvori, *Muzejske publikacije* 2013, 107-122.
- Vikić-Belančić, Gorenc 1966
 Branka Vikić-Belančić, Marcel Gorenc, Varaždinske Toplice – Aquae Iasae, Pregled povijesti Varaždinskih Toplica, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* br. 5, 15/1966, Zagreb: Muzejsko društvo Hrvatske 1966, 7-15.

- Visintini 1997
Maria Visintini, *ALLA SCOPERTA DI UN MUSEO. Iulium Carnicum e la sua struttura urbana*. Zuglio: Civico Museo Archeologico „Iulium Carnicum“ di Zuglio Carnico 1997.
- Vizek-Vidović et al. 2003
Vlasta Vizek-Vidović, Majda Rijavec, Vesna Vlahović-Štetić, Dubravka Miljković, *Psihologija obrazovanja*, Zagreb: IEP-VERN 2003.
- Vlahović B. 2012
Biserka Vlahović, Muzejsko-pedagoški pristup prezentacije projekta „Rimske igre“ – pet godina uspješne suradnje Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice i IV. osnovne škole Varaždin, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 23, Varaždin 2012, 321-342.
- Vlahović S. 2012
Spomenka Vlahović, Rimska igra tropa iz Varaždinskih Toplica, *Arheologija Varaždinskog kraja i srednjeg Podunavlja – znanstveni skup, Gradski muzej Varaždin, 2010.*, (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, vol. 28.) Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo i Gradski muzej Varaždin 2012, 131-139.
- Vlahović S. 2013
Spomenka Vlahović, Medicinsko-balneološki postupak liječenja u rimskim termama naselja *Aquae Iasae* – Varaždinske Toplice, *Treći balneološki skup „Dr Ivan Šreter“, „Liječenje vodom u fizikalnoj i rehabilitacijskoj medicini“, knjiga izlaganja na stručnom skupu Lipik 17. svibnja 2013.*, urednik Oto Kraml, Lipik: Specijalna bolnica Lipik 2013, 51-64.
- Zgaga 2013
Višnja Zgaga, Predgovor, *Muzejske publikacije* 2013, 4.

9.4. Mrežne stranice

Gradski muzej Ljubljana, URL: <http://www.mgml.si/druzine/zabja-pot-po-razstavi-obrazi-ljubljane/> datum pristupa 27. travnja 2015.

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, URL: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf datum pristupa: 22. rujna 2015.

Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, URL: <http://www.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/dokumenti> datum pristupa: 2. srpnja 2015.

Prirodoslovni muzej Slovenije, Ljubljana, URL: <http://www.pms-lj.si/si/nacrtujite-obisk/programi-za-samostojno-uporabo> datum pristupa: 29. travnja 2015.

Obiteljski programi Gradskog muzeja Ljubljana, URL: <http://www.mgml.si/druzine/druzinski-obisk-razstave-emon-a-mesto-v-imperiju-in-ap-emon-a/> datum pristupa: 29. travnja 2015.

Wikimedia Commons za slike rimske amfore i lovorovog vijenca:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amphora_2_\(PSF\).png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amphora_2_(PSF).png),

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Laurel_wreath.svg datum pristupa 15. studenoga 2015.

Zbirke Prirodoslovnog muzeja Slovenije, URL: <http://www.pms-lj.si/si/razstave/stalne-razstave> datum pristupa: 29. travnja 2015.

ZMVT, URL: <http://zmvt.com.hr/projects/replika-rimske-peci-za-keramiku/> datum pristupa: 14. lipnja 2015.

10. Prilozi

10.1. Katalog

1. Vrč (Slika 3)

Materijal: keramika – žuto-smeđa, glatka, bolje fature

Dimenzije: Vrč proširenog oblika koji se prema gore sužuje u uski vrat s nešto izvučenim rubom, 16 cm visine i 13 cm širine; ručica gore polukružno savijena, 15 mm široka koja se prema dnu proširuje. Tijelo vrča se konično sužuje prema dnu koje je izbočeno u malu nožicu 55 mm promjera.

Mjesto nalaza: arheološki lokalitet *Aquae Iasae*, gradski park

Vrijeme nalaza: 1958. godina

Smještaj: III. prozorska vitrina arheološkog postava ZMVT-a

Datacija: 2.-3. stoljeće

Natpis: ne postoji

Literatura: Inventarna knjiga Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama, Inventar muzejskog materijala, Muzej Varaždinskih Toplica, 1994. godina

Inventarni broj: A-77

2. Trbušasta posudica (Slika 4)

Materijal: keramika – siva, lijepo oblikovana s vidljivim zrcima pijeska

Dimenzije: trbušasta posudica visine 8,5 cm, širine 9 cm, uskoga dna 3 cm od kojega se postepeno proširuje i opet prema gore sužuje s otvorom od 5,5 cm. Vrat ukrašen s pet nepravilno koncentričnih krugova.

Mjesto nalaza: arheološki lokalitet *Aquae Iasae*, gradski park

Vrijeme nalaza: 1950. godina

Smještaj: III. prozorska vitrina arheološkog postava ZMVT-a

Datacija: 2.-3. stoljeće

Natpis: ne postoji

Literatura: Inventarna knjiga Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama, Inventar muzejskog materijala, Muzej Varaždinskih Toplica, 1994. godina

Inventarni broj: A-79

3. Antička uljanica (Slika 5)

Materijal: glina

Dimenzije: dužina 10 cm, širina 6,7 cm, širina dna 3,5 cm, promjer gornjeg diska uljanice 4,5 cm, otvor na disku promjera 1 cm

Mjesto nalaza: arheološki lokalitet *Aquae Iasae*, gradski park

Vrijeme nalaza: 1914. godina

Smještaj: muzejska vitrina arheološkog postava ZMVT-a

Datacija: 2.-3. stoljeće

Natpis: ne postoji

Literatura: Inventarna knjiga Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama, Inventar muzejskog materijala, Muzej Varaždinskih Toplica, 1994. godina

Inventarni broj: A-71

4. Žrtvenik posvećen uzvišenim nimfama koje donose zdravlje (Slika 15)

Materijal: bijeli mramor

Dimenzije: Ara od bijelog mramora prelomljena preko natpisnog polja na gornji i donji dio. Visina gornjeg dijela 720 mm, visina donjeg dijela 675 mm, širina natpisnog polja 260 mm, širina glave 325 mm, širina baze 340 mm, debljina dijela s natpisnim poljem oko 200 mm

Mjesto nalaza: arheološki lokalitet *Aquae Iasae*, dijelovi are sekundarno upotrijebljeni za opločenje foruma

Vrijeme nalaza: arheološka iskopavanja, AMZ, 1981. godina

Smještaj: arheološki postav ZMVT-a

Datacija: Rimsko Carstvo 6. 10. 239.

Natpis:

Nymp(his)

Aug(ustis)

Salutarib(us)

collatores

pec(unia) s(ua) fec(erunt) 5

imp(eratore) d(omino) n(ostro)

Gordiano

Aug(usto)

et Aviola

co(n)s(ulibus) 10

pr(idie) nonas

octobres

Val(erius) Vitalinus

Val(erius) Crispinianus

Literatura: Inventarna knjiga Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama, Inventar muzejskog materijala, Muzej Varaždinskih Toplica, 1994. godina

Inventarni broj: A-1422

10.2. Slike

Slika 1. Današnji izgled arheološkog lokaliteta *Aquae Iasae*, Varaždinske Toplice, FOTO: Ana Škriljevečki, 4. rujna 2013.

Slika 2. Novi stalni postav antičke zbirke Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice, ZMVT, FOTO: Ana Škriljevečki, 23. listopada 2013.

Slika 3. Vreć, ZMVT, FOTO: Ana Škriljevečki, 26. lipnja 2015.

Slika 4. Trbušasta posudica, ZMVT, FOTO: Ana Škriljevečki, 26. lipnja 2015.

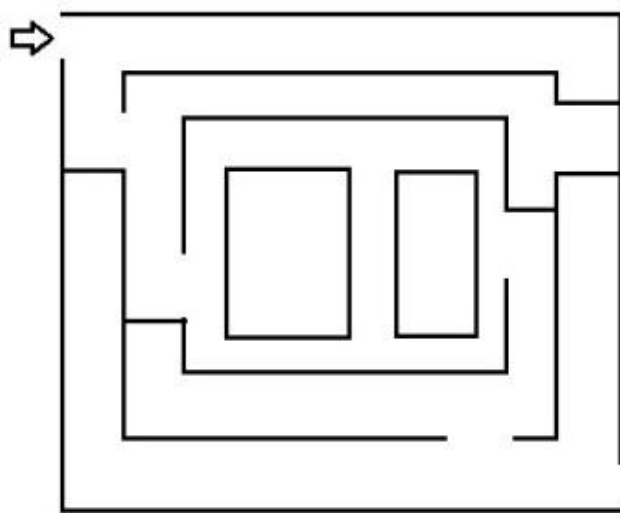
Slika 5. Rimska uljanica, ZMVT, FOTO: Spomenka Vlahović, 10. veljače 2014.

Slika 6. Replike rimskih uljanica izrađene u sklopu projekta „Rimske igre“, ZMVT, FOTO: Ana Škriljevečki, 23. listopada 2013.

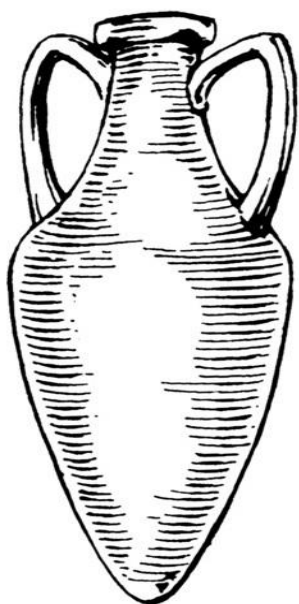
Slika 7. Kalup za rimsku uljanicu, ZMVT, FOTO: Spomenka Vlahović, 10. veljače 2014.

Slika 8. Labirint (Izradila Ana Škriljevečki)

Slika 9. Kapljica (Nemeth-Ehrlich, Kušan-Špalj 2010: 48)

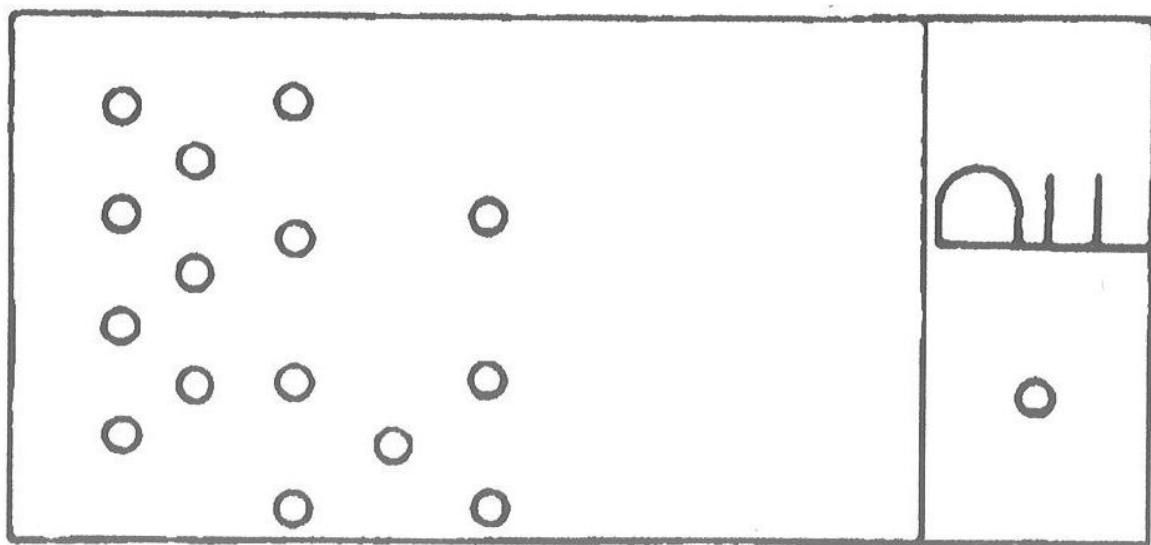

Slika 10. Rimska amfora, URL:

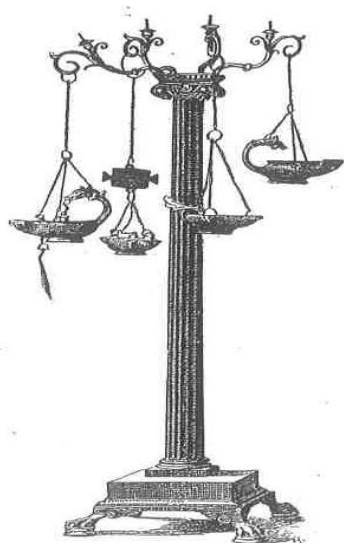
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amphora_2_\(PSF\).png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amphora_2_(PSF).png) datum pristupa 15. studenoga 2015.

Slika 11. Čep za amforu, ZMVT, FOTO: Ana Škriljevečki, 26. lipnja 2015.

Slika 12. Rekonstrukcija polja za igru trope s arheološkog lokaliteta Timgad u sjevernoj Africi (Vlahović S. 2012: 139)

Slika 13. Rimski svijećnjak (Cagnat, Chapot 1916: 468)

Slika 14. Replika rimske peći za keramiku, ZMVT, URL: <http://zmvt.com.hr/projects/replika-rimske-peci-za-keramiku/#!prettyPhoto> datum pristupa: 15. studenoga 2015.

Slika 15. Žrtvenik posvećen uzvišenim nimfama koje donose zdravlje, ZMVT, FOTO: Ana Škriljevečki, 26. lipnja 2015.

Slika 16. Logo Zavičajnog muzeja u Varaždinskim Toplicama, ZMVT, URL: <http://zmvt.com.hr/> datum pristupa: 15. studenoga 2015.

Slika 17. Lovorov vijenac, URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Laurel_wreath.svg datum pristupa 15. studenoga 2015.

Slika 18. Forum s kapitolijem, 4. stoljeće (3D model), Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997a

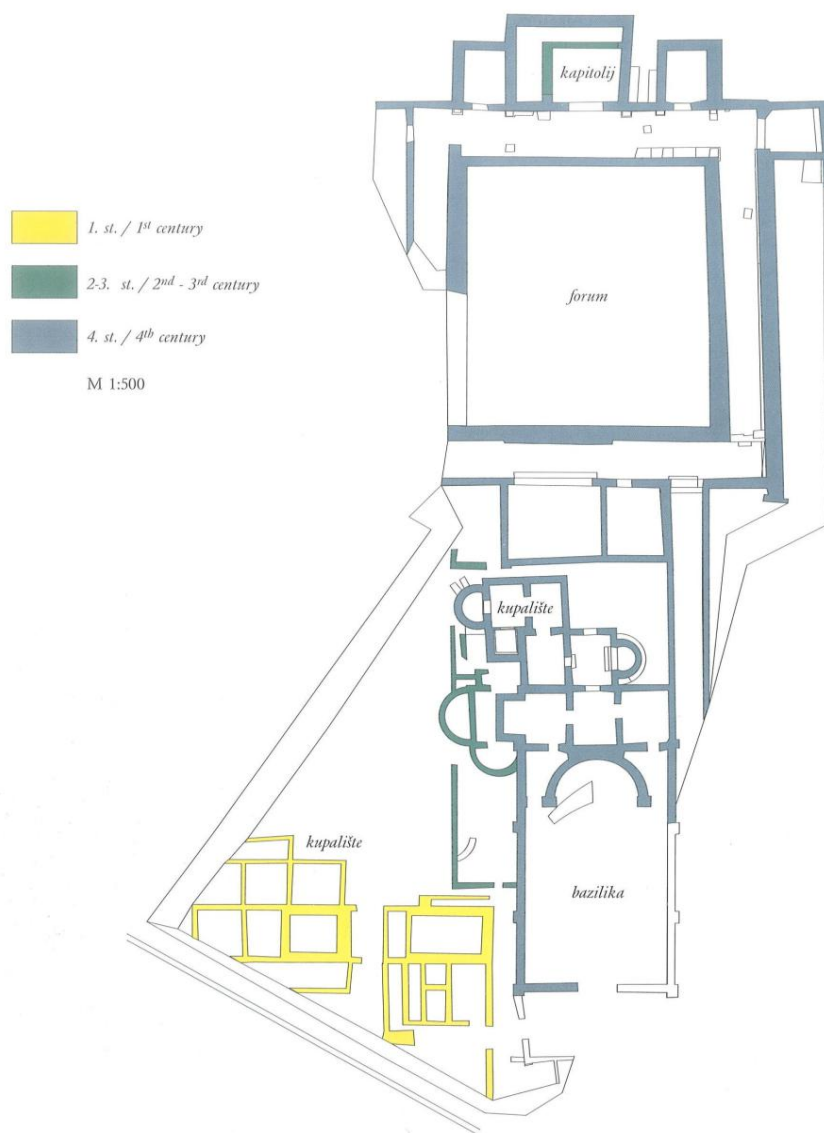
Slika 19. Pogled na hram božice Minerve, 4. stoljeće (3D model), Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997a

Slika 20. Pogled na kapitolij i forum s istočnog trijema, 4. stoljeće (3D model), Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997a

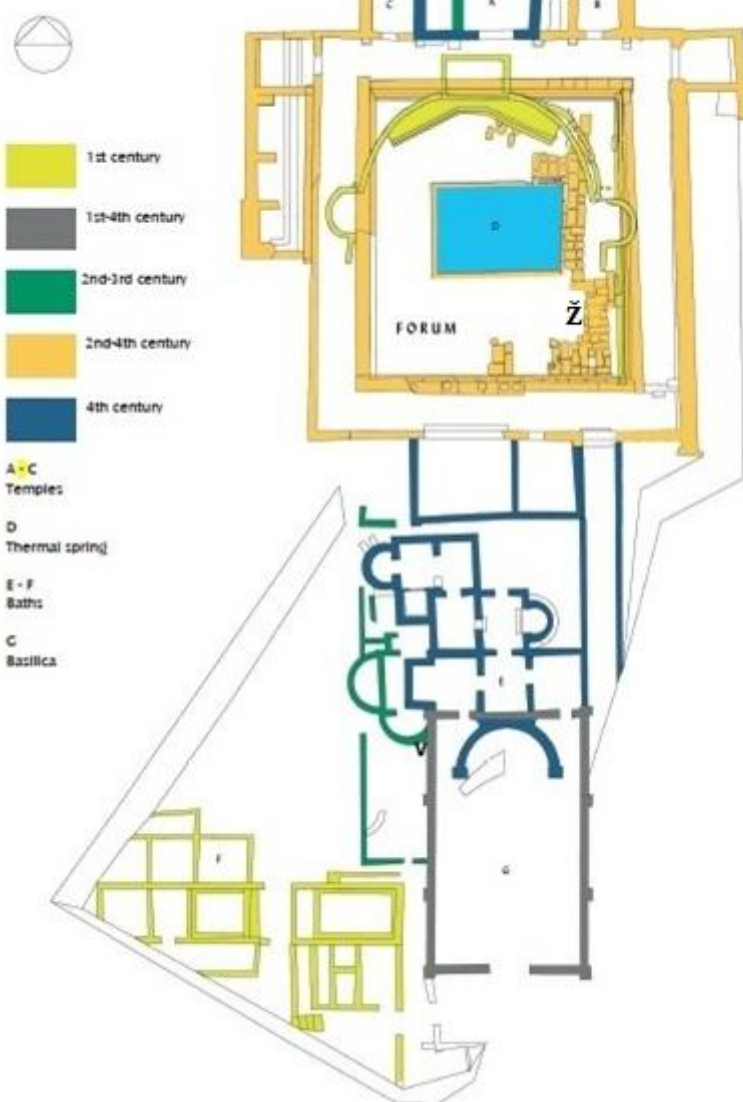
Slika 21. Bazilika i kupalište, 4. stoljeće (3D model), Kušan-Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997: 5

AQUAE IASAE -VARAŽDINSKE TOPLICE
Kompleks rimske javne arhitekture
The complex of Roman public architecture

Slika 22. Tlocrt kompleksa rimske javne arhitekture naselja *Aquae Iasae* (Kušan Špalj, Nemeth-Ehrlich 1997: 6)

AQUAE IASAE VARAŽDINSKE TOPLICE

Slika 23. Tlocrt kompleksa rimske javne arhitekture naselja *Aquae Iasae* na kojem je označeno točno mjesto nalaza vrča (slovo V) i žrtvenika posvećenog uzvišenim nimfama koje donose zdravlje (slovo Ž). (*Aquae Iasae* 2014: 22; označila Dora Kušan Špalj na temelju arheološke dokumentacije iz AMZ-a).

10.3. Tablica

Tablica 1. Razvojne karakteristike djece i mladih prema njihovoj dobi

Dob djeteta	Razvojne karakteristike
Predškolska dob (3 – 5 godina)	<p>Promjene u tjelesnom izgledu i mišićnoj kontroli</p> <p>Konkretnost, egocentrizam, doslovno shvaćanje, nedostatak osjećaja za povijest</p> <p>Otkrivanje sebe kao individualne osobe, širenje socijalne mreže</p> <p>Stvaranje emocionalnog odnosa prema članovima obiteljima i vršnjacima</p>
Školska dob/srednje djetinjstvo (6/7 – 12/13 godina)	<p>Usporava se tjelesni rast</p> <p>Sposobnost logičkog razmišljanja, neovisnost o percepciji, osjećaj za povijest</p> <p>Povećana socijalna interakcija među vršnjacima istog spola, stjecanje neovisnosti unutar obitelji</p> <p>Stvaranje odnosa s nastavnicima i drugim nepoznatim odraslim osobama</p>
Pubertet (12 – 15 godina)	<p>Intenzivne tjelesne promjene</p> <p>Početak razvoja apstraktnog mišljenja</p> <p>Stvaranje prijateljstva, veliki utjecaj vršnjaka, povećan interes za sebe</p> <p>Razvijanje bliskih odnosa s pripadnicima suprotnog spola, nagle emocionalne promjene</p>
Adolescencija (15 – 18/20 godina)	<p>Velike individualne razlike, prilagodba tjelesnim promjenama</p> <p>Apstraktno, proporcionalno i analogijsko mišljenje</p> <p>Postupna neovisnost od odraslih, preispitivanje vrijednosti</p> <p>Prilagodba novim emocijama, izbor partnera</p>